

T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
BİTKİ KORUMA ANABİLİM DALI

**YÜKSEKOVA (HAKKÂRİ) YÖRESİNDE HALK TABABETİNDE
KULLANILAN BİTKİLER VE KULLANIM ALANLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: Fatma OĞUZ
DANIŞMAN: Prof. Dr. Işık TEPE

VAN-2016

T. C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
BİTKİ KORUMA ANABİLİM DALI

**YÜKSEKOVA (HAKKÂRİ) YÖRESİNDE HALK TABABETİNDE
KULLANILAN BİTKİLER VE KULLANIM ALANLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: Fatma OĞUZ

Bu çalışma Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından
2015-FBE-YL189 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir

VAN-2016

KABUL VE ONAY SAYFASI

Bitki Koruma Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Işık TEPE danışmanlığında, Fatma OĞUZ tarafından sunulan **Yüksekova (Hakkâri) Yöresinde Halk Tababetinde Kullanılan Bitkiler ve Kullanım Alanları** isimli bu çalışma “Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği” ve “Fen Bilimleri Enstitüsü Yönergesi”nin ilgili hükümleri gereğince tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Işık TEPE

İmza:

Üye:

İmza:

Üye:

İmza:

Fen Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Suat ŞENSOY
Enstitü Müdürü

ÖZET

YÜKSEKOVA (HAKKÂRİ) YÖRESİNDE HALK TABABETİNDE KULLANILAN BİTKİLER VE KULLANIM ALANLARI

OĞUZ, Fatma

Yüksek Lisans Tezi, Bitki Koruma Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Işık TEPE

Aralık 2016, 148 sayfa

Bu çalışma Yüksekova (Hakkâri) yöresinde geleneksel halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla Nisan 2015-Temmuz 2015 tarihleri arasında yöredeki 2 belde ve 30 köye gidilerek bir anket çalışması yapılmıştır. Anket çalışmasında toplam 247 kaynak kişi ile görüşülmüştür. Öncelikle halk ilacı olarak kullanılan bitkiler belirlenmiş ve bitki örnekleri toplanmıştır. Yapılan anket çalışmasıyla bitkilerin yöresel isimleri, tedavideki kullanımları, yararlanılan kısımları, ilaçların hazırlanışı, uygulanış şekilleri ve uygulama süreleri gibi bilgiler derlenmiştir. Toplanan bitki örnekleri uygun yöntemlerle kurutulmuş, herbaryumları ve teşhisleri yapılmış ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bitki Koruma Bölümü Herbaryumunda muhafaza altına alınmıştır. Yörede, tamamı yabancı ot veya yabani bitki olarak yetişen 60 bitki türünün geleneksel halk ilacı olarak kullanıldığı saptanmıştır. Yapılan anket sonucunda, Yüksekova yöresinde halk ilacı olarak kaydedilen bitkilerin en çok mide rahatsızlıklarında, yara tedavisinde, kadın hastalıklarında, baş ve diş ağrılarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Etnobotanik, Halk Tababeti, Tıbbi Bitkiler, Yüksekova

ABSTRACT

PLANTS USED IN TRADITIONAL MEDICINE IN YÜKSEKOVA (HAKKARI) AND THEIR APPLICATION FIELDS

OĞUZ, Fatma

M. Sc. Thesis, Plant Protection Department

Supervisor: Prof. Dr. Işık TEPE

December 2016, 148 pages

The aim of this study is to determine medicine plants, which are used in traditional medicine in Yüksekova (Hakkari). For this purpose a face to face survey was conducted in 2 towns and 30 villages from April to July 2015. The survey was completed with 247 persons in total. The plants used as traditional medicine were determined, and the plant's samples were collected from region. The information related to the plants such as traditional names, useful parts in cure, preparing and application methods and application times of these plants were also collected in the surveys. The collected plant samples were appropriately dried, identified and brought to Department of Plant Protection Herbarium of Yüzüncü Yıl University. A total of 60 weeds or plants were determined as traditional medicine in the region. The plants used in folk medicine were mostly used in gastrointestinal diseases, skin wound treatments, gynecological diseases, headache and toothache in Yüksekova.

Keywords: Ethnobotany, Traditional Medicine, Medicinal Plants, Yüksekova

ÖN SÖZ

ABD'li bilim adamı Harsberger Etnobotanik sözcüğünü ilk kez 1895 yılında ortaya atmış ve “The Purposes of Etnobotany” adlı eserinde kullanmıştır. Harsberger etnobotaniği "bitkilerin yerel halk tarafından kullanımı" olarak tanımlarken, etnobotanik geniş anlamda insan-bitki ilişkileridir. Etnobotanik çalışmalar insan ve bitkilerin karşılıklı etkileşimlerinin kayıt altına alınmasına, kırsal alanlarda yaşayan insanların besin ihtiyacının karşılanmasına, biyolojik çeşitliliğin korunmasına, tehlike altında bulunanların, ihraç edilenlerin belirlenmesine ve yasal düzenlemelerin yapılabilmesine de yardımcı olmaktadır. Ayrıca yeni türlerin belirlenmesine, hastalıklara ve olumsuz çevre koşullarına dayanıklılık yönünden üstün olan bitkilerin kültüre alınmalarına da kaynak teşkil etmektedir.

Yüksekova (Hakkâri) yöresindeki floranın çeşitliliği buradaki halkın bitkileri birçok alanda kullanmasına imkân sağlamıştır. Gıda kullanımından tıbbi amaçlı kullanıma kadar değişik alanlarda bitkilerden faydalanılmıştır. Yüksekova ve köylerinde yürütülecek bu çalışmada, genel olarak yöredeki insanlar tarafından tıbbi amaç için kullanılan bitkilere ilişkin bitki kullanım kültürünün araştırılması, elde edilen verilerin arşivlenmesi ve bu kültürün gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır. Yapılacak bu ve buna benzer çalışmalar etnobotanik ve floristik açıdan büyük önem arz etmektedir.

Tezin gerçekleştirilmesi için 2015-FBE-YL189 numaralı proje kapsamında finansal destekte bulunan YYÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığına ve çalışanlarına, çalışmamın her aşamasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Işık TEPE'ye, bitki teşhislerine yardımcı olan Arş. Gör. Mehmet FIRAT'a, çalışmamda zaman zaman bana yol gösteren Zir. Yük. Müh. Şükrü ARASAN'a, köy ziyaretlerinde yardımcı olan arkadaşlarıma, köy halkına ve maddi-manevi yardımını esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bu tez, yıllar önce Herboloji alanındaki bilim insanlarının etnobotanik çalışmalar da yapmasını vasiyet eden Hocamız Merhum Prof. Dr. Zeki ÖZER'e ithaf olunur.

Van, 2016

Fatma OĞUZ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
EKLER DİZİNİ	xvii
1. GİRİŞ.....	1
2. LİTERATÜR BİLDİRİŞLERİ	4
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	9
3.1. Materyal.....	9
3.2. Yöntem	11
3.2.1. Çalışma alanının belirlenmesi ve bu alanlara yapılan inceleme gezileri.....	11
3.2.2. Kaynak kişilere ulaşılması ve bu kişilere anket uygulanması	12
3.2.3. Bitkilerin toplanması, herbaryum yapılması ve teşhis	14
4. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	15
4.1. Yabani arpa, Çavdarcık, Çavdarotu, Kedi bıyığı, Boncuk arpa	19
4.2. Kurtkirişi.....	20
4.3. Gelincik, Adamağusu.....	21
4.4. Büyük ısırganotu, Geznik, Acı ısırgan otu, Isırgan	23
4.5. İnce sirken, İt üzümü, Kuş üzümü, Cülek.....	27
4.6. Kırmızı köklü horozibiği, Deli sirken, Horoz çiçeği, Kızıl sirken, Tilkikuyruğu	28
4.7. Madımak, Kuşekmeği, Badımak, Badimah, Can otu	29
4.8. Işgın, Uşgun, Aşgın, Rimbez, Ravent.....	31
4.9. Kuzukulağı, Boçu	33
4.10. Hoşap kızilotu	35
4.11. Eğin kantaronu	37
4.12. Sert kızilot, Karahasançayı	39

	Sayfa
4.13. Gülfatma, Hatmi	41
4.14. Yabani ebegümeci, Kuşekmeği, Cezayir ebegümeci, Ebegümeci.....	42
4.15. Kara hardal.....	44
4.16. İkiz kargaotu	46
4.17. Ata geveni	48
4.18. Gevar geveni	49
4.19. Meyan kökü	51
4.20. Çayır üçgülü, Çayır tırfılı, Kırmızı yonca, Üçkulak otu, Kırmızı üçgül, Ekşi yonca, Çayır dutu	52
4.21. Diz sütleğeni	53
4.22. Kalın sütleğen, Kerigan	54
4.23. Tokuz otu, Boğa diken, Hıyarok.....	56
4.24. Çakşır otu, Doğu asa otu, Kingor	58
4.25. Yabani kereviz, Kokarbaldıran	60
4.26. Yabani anason.....	61
4.27. Ökse otu, Armut otu.....	63
4.28. Afat	65
4.29. Siyah banotu, Gavur haşhaşı, Dağdağan, Hirebenk.....	66
4.30. Karagöğündürme, Turuncu köpek üzümü	68
4.31. Sofur, Yabanasma, Odunsu köpeküzümü.....	69
4.32. Sığırdili	71
4.33. Yarpuz, Dere nanesi.....	73
4.34. Karaküncü.....	74
4.35. Kızıl pisikotu.....	75
4.36. Yeni pisikotu.....	77
4.37. Silvanok	78
4.38. Yavşan otu, Acıyavşan	80
4.39. Dar yapraklı sinirotu, Bataklık sinirotu, Yılandili, Yılan otu, Damarlıca	82
4.40. İri sinirotu, Büyük sinirotu, Bağ yaprağı, Belgibrin, Yedidamarotu	85
4.41. Sığırkuyruğu, Zelve, Ayıkulağı	87
4.42. Sarım çanı	90

	Sayfa
4.43. Yoğurtotu	91
4.44. Sarı civanperçemi, Pire otu	93
4.45. Kovançiçeği, Civanperçemi	95
4.46. Beyaz civanperçemi	97
4.47. Dulavratotu, Hanımyaması	99
4.48. Yabani hindiba, Karahindiba, Kök sakızı, Talik, Çak çak	100
4.49. İnce kangal	102
4.50. Çoruşbozan	104
4.51. Dağ gelindüğmesi	106
4.52. Kenger, Kaya diken, Kenger sakızı, Kılğan, Gereng	107
4.53. Altınbaş otu, Yayla çiçeği	109
4.54. Dikenli yabani marul, Yağ marulu, Salata, Acı marul, Eşek marulu, Tahliç, Eşekhelvası	111
4.55. Adi eşek diken, Kangal, Devediken, Galagan	112
4.56. Yemlik, Parım	114
4.57. Yakı otu, Tekesakalı, Nerebent	115
4.58. Kavruk göde	116
4.59. Oltu otu, Papatya	118
5. SONUÇ	121
KAYNAKLAR	123
EKLER	138
ÖZGEÇMİŞ	148

ÇİZELGELER LİSTESİ

	Sayfa
Çizelge 4.1 Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkiler	16

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3.1. Hakkari'nin Yüksekova ilçesi	9
Şekil 3.2. Anket çalışmaları	12
Şekil.3.3. Bitkilerin toplanması ve herbaryum yapılması	14
Şekil 4.1. Yabani arpa (<i>Hordeum bulbosum</i> L.)	20
Şekil 4.2. Kurtkirişi (<i>Ornithogalum arcuatum</i> Steven.)	21
Şekil 4.3. Gelincik (<i>Papaver bracteatum</i> Lindl.)	22
Şekil 4.4. Büyük ısırganotu (<i>Urtica dioica</i> L.)	26
Şekil 4.5. İnce sirken (<i>Chenopodium foliosum</i> L.)	28
Şekil 4.6. Kırmızı köklü horozibiği (<i>Amaranthus retroflexus</i> L.)	29
Şekil 4.7. Madımak (<i>Polygonum cognatum</i> Meissn.)	32
Şekil 4.8. Işgın (<i>Rheum ribes</i> L.)	33
Şekil 4.9. Kuzukulağı (<i>Rumex ponticus</i> E. H. L. Krause.)	35
Şekil 4.10. Hoşap kızilotu (<i>Hypericum helianthemoides</i> (Spech) Boiss.)	37
Şekil 4.11. Eğin kantaronu (<i>Hypericum lysimachioides</i> Boiss. et Noe var. <i>spathulatum</i> Rabson)	39
Şekil 4.12. Sert kızilot (<i>Hypericum scabrum</i> L.)	40
Şekil 4.13. Gülfatma (<i>Alcea apterocarpa</i> (Fenzl) Boiss.)	42
Şekil 4.14. Yabani ebegümeci (<i>Malva sylvestris</i> L.)	44
Şekil 4.15. Kara hardal (<i>Brassica nigra</i> (L.) Koch)	46
Şekil 4.16. İkiz kargaotu (<i>Lysimachia dubia</i> Sol.)	47
Şekil 4.17. Ata geveni (<i>Astragalus oocephalus</i> Boiss. subsp. <i>oocephalus</i> Boiss)	48
Şekil 4.18. Gevar geveni (<i>Astragalus yueksekovae</i> Matthews)	50
Şekil 4.19. Meyan (<i>Glycyrrhiza glabra</i> L. var. <i>glandulifera</i> (Waldst. et Kit.) Boiss.)	51
Şekil 4.20. Çayır üçgülü (<i>Trifolium pratense</i> L.)	53
Şekil 4.21. Diz sütleşeni (<i>Euphorbia grisophylla</i> M. S. Khan)	54
Şekil 4.22. Kalın sütleşen (<i>Euphorbia heteradena</i> Jaub. et. Spach)	55
Şekil 4.23. Boğa dikenini (<i>Eryngium billardieri</i> Delar)	57
Şekil 4.24. Çakşır otu (<i>Ferula orientalis</i> L.)	59
Şekil 4.25. Yabani kereviz (<i>Smyrniium cordifolium</i> Boiss)	60

	Sayfa
Şekil 4.26. Yabani anason (<i>Xanthogalum purpurascens</i> Lallem.)	62
Şekil 4.27. Ökse otu (<i>Viscum album</i> L.)	64
Şekil 4.28. Afat (<i>Gentiana olivieri</i> Griseb.)	66
Şekil 4.29. Siyah banotu (<i>Hyoscyamus niger</i> L.)	67
Şekil 4.30. Karagöğündürme (<i>Solanum alatum</i> L.)	69
Şekil 4.31. Sofur (<i>Solanum dulcamara</i> L.).....	70
Şekil 4.32. Sığırdili (<i>Anchusa azurea</i> Miller var. <i>macrocarpa</i> (Boiss. et Hohen.) Chamb.)	72
Şekil 4.33. Yarpuz (<i>Mentha longifolia</i> (L.) Hudson subsp. <i>typhoides</i> (Briq.) Harley var. <i>calliantha</i> (Stapf) Briq.)	73
Şekil 4.34. Karaküncü (<i>Nepeta nuda</i> L. subsp. <i>albiflora</i> (Boiss.) Gams)	75
Şekil 4.35. Kızıl pisikotu (<i>Nepeta trachonitica</i> POST.)	76
Şekil 4.36. Yeni pisikotu (<i>Nepeta trautvetteri</i> Boiss. & Buhse)	78
Şekil 4.37. Silvanok (<i>Phlomis pungens</i> Willd. var. <i>seticalycina</i> (Nab.) Hub.-Mor.)	79
Şekil 4.38. Yavşan otu (<i>Teucrium polium</i> L.)	82
Şekil 4.39. Dar yapraklı sinirotu (<i>Plantago lanceolata</i> L.).....	85
Şekil 4.40. İri sinirotu (<i>Plantago major</i> L. subsp. <i>intermedia</i> (Gilib.) Lange.)	87
Şekil 4.41. Sığırkuyruğu (<i>Verbascum speciosum</i> Schrader.)	89
Şekil 4.42. Sarım çanı (<i>Campanula involucrata</i> Aucher Ex A. DC.)	91
Şekil 4.43. Yoğurtotu (<i>Galium verum</i> L. subsp. <i>glabrescens</i> Ehrend.).....	92
Şekil 4.44. Sarı civanperçemi (<i>Achillea biebersteinii</i> Afan.).....	94
Şekil 4.45. Kovançiçeği (<i>Achillea filipendulina</i> Lam.).....	96
Şekil 4.46. Beyaz civanperçemi (<i>Achillea millefolium</i> L. subsp. <i>millefolium</i> L.).....	98
Şekil 4.47. Dulavratotu (<i>Arctium tomentosum</i> Miller var. <i>glabrum</i> (Körnigke) Arenes.) ...	99
Şekil 4.48. Yabani hindiba (<i>Cichorium intybus</i> L.)	102
Şekil 4.49. İnce kangal (<i>Cirsium haussknechtii</i> Boiss.)	103
Şekil 4.50. Çoruşbozan (<i>Centaurea pterocaula</i> Trautv.)	105
Şekil 4.51. Dağ gelindüğmesi (<i>Centaurea triumfettii</i> All.)	106
Şekil 4.52. Kenger (<i>Gundelia tournefortii</i> L. var. <i>tournefortii</i> L.)	108
Şekil 4.53. Altınbaş otu (<i>Helichrysum arenarium</i> (L.) Moench subsp. <i>aucheri</i> (Boiss.) P. H. Davis & Kupicha)	110
Şekil 4.54. Dikenli yabani marul (<i>Lactuca serriola</i> L.)	111

	Sayfa
Şekil 4.55. Devedikeni (<i>Onopordum acanthium</i> L.)	113
Şekil 4.56. Yemlik (<i>Scorzonera laciniata</i> L. subsp. <i>laciniata</i> L.)	114
Şekil 4.57. Yakı otu (<i>Scorzonera veratrifolia</i> Fenzl.)	116
Şekil 4.58. Kavruk göde (<i>Tripleurospermum microcephalum</i> (Boiss.) Bornm.)	117
Şekil 4.59. Oltu otu (<i>Tanacetum oltense</i> (Sosn.) Grierson.)	119

EKLER DİZİNİ

	Sayfa
Ek 1. Kaynak kişiler listesi	139

1. GİRİŞ

Tıbbi amaçla kullanılan bitki türlerinin sayısı hakkında kesin bilgi olmayıp bu sayının 20 bin ile 70 bin arasında olduğu düşünülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 1979 yılında yapılan araştırma sonuçlarına göre, kullanılan ve ticareti yapılan bitkisel drogların sayısının 1900 olduğu belirtilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün tahminlerine göre dünya nüfusunun % 80'i, Afrika nüfusunun % 95'i, Almanya nüfusunun % 16'sı, Rusya nüfusunun ise % 33'ü tıbbi bitkilere dayalı tedavi yöntemlerinden yararlanırken, Türkiye'de kullanılan ilaçların sadece % 6'sı yüksek bitkilerden elde edilen droglardır (Baytop, 1984).

Dünya Sağlık Örgütü geliştirmekte olan ülkelerde modern tıba destek olması amacıyla geleneksel tedavi yöntemlerinin yaygınlaşması ve standardizasyonu için "2001–2005 yıllarını Geleneksel Tıp Stratejileri" programını başlatmıştır. Yine Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre Japonya'da doktorların % 60-70'i hastalarına Kampo ilaçlarını (bitkilerin çok çeşitli biçimlerde kullanıldığı geleneksel Çin tıbbının Japon versiyonu) tavsiye etmektedir. Şimdiye kadar çiçekli bitkilerden sadece % 15'i üzerinde kimyasal ve farmakolojik araştırmalar yapılmıştır. Dünyadaki tüm bitki türleri göz önünde bulundurulduğunda son derece düşük olan bu oran, bitkilerin farklı ilaç şekillerinde kullanılmaları bakımından büyük bir kaynak teşkil etmektedir (Baytop, 1999).

Türkiye'de halen halk tarafından tedavi amaçlı kullanılan bitki sayısının 500 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Baytop, 1999; Tarakçı, 2006; Tekin 2011). Anadolu'daki insanların yabani bitkileri tıbbi olarak kullanması çok eski devirlere uzanmaktadır. Bunun kanıtlarından biri Hitit dönemi tabletlerinde bulunan bazı reçete formüllerindeki bitki adlarıdır. İnsanlar bu dönemlerde yabani bitkilerden gıda amaçlı yararlandığı gibi bazı önemli tıbbi bitkileri de drog elde etmek için yetiştirmekteydi. Ayrıca Anadolu'dan elde edilen bazı drogların hem Hititler hem de Bizans döneminde dış ülkelere ihraç edildiği bilinmektedir. Bugün Anadolu'da kullanılan bazı bitki adları ile Hitit döneminde kullanılan bazı bitki adları arasında büyük bir benzerlik görülmektedir (haşşika = haşhaş; samama = susam; tarmus = tirmis; zertun = zeytin vb. gibi) (Baytop, 1999; Yeşil, 2007; Kızıllarslan, 2008).

Selçuklular döneminde Anadolu’da kullanılan bitkisel droglar hakkında en ayrıntılı bilgiler İbn-i Baytar (1197-1248)’ın El-Müfredat isimli eserinde bulunmaktadır (Baytop, 1999; Yeşil, 2007; Kızılarıslan, 2008).

ABD’li bilim adamı Harsberger Etnobotanik sözcüğünü ilk kez 1895 yılında ortaya atmış ve “The Purposes of Etnobotany” adlı eserinde kullanmıştır. Harsberger etnobotaniği "bitkilerin yerel halk tarafından kullanımı" olarak tanımlarken geniş anlamda etnobotanik insan-bitki ilişkileridir (Cotton, 1996).

Etnobotanik çalışmalar insan ve bitkilerin karşılıklı etkileşimlerinin kayıt altına alınmasına, kırsal alanlarda yaşayan insanların besin ihtiyacının karşılanmasına, biyolojik çeşitliliğin korunmasına, tehlike altında bulunan, ihraç edilenlerin belirlenmesine ve yasal düzenlemelerin yapılabilmesine de yardımcı olmaktadır. Ayrıca yeni türlerin belirlenmesine hastalıklara ve olumsuz çevre koşullarına dayanıklılık yönünden üstün olan bitkilerin kültüre alınmalarına da kaynak teşkil etmektedir (Kendir ve Güvenç, 2010).

Halkımızla bitkiler arasındaki ilişkiyi gelecekteki kuşaklara aktarması bakımından etnobotanik çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Böylece geleneksel kültür olan etnobotanik bilgilerin unutulması ve kaybolması önlenabilir. Geleneksel halk ilacı üzerinde yapılacak bilimsel araştırmalarla yeni ilaçların keşfedilmesi artacaktır. Ayrıca bu çalışmalarla çok sayıda gen kaynağına ulaşarak ve endemik bitkilere sahip çıkılarak, bu değerli bilgilerin ve kültürel zenginliğin geleceğe taşınması da sağlanabilir. Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğu zaman, Türkiye’de büyük bir çalışma potansiyelinin olduğu görülür. Ancak, kırsal kesimden kentlere olan göçlere ve gelişen teknolojiye paralel olarak, yeni nesiller bu hazinenin değerini bilmemekte ve bilgiler kullanılmadığı için kaybolma riski taşımaktadır. Ayrıca bilimsel verilerin halkla bütünleşebilmesi için yerel bitki adlarının da tespit edilerek güncelleştirilmesi gerekmektedir. Bu konu etnobotanik çalışmaların önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Polat, 2010).

Yüksekova (Hakkâri) yöresindeki floranın çeşitliliği buradaki halkın bitkileri birçok alanda kullanmasına imkân sağlamıştır. Gıda kullanımından tıbbi amaçlı kullanıma kadar değişik alanlarda bitkilerden faydalanılmıştır. Yüksekova ve köylerinde yürütülecek bu çalışmada, genel olarak yöredeki insanlar tarafından tıbbi amaç için kullanılan bitkilere ilişkin bitki kullanım kültürünün araştırılması, elde edilen verilerin

arşivlenmesi ve bu kültürün gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır. Yapılacak bu ve buna benzer çalışmalar etnobotanik ve floristik açıdan büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmada, çok değerli bu bilgilerin bir an önce yazılı hale getirilip gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmektedir.

2. LİTERATÜR BİLDİRİŞLERİ

Anadolu’da etnobotanik çalışmalar Cumhuriyet döneminden sonra yapılmaya başlanmış ve günümüzde bu çalışmalar gittikçe yoğunluk kazanmıştır. Örneğin Çubukçu ve Özhatay (1987), Anadolu halk ilaçları hakkında yaptıkları bir çalışmada, bitkilerin Anadolu’da halk ilacı olarak kullanılışı hakkında bilgiler vermişlerdir. Tonbul ve Altan (1989), bir çalışmasında literatürde kullanımına rastlanmayan 17 bitki taksonunun yerel adları ile birlikte kullanılış biçimlerini vermişlerdir. Ertuğ (1998), bazı bitkilerin Orta Anadolu’daki tarihsel geçmişi konusunda detaylı bilgiler vermiştir ve faydalı bitkileri beslenme amacıyla kullanılan bitkiler, yem bitkileri, yakacak ve tutuşturucu olarak kullanılan bitkiler, tıbbi bitkiler, el sanatlarında kullanılan bitkiler olmak üzere sınıflandırmıştır. Bu bitki gruplarının yanı sıra süs bitkileri ve tütsü amaçlı kullanılan bitkileri de çalışmasında ayrı bir sınıf olarak değerlendirmiştir. Ertuğ (2002), bir çalışmasında, 350’yi aşkın bitkinin kullanımı hakkında bilgiler vermektedir ve çalışmada belirlenen bitkilerden 116 türün tedavide kullanıldığı bildirilmiştir.

Şimşek ve ark. (2002), “Anadolu’da Halk Arasında Bitkilerin Kullanılış Amaçları Üzerinde Etnobotanik Bir Çalışma” adlı makalelerinde araştırmalarını Anadolu’nun 14 il, ilçe ve köylerinde bulunan 2246 kişiye uygulamışlardır. Bu çalışma, diğer etnobotanik çalışmalara göre, hem araştırılan alan hem de görüşülen kişi sayısı bakımından oldukça kapsamlıdır. Araştırılan bitkilerin genellikle ağrı kesici, kanser, romatizma, diyabet, hemoroit gibi hastalıklara karşı kullanıldığı sonucunu ortaya koymuşlardır. Bulut (2006), ise bir çalışmasında, Antalya iline bağlı Manavgat çevresinde 66’sı tedavi, 40’ı gıda, 14’ü ise boya amaçlı toplam 75 bitki taksonunu belirlemiştir. Doğanoglu ve ark. (2006), Göller Bölgesi-Yenişarbademli yöresindeki bir çalışmasında doğal olarak yetişen ve insanların sağlıklı yaşamında önemli rol oynayan 43 tıbbi ve aromatik bitki taksonu saptamışlardır. Bu bitkilerin familyaları, bilimsel adları, yöresel adları, kullanılan kısımları ve kullanım alanlarını tanıtmışlardır. Kıran (2006), Kozan yöresinde 33 bitki türünün insanlar tarafından tedavi amaçlı kullanıldığını yaptığı bir çalışmasında tespit etmiştir. Türkan ve ark., (2006) “Ordu İli ve Çevresinde Yetişen Bazı Bitkilerin Etnobotanik Özellikleri” adlı çalışmalarında Ordu ili ve çevresinde besin ve halk ilacı olarak kullanıldığı saptanan bitkileri araştırmışlardır.

Tespit edilen bitkilerden 35 bitki türünü Latince adları, yöresel adları, kullanılan kısımları ve kullanım amaçları ile birlikte listelemişlerdir. Mart (2006), bir çalışmada 33 familyaya ait toplam 79 taksonun kullanımını tespit etmiştir. Bu bitkilerin başta gıda (45 takson) ve ilaç (35 takson) olmak üzere ev eşyası (4 takson), kereste (3 takson), süs eşyası (3 takson), boya (1 takson) ve inançsal (1 takson) amaçlı kullanıldıkları ortaya konulmuştur. Cansaran ve ark. (2007), ise yaptıkları etnobotanik çalışmada, 170 bitki örneği toplamış ve bu bitkilerin etnobotanik özellikleri ortaya koymuşlardır. Bu örneklerden 59'unun gıda, 14'ünün ilaç, 6'sının yakacak, 7'sinin yem ve 20'sinin el sanatlarında ve 18 bitki türünün de farklı alanlarda kullanıldığını saptamışlardır. Oral (2007), tarafından Konya'da yapılan etnobotanik bir çalışmada, 34 familyaya ait 72 farklı bitki türünün halk ilacı olarak kullanıldığını tespit edilmiştir.

Demirci (2010), tarafından yürütülen bir çalışmada toplam 52 köy ziyaret edilmiş ve 147 taksonun etnobotanik amaçlarla kullanıldığını belirlenmiştir. Belirlenen bitkilerden 95'inin halk ilacı, 52'sinin gıda, 8'inin baharat, 6'sının boya, 3'ünün yakacak ve çay olarak kullanıldığı ve bu taksonlardan 16'sının ise bunların dışında farklı kullanışlarının olduğu tespit edilmiştir. Polat (2010), yaptığı bir çalışmada 76 familyaya ait 239 taksonun kullanımı ile ilgili bilgileri kaydetmiştir. Tespit edilen bitkilerden 118 taksonun tıbbi amaçlı kullanıldığını belirlemiştir. Şenkardeş (2010), Ürgüp (Nevşehir) yöresinin geleneksel halk ilacı olarak kullanılan bitkilerle ilgili yapmış olduğu çalışmada, 67 bitki türünün halk ilacı olarak kullanıldığını tespit etmiştir.

Birinci (2008), yaptığı bir çalışmada tıbbi, aromatik ve diğer amaçlarla kullanılan 117 farklı bitki türünü tespit etmiş ve bu türlerin tamamının ilaç olarak yararlanıldığını belirlemiştir. Ayrıca bu bitkilerin 10'undan boya bitkisi, 4'ünden insektisit, 28'inden yemek yapımı 14'ünden uçucu ve sabit yağ, 8'inden reçine ve zambak elde etmek için yararlanıldığını belirlemiştir.

Arıtuluk (2010), "Tefenni (Burdur) İlçesinin Florası ve Halk İlaçları" adlı çalışmada 100 bitkisel, 7 hayvansal ve 3 inorganik kaynağın halk ilacı olarak kullanıldığını tespitini yapmıştır. Yöre halkı tarafından kullanıldığını belirlenen 100 bitkinin 62 tanesi dâhilen, 1 tanesi haricen, 2 tanesi hem dâhilen hem de haricen olmak üzere 255 farklı şekilde kullanıldığını belirlemiştir. Yüzbaşıoğlu (2010), ise yaptığı çalışmada 44 familyaya ait 85 bitki taksonu belirlemiş, 11 taksonun tıbbi, 39 taksonun gıda, 17 taksonun hem tıbbi hem de gıda, 2 taksonun süs ve 16 taksonun da diğer amaçlarla

kullanıldığını tespit etmiştir. Aktan (2011), Yenişehir (Bursa) köylerinin etnobotanik özelliklerine yönelik yürüttüğü çalışmada 63 familyaya ait 181 bitki taksonunu tespit etmiş ve belirlenen bu bitkilerden 67 taksonun tıbbi amaçlı kullanıldığını belirlemiştir. Han (2012), Kadişehir (Yozgat) yöresindeki çalışmasında 46 bitki türünden halk ilacı olarak faydalandığını ve bu bitkilerden 48'inin yabani 8'inin ise yörede yetişen bitkiler olduğunu tespit etmiştir.

Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde etnobotanik çalışmalar diğer bölgelere nazaran daha az yapılmıştır. Bitki varlığı yönünden zengin olan bu bölgelerde yapılan etnobotanik çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Örneğin; Öztürk ve Özçelik (1991), yaptıkları bir çalışmada halk tarafından değişik amaçlarla kullanılan 60 familyaya ait 212 bitkinin hangi kısımlarının ne amaçla kullanıldıklarını ortaya koymuşlardır.

Tabata ve ark. (1994), Van ve Bitlis'te yaptıkları çalışmada 19 familyaya ait 40 tür ve 3 alttüre ait bitkilerin yerel adları, bitkilerin ilaç olarak kullanılan kısımları ve hangi rahatsızlıklar için kullanıldıklarına dair bilgiler verilmektedir.

Özgökçe ve Özçelik (2004), ise Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirdikleri etnobotanik çalışmalar sonucunda bölgede yayılış gösteren tıbbi bitkilerin hangi kısımlarının ne amaçla ve ne şekillerde kullanıldıkları hakkında detaylı bilgiler sunmuş ve değişik amaçlarla kullanılan 71 faydalı bitki hakkında bilgi vermişlerdir. Doğan (2008), Ovacık (Tunceli) yöresindeki çalışmasında 67 bitki türünün tedavi amaçlı olarak kullanıldığını belirlemiştir. Altundağ (2009), "Iğdır İlinin (Doğu Anadolu Bölgesi) Doğal Bitkilerinin Halk Tarafından Kullanımı" konulu çalışmasında, 44 familyaya ait 292 bitki taksonu saptamış ve bu bitkilerden 169 taksonun halk ilacı olarak kullanıldığını tespit etmiştir.

Kaval (2011), tarafından "Geçitli Hakkâri ve Çevresinin Etnobotanik Özellikleri" konulu çalışmada 46 familyaya ait toplam 157 bitki taksonu ve bunlara ait yerel bilgiler ortaya konulmuştur. Tespit edilen bitkilerin 71'inin tedavi amaçlı, 84'ünün gıda, 13'ünün yem 11'inin yakacak, 10'unun el sanatları, 10'unun ekonomik, 6'sının ise boya amaçlı kullanıldığını belirlemiştir.

Mükemre (2013), Çatak-Van ve çevrelerinin etnobotanik özelliklerinin belirlenmesine yönelik yürüttüğü çalışmada 48 familyaya ait 211 bitki türünü

belirlemiştir. Belirlenen bitkilerden 87 türün tedavi amacı ile kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Arasan (2014), Savur (Mardin) yöresinde halk hekimliğinde kullanılan bitkiler ve kullanım alanları adlı çalışmasında 207 kaynak kişi ile görüşme yapmıştır. Çalışma sonucunda 43 familyaya ait 96 bitki türünün tedavi amacı ile kullanıldığını tespit etmiştir.

Kaya ve ark. (2004), Ege Bölgesi'nde besin olarak tüketilen bitkilerden bazılarının besin maddesi içeriği yönünden analizlerini yapmışlardır. Çalışma sonucunda protein açısından en zengin bitkinin sirken (% 31.15), demir açısından ebegümeçi (38 mg/100 g demir), kalsiyum açısından ebegümeçi (0.28 mg/100 g), bakır açısından yabani kuşkonmaz, rezene ve ebegümeçi (%1.71), mangan ve çinko yönünden gelincik (% 10.64 ve % 9) olduğunu belirlemişlerdir. Diğer element değerlerinin ise, kültür bitkilerine oranla düşük olduğunu ortaya koymuşlardır.

Etnobotanik alanında yapılan çalışmalar sadece il, ilçe ve köylerde yürütülmemektedir. Semt pazarları, aktarlar veya kampüs gibi belirli alanlarda da etnobotanik çalışmalar yapılmaktadır. Altay ve Çelik (2011), “Antakya Semt Pazarlarındaki Bazı Doğal Bitkilerin Etnobotanik Yönden Araştırılması” adlı bir çalışma yürütmüşlerdir. Buna benzer bir çalışmayı da Tulukçu ve Sağdıç (2011), aktarlarda satılan tıbbi bitkiler üzerine gerçekleştirmişlerdir. “Konya’da Aktarlarda Satılan Tıbbi Bitkiler ve Kullanılan Kısımları” adlı bu çalışmada aktarlarda bulunan tıbbi bitkileri halkın gösterdiği ilgi durumuna göre (keten, çörek otu, kekik, ısırgan otu ve papatya gibi), yoğun talep görenler ve az talep edilenler olarak iki gruba ayırmışlardır.

Altay ve Karahan (2012), ise “Tayfur Sökmen Kampüsü (Antakya-Hatay) ve Çevresinde Bulunan Bitkiler Üzerine Etnobotanik Bir Araştırma” adlı çalışmalarında inceledikleri bitki taksonlarını etnobotanik açıdan değerlendirmişlerdir. Bu çalışma kapsamında araştırma alanında, 28 familyaya ait 43 taksondan 65 yöresel bitkinin kullanımını tespit etmişlerdir. Bu yöresel kullanımların 26’sı gıda, 8’i tıbbi, 6’sı baharat, 4’ü yakacak olarak ve diğer 21 taksonun ise farklı amaçlar için kullanıldığını belirlemişlerdir.

Türkiye’de flora çalışmalarında bulunan P. H. Davis ve çalışma ekibi “Flora of Turkey and The East Aegean Island (Türkiye ve Doğu Ege Adaları Florası)” adlı

eserlerinde Türkiye’de bulunan bitki çeşitliliğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuşlardır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000).

Baytop (1994), “Türkçe Bitki Adları Sözlüğü” adlı eserin de, ülkemizin değişik yörelerinde bitkilere verilen Türkçe isimler ve onların kullanım şekillerinden bahsetmiştir. Turhan Baytop’un geleneksel halk hekimliği konusunda yaptığı birçok çalışma, bu konu ile ilgili yazmış olduğu birçok kitabı bulunmaktadır. Baytop (1999), bir çalışmasında bitkilerle tedavinin tarihsel gelişimi, halk hekimliğinde kullanılan bitkiler, bunların kullanım alanları ve içerdiği etken maddeler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu kitap, geleneksel halk hekimliği alanındaki çalışmalar için oldukça önemli bir başvuru kitabı niteliği taşımaktadır. Etnobotanik bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla Türkiye’de birçok etnobotanik çalışma yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Sadıkoğlu, ülkemizde 1928-1998 yılları arasında yapılan etnobotanik çalışmaları derlemiştir.

Kendir ve Güvenç (2010), “Etnobotanik ve Türkiye’de Yapılmış Etnobotanik Çalışmalara Genel Bir Bakış” adlı çalışmada 1998-2008 yılları arasında yapılmış 91 etnobotanik çalışmayı değerlendirip özetlemişlerdir. Bu çalışma sonucuna göre en fazla etnobotanik çalışmanın İç Anadolu Bölgesi’nde yapıldığı, halkın bitkileri en fazla tedavi ve gıda amacı ile kullandıklarını gözlemlemişlerdir.

Bazı etnobotanik çalışmalarda ise sadece bir hastalık veya bir sistem üzerinde tedavi edici özellikte olan bitkiler incelenmiştir. Özbek ve ark. (2002), “*Secale cereale* L. (Çavdar) Meyvesi Dekoksiyon Ekstresinin Sağlıklı ve Diyabetli Farelerde Hipoglisemik Etkisinin Araştırılması” adlı çalışmalarında, alloksanla diyabet oluşturulmuş farelere ve sağlıklı farelere *Secale cereale* L. ekstresi verilerek açlık kan şekeri düzeylerini ölçmüşlerdir. Elde ettikleri sonuçları tek yönlü varyans analizi ile test etmişlerdir. Yentür ve ark. (2002), ise göğüs yumuşatıcı olarak kullanılan bitkiler hakkında detaylı bilgiler vermişler ve etken maddelerin bitkilerin hangi organlarında ve dokularında yer aldığını belirtmişlerdir.

Gürhan ve Ezer (2004), yaptıkları bir çalışmada hemoroit hastalığına karşı kullanılan bitkileri araştırmışlar ve bitkilerin Latincelerini, yöresel isimlerini, familyalarını kullanılan kısımlarını, kullanılış şekillerini ve kullanıldıkları yöreleri vermişlerdir. Bu çalışmalarında hemoroit tedavisinde kullanılan 46 familyaya ait 84 cinsin bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3. 1. Materyal

Tarihi bir kent olan Yüksekova’da sürekli yerleşimin M.Ö. 7000’lere değin uzandığı, bölgede sırasıyla Sümer, Urartu, Asur, Med, Lidya, Pers, Yunan, Sasani, Bizans, Selçuklu, Safevi ve Osmanlı uygarlıklarının hüküm sürdüğü görülmektedir. On dokuzuncu yüzyılda Van Vilayetine bağlı Hakkâri Livası’nın kazası olan ve eski adı “Dize” olarak bilinen Yüksekova, 1936’da ilçe konumuna getirilmiştir (Anonim, 2016a).

Yüksekova ilçesi doğuda İran devleti ve Şemdinli ilçesi, güneyde Irak devleti, batıda Çukurca ilçesi ve Hakkâri ili, kuzeyde ise Van ilinin Başkale ilçesi ile çevrili ülkemizin serhat bir ilçesidir (Şekil 3.1).

Şekil 3.1. Hakkâri’nin Yüksekova ilçesi.

Yüksekova’nın batısında Cilo dağları, kuzeyde Mor dağı, doğusunda İran sınır dağları, güneyinde Cilo dağlarının uzantısı olan Sipiriz sıra dağlarıyla çevrilidir. Ovanın

yükseltisi 2000 metreye yakındır. Genişliği 15 kilometre uzunluğu 40 kilometredir. Yüzölçümü 2291 kilometrekaredir. Coğrafi yapı olarak iki kısma ayrılır; ova kısmı 200 bin dekadır ve bunun 30 bin dekarı bataklıktır, ikinci kısmı ise dağlıktır. İlçe bir çöküntü alanıdır, bu çöküntü alanının oluşturduğu ovanın kenarında büyük Zap nehrinin bir kolu olan Nehil çayı bulunur. Yüksek dağlarında bazı buzul ve sirk gölleri vardır, bu göller daha çok Cilo ve Sat dağlarında yer alır. Yüksekova'ya bağlı 49 köy ve bu köylere bağlı 106 mezra bulunmaktadır. Yüksekova Merkez mahalle sayısı dokuz olup, Esendere ve Büyükçiftlik beldelerinde de üçer mahalle ile toplam mahalle sayısı 15 kadardır (Anonim, 2016a).

2013 yılında yapılan son sayım sonuçlarına göre ilçe merkezi nüfusu 67 bin, toplam ilçe nüfusu ise 116 bin kadardır. Bu sonuçlar Türkiye'deki diğer ilçe merkezleri ile karşılaştırıldığında Yüksekova nispeten büyük bir şehir sayılabilir. Nüfus artış hızı diğer birçok yerleşim yerine göre yüksektir. İlçede köylerden ilçe merkezine yaşanan göç nedeniyle yaşanan işsizlik en büyük sorunu oluşturmaktadır. Tarımsal üretim çok azdır. Geçim kaynağı hayvancılığa, özellikle de küçükbaş hayvancılığa dayanmaktadır. Genel olarak koyun, sığır, manda ve keçi beslenmektedir. İlçede iki adet un fabrikası ile bir adet süt ve süt ürünleri fabrikası bulunmaktadır (Anonim, 2016a).

Yüksekova'nın yükseltisi yaklaşık 1.950 metredir. Bu yüzden kışlar çok sert ve uzun geçmektedir. Ekim ayında düşen kar Nisan ayına kadar yerde kalmaktadır. Ova yüksek dağlarla çevrili olduğundan üzerinde yoğun atmosfer hareketleri görülmez. Ağır soğuk hava, ova üstüne çöker. Yükselti ve iklim koşullarının elverişsizliği, dolayısıyla Yüksekova'da bütünüyle tarım yapılmaz. Alüvyal topraklarla kaplı olan ova çok verimlidir. Ayrıca kahverengi orman toprağına ve podzolik toprak yapısına da rastlamak mümkündür. Nehil suyuna ovadan katılan derenin suyu çok fazladır. Mart sonlarında çevredeki dağların karlarının erimesiyle, ovanın büyük bir kesimi göl olur. Kısa bir süre sonra sular çekilir. Sular çekildikten sonra büyük çayırlar oluşur. Suların çekilmediği bazı bölgelerde ise yaz boyunca kalan sular bataklık oluşturur (Anonim, 2016a).

Hakkari'nin Yüksekova ilçesi iklim özelliklerine bakıldığında, Köppen-Geiger'ın iklim sınıflandırmasına göre "yazları sıcak nemli karasal (Dsa)" iklim sınıfında yer almaktadır (Peel ve ark., 2007). Uzun yıllar sıcaklık ortalaması 6.9 °C olup ortalama yıllık yağış miktarı ise 670 mm dir (Anonim, 2015).

Bu çalışma, 2015 yılı vejetasyon döneminde Hakkâri İli Yüksekova İlçesi'nde yürütülmüştür. Bu amaçla Nisan-Temmuz 2015 tarihleri arasında yörede toplam 40 gün süren arazi çalışmaları yapılmıştır. Çalışma süresince yöredeki 2 belde ve 30 köye gidilerek halk ilacı olarak kullanılan bitkilerden örnekler toplanmıştır. Bu bitkilerin yöresel adları, tedavideki kullanılışları, yararlanılan kısımları, ilaçların hazırlanışı, uygulanış şekilleri, dozları ve uygulama süreleri hakkında bilgiler derlenmiştir. Araştırma kapsamında 247 kaynak kişi ile görüşme yapılmıştır. Bu çalışmanın materyalini Hakkâri İli'nin Yüksekova İlçesi ve köyleri ve tıbbi amaçlı kullanılan bitkiler oluşturmuştur. Çalışmanın yapıldığı köyler aşağıdaki gibidir: Akçalı, Adaklı, Akpınar, Aksu, Altınoluk, Beşatlı, Bostancık, Bulaklı, Büyükçiftlik Merkez Mahallesi, Bölük, Çatma, Dağlıca, Dedeler, Değerli, Esendere Merkez Mahallesi, Güllüce Gürkavak, Kadıköy, Kazan, Keçili, Onbaşılar, Suüstü, Tatlı, Vezirli, Yenişık ve Yoncalık.

3.2. Yöntem

Tez çalışmasında yürütülen aşamalar şu şekildedir:

- Çalışma alanının belirlenmesi ve bu alanlara yapılan inceleme gezileri,
- Kaynak kişilere ulaşılması ve bu kişilere anket uygulanması,
- Bitkilerin toplanması, herbaryum yapılması ve teşhis.

3.2.1. Çalışma alanının belirlenmesi ve bu alanlara yapılan inceleme gezileri

Çalışma, Nisan-Temmuz 2015 tarihleri arasında yürütülmüş ve bu kapsamda Yüksekova İlçe Merkezi, 2 belde ve 30 köye belirli zamanlarda ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlerde kaynak kişilerden bilgiler alınmıştır ve kaynak kişiler ile bizzat arazide bitkiler herbaryum şartlarına uygun olarak toplanmıştır.

3.2.2. Kaynak kişilere ulaşılması ve bu kişilere anket uygulanması

Çalışma kapsamında ilk olarak muhtarlıklara, ilçedeki baharatçılara, imamlara Yüksekova Ziraat Odasına gidilerek şifalı bitkilerin tespiti amacıyla anket formları dağıtılmış ve bu formların sonuçlarına göre kişilerle görüşmeye gidilmiş. Anket sorularına verilen cevaplardan yararlanarak kaynak kişilere ulaşılmıştır. Köy ziyaretlerine genellikle köylünün evde olduğu saatlerde gidilmiş ve bilgi alınmıştır. Kaynak kişiler genellikle yaşlılar, birebir halk hekimliği işi ile ilgilenen kişiler olmuştur. Ayrıca Yüksekova merkezde bulunan Tabiat Baharatçıdan da bilgiler alınmıştır. Kaynak kişilerin şifalı olarak belirttikleri bitkilerin yerel isimleri, toplandığı yer ve bilgiyi veren kişiye ait bilgiler kaydedilmiştir (Şekil 3.2). Kaynak kişilere uygulanan anket aşağıda verilmiştir:

Şekil 3.2. Anket çalışmaları.

Sıra No:

BİTKİSEL HALK İLAÇLARI ANKET FORMU**Araştırma yöresi (Köy/Mezra):****Tarih:****Görüşülen kişi:****Kişinin adresi ve telefonu:****1. Bitkinin bilimsel ismi:**.....)**2. Bitkinin Türkçe ismi:**.....)**3. Bitkinin yöresel ismi:**.....)**4. Bitkinin kullanım alanı:** ☐ İnsan sağlığı ☐ Hayvan sağlığı**5. Yaş grubu:** ☐ Bebek ☐ Çocuk ☐ Yetişkin**6. Cinsiyet:** ☐ Erkek ☐ Kadın**7. Bitkinin tedavideki kullanılış amacı:****8. Bitkinin kullanımı:** ☐ Tek başına ☐ Karışım halinde**9. Bitki nereden/hangi ayda toplanır:** /**10. Bitkinin kullanılan kısmı:****11. Kullanılış/Hazırlanış yöntemi:** ☐ Doğrudan ☐ İnfüzyon (demleme) ☐ Dekoksiyon☐ Lapa (katkı maddeleri:.....)☐ Yakı (katkı maddeleri:.....)☐ Diğer: (.....)**12. Kullanılış şekli:** ☐ Dahilen ☐ Haricen ☐ Diğer:**13. Kullanım dozu / ölçüsü :****14. Kullanım zamanı a.** ☐ Aç karnına ☐ Tok karnına**b.** ☐ Sabah ☐ Öğle ☐ Akşam**15. Kullanım süresi:** ☐ gün ☐ hafta ☐ İyileşinceye kadar**16. Etkisi:** ☐ Etkisiz ☐ Az etkili ☐ Orta etkili ☐ Çok etkili ☐ Tam (kesin) etkili**17. Yan etki:** ☐ Yok ☐ Çok az ☐ Orta derecede ☐ Çok ☐ Öldürücü
(açıklayınız:**18. Bitkinin tedavi dışında kullanılış amacı:**.....)

.....)

19. Bu bilgileri kimden/kimlerden öğrenmiş:.....)**20. Diğer bilgiler:**

3.2.3. Bitkilerin toplanması, herbaryum yapılması ve teşhis

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler doğrultusunda, kaynak kişi veya bitkiyi tanıyan köylüler ile bitkilerin bulunduğu alanlara gidilerek bitki örnekleri toplanmıştır. Uygun şekilde toplanıp kurutulan bitki örnekleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bitki Koruma Bölümü laboratuvarına getirilip herbaryumları yapılmıştır (Şekil 3.3). Geleneksel halk hekimliğinde kullanılan bitkilerin toplanması esnasında bitkinin teşhis edilebilir düzeyde olup olmadığına dikkat edilmiştir. Bitkilerin arazide fotoğrafları çekilmiş ve GPS yardımı ile örneklerin toplandığı alanların rakımı, konumu, vb. bilgiler elde edilmiştir. Bu örneklerin teşhisinde, temel kaynak olarak “Flora of Turkey and the East Aegean Islands” (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000), kitaplarından yararlanılmış ve teşhis doğrulamaları Eğitim Fakültesi Biyoloji Eğitimi Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi Mehmet FIRAT tarafından yapılmıştır. Bitkilerin Türkçe isimleri ise “Türkiye’nin Yabancı Otları ve Bazı Özellikleri” adlı eser (Uluğ ve ark., 1993) ve Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesinin “Bizimbitkiler” isimli internet sitesinden yararlanılarak yazılmıştır (Güner ve ark., 2012).

Şekil 3.3. Bitkilerin toplanması ve herbaryum yapılması.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkilerin belirlenmesi için 30 köy ve 2 beldeye gidilmiş, 247 kişi ile görüşülmüş ve bitki örnekleri toplanmıştır. Bu örneklerin tamamının yöre halkı tarafından hastalıklara karşı tedavi amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda 23 bitki ailesine (Familia) ait toplam 59 tür belirlenmiş, bu türlerin halk arasındaki yöresel isimleri, kullanım amaçları, kullanım şekilleri, kullanılan kısımları ve toplanma zamanları ortaya konulmuştur. Ayrıca bu bitkilere ait yaklaşık 100 yerel isim (Kürtçe) kayıt altına alınmıştır. Tespit edilen bitkilerin benzer kullanımları ile birlikte genel olarak gıda, tedavi, yem ve yakacak olmak üzere çeşitli kullanımlarına dair bilgilere de yer verilmiştir. Ayrıca çoğu bitkinin kozmetik, süs, sakız vb. alanlardaki kullanımları da belirlenmiştir. Bitkiler yörede tek başına ve/veya karışım halinde halk ilacı olarak kullanılmaktadır. Yörede bazı halk ilaçları hazırlanırken karışıma süt, yoğurt, zeytinyağı, buğday ve bal gibi ürünlerin ilave edildiği saptanmıştır. Geleneksel halk ilacı olarak kullanıldığı belirlenen 59 bitki türünün tamamı yörede yabani olarak yetişmektedir ve bunlardan altı tanesi ise endemik türlerdir.

Yüksekova yöresinde halk tababetiyle uğraşan (sağaltıcı) yedi kişiye rastlanmıştır. Yöredeki çalışmalar sırasında yerli halktan birçok kişiyle görüşülmüş olup bu amaç için özellikle yetişkin ve yaşlı insanlar seçilmiştir. Yetişkin ve yaşlıların seçilmesinin nedeni bu konuda daha fazla bilgi sahibi olmalarıdır. Köylerde yürütülen anket çalışmalarında halk ilaçları hakkında bilgi sahibi kişilerin bizzat kendilerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma yöresinde halk ilaçları konusunda edinilen bilgilerin geçmişten günümüze kadar nesilden nesile aktararak geldiği, fakat günümüzde bu bilgilerin iyi saklanmadığı ve yeterli önemin verilmediği görülmektedir. Özellikle Yüksekova gibi bakir bir yöre bu yönüyle ilk kez incelenmiş olup, bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmıştır.

Araştırmanın yürütüldüğü Yüksekova yöresinde halk tababetinde kullanıldığı tespit edilen bitkiler ve bazı özellikleri Çizelge 4.1’de verilmiştir.

Çizelge 4.1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkiler

Ailesi (Familia)	Bilimsel ismi	Kullanım alanı	Kullanılan kısmı
Classis: Liliopsida (Monocotyledonae)			
Poaceae	<i>Hordeum bulbosum</i> L.	Şeker hastalığında	Yumru
Liliaceae	<i>Ornithogalum arcuatum</i> Steven.	Zinde tutar	Kök
Classis: Magnoliopsida (Dicotyledonae)			
Papaveraceae	<i>Papaver bracteatum</i> Lindl.	Adet sancısında	Çiçek
Urticaceae	<i>Urtica dioica</i> L.	Kansere karşı	Yaprak-kök
Chenopodiaceae	<i>Chenopodium foliosum</i> L.	Karın ve mide	Meyve-yaprak
Amaranthaceae	<i>Amaranthus retroflexus</i> L.	İltihaplı romatizma	Tohum-yaprak
Polygonaceae	<i>Polygonum cognatum</i> Meiss.	Basur ve çıbanda	Yaprak
	<i>Rheum ribes</i> L.	Şeker ve tansiyon	Kök-gövde
	<i>Rumex ponticus</i> E. H. L. Krause.*	Guatr hastalığında	Üst aksamı
Guttiferae	<i>Hypericum helianthemoides</i> (Spech) Boiss.	Yanık ve egzama	Çiçek
	<i>Hypericum lysimachioides</i> Boiss. et		
	Noe var. <i>spathulatum</i> Rabson	Mide ülseri	Çiçek
	<i>Hypericum scabrum</i> L.	Adet sancısı	Çiçek
Malvaceae	<i>Alcea apterocarpa</i> (Fenzl) Boiss.*	Kabızlık	Kök-yaprak
	<i>Malva sylvestris</i> L.	Bağırsak kurdu	Üst aksamı
Brassicaceae	<i>Brassica nigra</i> (L.) Koch.	Romatizma	Çiçek-tohum
Primulaceae	<i>Lysimachia dubia</i> Sol.	Cilt hastalıkları	Bitki özsuğu
Fabaceae	<i>Astragalus ocephalus</i> Boiss.		
	subsp. <i>ocephalus</i> Boiss	El, ayak çatlakları	Üst aksamı
	<i>Astragalus yueksekovae</i> Matthews*	Kansere karşı	Kök
	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L. var.		
	<i>glandulifera</i> (Waldst. et Kit). Boiss	Öksürük kesici	Kök
	<i>Trifolium pratense</i> L.	Kan dolaşımında	Üst aksamları
Euphorbiaceae	<i>Euphorbia grisophylla</i> M. S. Khan*	Kansere karşı	Bitki özsuğu
	<i>Euphorbia heteradena</i> Jaub. et Spach	Cilt hastalıkları	Bitki özsuğu

* Endemik türler

Çizelge 4.1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkiler (devam)

Ailesi (Familia)	Bilimsel ismi	Kullanım alanı	Kullanılan kısmı
Apiaceae	<i>Eryngium billardieri</i> Delar	Diş ağrısı	Üst aksamı-kök
	<i>Ferula orientalis</i> L.	Basur tedavisinde	Kökü ve sütü
	<i>Smyrniun cordifolium</i> Boiss.	Baş-diş ağrısı	Gövde
	<i>Xanthogalum purpurascens</i> Lallem	Sarılık, hazımsızlık	Tohum-yaprak
Loranthaceae	<i>Viscum album</i> L.	Kalp, ağrılar, adet	Sap ve yaprak
Gentianaceae	<i>Gentiana olivieri</i> Griseb.	Migrene karşı	Üst aksamı
Solanaceae	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	Ağrı kesici	Yaprak
	<i>Solanum alatum</i> L.	Yaralarda	Yaprak
	<i>Solanum dulcamara</i> L.	Diş ağrısı	Çiçek-yaprak
Boraginaceae	<i>Anchusa azurea</i> Miller var. <i>macrocarpa</i> (Boiss. et Hohen.) Chamb.	Astım ve kalp	Çiçek-yaprak
Lamiaceae	<i>Mentha longifolia</i> (L.) Hudson subsp. <i>typhoides</i> (Briq.) Harley var. <i>calliantha</i> (Stapf) Briq. <i>Nepeta nuda</i> L. subsp. <i>albiflora</i> (Boiss.) Gams <i>Nepeta trachonitica</i> Post. <i>Nepeta trautvetteri</i> Boiss. & Buhse <i>Phlomis pungens</i> Willd. var. <i>seticalycina</i> (Nab.) Hub.-Mor. <i>Teucrium polium</i> L.	Ağız kokusu, adet Soğuk algınlığı Astım ve şeker Yaralarda Karın, adet sancısı Mide, karın ağrısı	Üst aksamı Üst aksamı Üst aksamı Üst aksamı Üst aksamı Üst aksamı
Plantaginaceae	<i>Plantago lanceolata</i> L. <i>Plantago major</i> L. subsp. <i>intermedia</i> (Gilib.) Lange.	Diş ağrısı, yaralar Mide ağrısı, yaralar	Yaprak Kök-yaprak
Scrophulariaceae	<i>Verbascum speciosum</i> Schrader	Şeker hastalığı	Çiçek-yaprak
Campanulaceae	<i>Campanula involucrata</i> Aucher ex A. DC.	Cilt rahatsızlıkları	Yaprak
Rubiaceae	<i>Galium verum</i> L. subsp. <i>glabrescens</i> Ehrend.	Baş ve Diş ağrısı	Üst aksamı

* Endemik türler

Çizelge 4.1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkiler (devam)

Ailesi (Familia)	Bilimsel ismi	Kullanım alanı	Kullanılan kısmı
Asteraceae	<i>Achillea biebersteinii</i> Afan.	Adet, mide, karın	Üst aksamı
	<i>Achillea filipendulina</i> Lam.	Adet sancısı	Üst aksamı
	<i>Achillea millefolium</i> L. subsp.		
	<i>millefolium</i> L.	Rahim iltihabında	Çiçek
	<i>Arctium tomentosum</i> Miller		
	var. <i>glabrum</i> (Körnicke)		
	Arenes	Ağrı kesici	Kök-yaprak
	<i>Cichorium intybus</i> L.	Prostat kanseri	Üst aksamı
	<i>Cirsium haussknechtii</i> Boiss.	Dişleri temizler	Kök-gövde
	<i>Centaurea pterocaula</i> Trautv.	Şeker hastalığında	Üst aksamı
	<i>Centaurea triumphettii</i> All.	Tansiyonda	Üst aksamı
	<i>Gundelia tournefortii</i> L. var.		
	<i>tournefortii</i> L.	Mide rahatsızlığı	Kök
	<i>Helichrysum arenarium</i> (L.)		
	Moench subsp. <i>aucheri</i>		
	(Boiss.) P. H. Davis &		
	Kupicha.*	Böbrek rahatsızlığı	Üst aksamı
	<i>Lactuca serriola</i> L.	Mide, karın ağrısı	Bitki özsuğu
	<i>Onopordum acanthium</i> L.	Hemoroitte	Tohum-kök
	<i>Scorzonera laciniata</i> L. subsp.		
	<i>laciniata</i> L.	Mide ağrısında	Üst aksamı
	<i>Scorzonera veratrifolia</i> Fenzl.	Diş ağrısında	Gövde-yaprak
	<i>Tripleurospermum</i>		
	<i>microcephalum</i> (Boiss.)		
	Bornm.	Astım için	Üst aksamı
	<i>Tanacetum oltense</i> (Sosn.)		
	Grierson.*	Saç dökülmesinde	Üst aksamı

* Endemik türler

Halk tababetinde kullanıldığı belirlenen bitkilere ait daha ayrıntılı bilgiler ve yörede yapılan anket sonucunda söz konusu bitkilerin kullanım şekilleri ve kullanıldığı hastalıklara ait ayrıntılar aşağıda verilmiştir:

4.1. Yabani arpa, Çavdarcık, Çavdarotu, Kedi bıyığı, Boncuk arpa

Bilimsel ismi : *Hordeum bulbosum* L.

Ailesi (Familia) : Poaceae

Bitkinin yöresel ismi : Qamış

Literatürdeki diğer isimleri: Sivsivok (Gençay, 2007). Ceyi keran (Balos, 2007). Pivok (Kaval, 2011). Gunbilok (Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : 50-100 cm boyunda çok yıllık bitkidir. Soğanları dipte ve şişkindir. Ana eksen 3-7 mm, üst yüzey biraz tüylüdür. Başak 6-13 x 6-10 çaplarında, sık çizgili, ana eksen kırılıgandır. Ana merkez başak kabuğu 5-8 mm, dar laneeolate, kenarları sık aralıklarla tüylü, başak kılçığı 1-1.8 aralığında, 8-11 mm'dir. Erkek yan başaklar 1.3-2.5 aralığında, birbirinden farklı, dar mızrak şeklinde ve en dıştaki sert kıllıdır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.1).

Anavatanı : Bilinmiyor

Türkiye'deki dağılışı : Edirne, Çanakkale, İstanbul, Bolu, Ankara, Sinop, İzmir, Kars, Konya, Akşehir, Manisa, Malatya, Tunceli, Siirt, Bitlis, Antalya, Hatay, Urfa, Mardin ve Hakkâri'de bulunur, endemik değildir.

Genel Dağılışı : Afganistan, Akdeniz, Kuzey Afrika, Tropikal Afrika, Kafkasya, Kırım, İran, Irak, Orta Asya.

Toplanma dönemleri : Nisan-Mayıs

Toplandığı yer : Hakkâri: Yüksekova; Dağlıca/Çatma köyü, çayırılık alan, 37° 25' 907" N, 44° 20' 866" E, 1900 m, 19.08.2015.

Kullanılan Kısım : Yumru

Yöredeki kullanım şekli : Bu bitki yörede şeker hastalığının tedavisinde kullanılmaktadır. Toprakta çıkarılan yumrular suda kaynatılarak ve aç karna günde bir bardak içilmektedir. Ayrıca bitki hayvan yemi olarak da değerlendirilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları: Bacak ağrılarında, bacak tutulmalarında ve adet kanamalarında kullanıldığı bildirilmiştir (Arıtuluk, 2010). Soğanları çiğ olarak yenebilmektedir (Arık, 2003; Gencay, 2007; Balos, 2007; Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Ayrıca hayvan yemi olarak da kullanılmaktadır (Duran, 1998; Ertuğ, 2000; Korkut, 2006; Gencay, 2007; Balos, 2007; Akan ve ark., 2008).

Şekil 4.1. Yabani arpa (*Hordeum bulbosum* L.).

4.2. Kurtkirişi

Bilimsel ismi : *Ornithogalum arcuatum* Steven.

Ailesi (Familia) : Liliaceae

Bitkinin yöresel ismi : Şimli, Gula spi, Hintirş

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : *O. narbonense*'ye çok bezer ama baş kısmı daha güçlüdür, kalın ve geniş saplı, çiçek sapları kavisli, dik ve meyvelidir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.2).

Türkiye'deki dağılışı : Adana, Erzincan, Hakkâri, Kars, Tunceli ve Van' da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan.

Genel dağılışı : İran, Irak.

Toplanma dönemleri : Eylül

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Adaklı Köyü, köy içi otlak alan, 37° 30' 540" N, 44° 33' 552" E, 1654 m, 19.09.2015.

Kullanılan kısım : Kökü

Yöredeki kullanım şekli : İştah açıcı, balgam söktürücü ve yorgunluk giderici olarak kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin kökü önce toz haline getirilmekte, isteğe bağlı olarak balla karıştırılıp yenilmekte ya da bir çay kaşığı toz bir bardak kaynamış suya atılarak içilmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Yapılan literatür taramasında *O. arcuatum*'un herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait başka bir tür olan *O. narbonense*'nin çiğ olarak tüketildiği bildirilmiştir (Koyuncu, 2005; Yüzbaşıoğlu, 2010).

Şekil 4.2. Kurtkirişi (*Ornithogalum arcuatum* Steven.).

4.3. Gelincik, Adamağusu

Bilimsel ismi : *Papaver bracteatum* Lindl.

Ailesi (Familia) : Papaveraceae

Bitkinin yöresel ismi : Xaşxaş, Büka gulan

Literatürdeki diğer isimleri: Adamağusu (Özçelik ve Sağmanlıgil, 1993). Haşhaş (Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : Sapları 5-6 boğuma ayrılmış, brakte de çiçekler belli, taç yaprakları morumsu-koyu kırmızı, kapsülü geniş, siyah lekeli ve obovate-globose şekillerdedir. Çiçekler 14-20 adettir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.3).

Türkiye’deki dağılışı : Ağrı, Bayburt, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Kars, Kayseri, Niğde, Sivas ve Van’da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Londra, İran, Türkiye

Toplanma dönemleri : Haziran-Temmuz

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Bölük Köyü, köy içinde tarlada, 37° 30' 540" N, 44° 33' 552" E, 1054 m, 12.06.2015.

Kullanılan kısım : Çiçek, taç yapraklar.

Yöredeki kullanım şekli : Mide ve bağırsak gazlarını giderici olarak, uykusuzluğa karşı, adet sancılarını kesmede ve rahimde oluşan iltihabı sökmede kullanılmaktadır. Kurutulmuş çiçekler 1 litre suda 10-15 dakika kaynatılarak, günde üç çay bardağı olacak şekilde içilmektedir.

Literatürdeki kullanımı : Yüksek tansiyon ve kalp rahatsızlıklarında kullanılmaktadır, hayvan yemi olarak da değerlendirilmektedir (Mükemre, 2013). Olgunlaşmamış meyveleri yenildiği takdirde uyuklu olma, uyuşukluk ve koma hali meydana gelebilmektedir (Özçelik ve Sağmanlıgil, 1993).

Şekil 4.3. Gelincik (*Papaver bracteatum* Lindl.).

4.4. Büyük ısırganotu, Geznik, Acı ısırgan otu, Isırgan

Bilimsel ismi : *Urtica dioica* L.

Ailesi (Familia) : Urticaceae

Bitkinin yöresel ismi : Gezenk, Gezeng

Literatürdeki diğer isimleri: Isırgan otu (Elçi ve Erik; 2006; Mart, 2006; Akan ve ark., 2008; Uysal, 2008; Güldaş, 2009; Demirci, 2010; Güneş, 2010; Şenkardeş, 2010; Akgünlü, 2012; Alpaslan, 2012; Sargın, 2013). Büyük ısırgan otu (Asımgil, 1996). Acı ısırgan (Baytop, 1999). Gezgezik, Heşişil, Heyyê (Arasan, 2014). Cıcirgen (Koyuncu, 2005). Cızlağan (Savran ve ark., 2002; Erik ve Elçi, 2006). Çakır (Sargın, 2013). Çakırlı ot (Sargın, 2013). Çalırılı (Sargın, 2013). Dalan (Ertuğ, 2002). Dalagan (Sargın, 2013). Dalağan (Vural, 2008). Dalıgan (Sargın, 2013). Dezink (Kaval, 2011). Dırık (Alpaslan, 2012). Dızlağan (Baytop, 1999; Şenkardeş, 2010). Isırgan dikenli (Arıtuluk, 2010). Isırgı (Mart, 2006). Istırğaç (Güneş, 2010). Gazgazok (Akgül, 2008). Gezik (Balos, 2007; Doğan, 2008). Gezink (Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Gezgez (Balos, 2007). Gezgezk (Gençay, 2007). Gıcirgen (Koyuncu, 2005). Gıcirgen (Sargın, 2013). Gidişken (Polat, 2010). Gizirkan (Altundağ, 2009). Pırıke (Alpaslan, 2012). Yandırigan (Polat, 2010). Gezink (Mükemre, 2013). Dezink (Kaval, 2011). Isırgan (Ertuğ, 2002; Koyuncu, 2005; Bulut, 2006; Türkan ve ark., 2006; Doğan, 2008; Altundağ, 2009; Saday, 2009; Arıtuluk, 2010; Demirci, 2010; Polat, 2010; Şenkardeş, 2010; Kayabaşı ve Tekin, 2011; Erdoğan, 2011; Han, 2012; Sargın, 2013; Bağcı ve ark., 2016).

Bitki hakkında genel bilgi : Yaygın köklü, 30-150 cm uzunluğunda, çok yıllık dioik bitkilerdir. Yapraklar genişçe ovattan darca lanseolata kadar değişen şekillerde, 4-11 x 3-10 cm boyutlarında, kenarlar keskin ve kabaca dişli, akuminattır. Erkek ve dişi çiçek kurulları birbirine benzer şekilde, yaklaşık 8 cm'ye kadar uzunlukta, çok dallanmıştır. Dişi çiçekler belirgin, morumsu, fırça şeklinde stigmalı; periant segmentlerinin içteki çifti olgunluk döneminde yaklaşık 1.5 mm'ye kadar büyüme gösterir, tüm yüzeyi pilozdur (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.4).

Türkiye'deki dağılışı : Adana, Ankara, Antalya, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Hakkâri, İstanbul, İzmir, Kars, Konya, Niğde ve Tunceli'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Avrupa-Sibirya

- Genel dağılışı** : Avrupa, Kuzey Afrika, Batı Asya, Sibirya.
- Toplanma dönemleri** : Nisan-Haziran
- Toplandığı yer** : Hakkâri; Yüksekova, Altınoluk köyü, su kenarında
37° 39' 996" N, 44° 36' 578" E, 1900 m, 19.04.2015.
- Kullanılan kısım** : Yaprak-Kök
- Yöredeki kullanım şekli** : Yüksekova'da kanser tedavisinde, saç dökülmesini engellemede, saçta canlılık vermek ve güçlendirmek için kullanıldığı tesbit edilmiştir. Kemik erimesine neden olmaması için yörede papatya ve karabaş otu gibi bitkilerle karıştırılıp kullanılmaktadır. Bu amaçla söz konusu bitkiler eşit miktarlarda alınıp, bal veya suyla karıştırılıp sabah-akşam aç karna içilmektedir. Saç dökülmesi için kullanımında ise, kaynatılmış suya ısırgan otu katılıp 15-20 dakika kadar bekletildikten sonra banyoda kullanılmaktadır.
- Literatürdeki kullanımları:** Birçok kaynakta da kansere karşı kullanıldığı belirtilmiştir (Asımgil, 1997; Baytop, 1999; Ertuğ, 2002; Savran ve ark., 2002; Şimşek ve ark., 2002; Akdoğan ve Akgün, 2006; Bulut, 2006; Elçi ve Erik, 2006; Mart, 2006; Türkan ve ark., 2006; Gençay, 2007; Kazan, 2007; Balos, 2007; Akgül, 2008; Uysal, 2008; Saday, 2009; Altundağ, 2009; Arıtuluk, 2010; Ayandın, 2010; Deniz ve ark., 2010; Polat, 2010; Şenkardeş, 2010; Doğan ve Bağcı, 2011; Erdoğan, 2011; Kaval, 2011; Mükemre, 2013; Sargın, 2013; Arasan, 2014; Bağcı ve ark., 2016). Kan yapıcı ve demir eksikliği giderici olarak kullanılmaktadır (Asımgil, 1996; Ertuğ, 2002). Adet günlerinin düzenli olmasını sağlar, burun kanaması ve diğer aşırı kanamaları durdurur (Yıldız, 1995; Asımgil, 1996; Balos, 2007; Doğan ve Bağcı, 2011), kanı temizler (Asımgil, 1996; Baytop, 1999; Ertuğ, 2002; Gençay, 2007; Saday, 2009; Ayandın, 2010; Doğan ve Bağcı, 2011; Arıtuluk, 2010; Akgünlü, 2012). Saç dökülmesini engellediği ve saçları gürleştirdiği de bildirilmiştir (Asımgil, 1997; Mart, 2006; Balos, 2007; Uysal, 2008; Vural, 2008; Gölbaş, 2009; Altundağ, 2009; Saday, 2009; Deniz ve ark., 2010; Polat, 2010; Doğan ve Bağcı, 2011; Sargın, 2013; Arasan, 2014). Romatizma ve eklem romatizmasında ağrı ve sızılara karşı kullanılmaktadır (Asımgil, 1997; Baytop, 1999; Ertuğ, 2002; Bulut, 2006; Türkan ve ark., 2006; Kazan, 2007; Doğan, 2008; Gölbaş, 2009; Erdoğan, 2011; Mükemre, 2013; Sargın, 2013; Arasan, 2014; Bağcı ve ark., 2016). Gut, siyatik ve lumbago ağrılarına karşı doğrudan ağırlı bölgelere sürülür (Asımgil, 1996). Köpek ısırığında kullanmak faydalıdır (Yıldız, 1995). Ödem

boşaltıcı, idrar söktürücü olarak ve iltihaplı idrar yolları hastalıklarının tedavisinde kullanılır (Asımgil, 1997; Bulut, 2006; Altundağ, 2009; Ayandın, 2010; Şenkardeş, 2010; Erdoğan, 2011). İdrar arttırıcı özelliği vardır (Asımgil, 1996; Ertuğ, 2002; Saday, 2009; Ayandın, 2010; Doğan ve Bağcı, 2011; Akgünlü, 2012). Guatr hastalığı tedavisinde kullanılır (Savran ve ark., 2002). Emzikli hanımların sütünü artırır (Asımgil, 1996; Ertuğ, 2002). Şeker hastalığına karşı kullanılır (Asımgil, 1996; Ertuğ, 2002; Savran ve ark., 2002; Elçi ve Erik, 2006; Türkan ve ark., 2006; Kazan, 2007; Uysal, 2008; Akan ve ark., 2008; Altundağ, 2009; Arabacı, 2010; Güneş, 2010; Arıtuluk, 2010; Mükemre, 2013; Sargın, 2013; Arasan, 2014). Bedeni güçlendirir (Asımgil, 1996; Balos, 2007). Sedef hastalığında kullanılır (Asımgil, 1996; Gençay, 2007). Böbrek taşlarının düşürülmesinde kullanılır (Asımgil, 1996; Balos, 2007; Doğan, 2008, Sargın, 2013; Arasan, 2014). Hemoroitlere karşı kullanılır (Yıldız, 1995; Bulut, 2008; Altundağ, 2009; Güneş, 2010). Prostat rahatsızlığının tedavisinde etkilidir (Kazan, 2007). Cinsel gücü artırır (Yıldız, 1995; Demirci, 2010). İştah açıcıdır (Asımgil, 1996; Gültaş, 2009). Damar tıkanıklığında tedavi edicidir (Asımgil, 1996; Gültaş, 2009; Erdoğan, 2011; Bağcı ve ark., 2016). Kalp damar rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılmaktadır (Uysal, 2008; Arıtuluk, 2010). Cilt rahatsızlıklarında kullanılır (Ertuğ, 2002; Uysal, 2008; Altundağ, 2009). Mide, karın ağrısı, bağırsak ülseri ve iç hastalıklarında kullanılır (Asımgil, 1996; Savran ve ark., 2002; Ertuğ, 2002; Altundağ, 2009; Mükemre, 2013). Bağırsak ağrısı, mide yanması ve böbrek sancısına karşıda kullanılır (Bulut, 2006). Baş ağrısını keser (Asımgil, 1996; Ertuğ, 2002; Altundağ, 2009). Soğuk algınlığına karşı koruyucudur ve soğuk algınlığının bulaşmasını önler (Asımgil, 1996; Bulut, 2006; Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Egzamada kullanılır (Asımgil, 1996; Ertuğ, 2002). Ses kısıklığını giderir ve ergenlik sivilcelerinde faydalıdır. Bağışıklık sistemini kuvvetlendirir (Asımgil, 1996). Yaraların erken iyileşip kapanmasını sağlar. Mantar zehirlenmelerine kullanılır. Boğaz ağrılarına iyi gelir (Yıldız, 1995). Böbrek hastalıkları tedavisinde kullanılır (Ertuğ, 2002). Kanın pıhtılaşmasını önler. Ağız ve boğaz iltihaplarında kullanılabilir (Asımgil, 1997). Öksürüğü keser (Bulut, 2006; Altundağ, 2009; Güneş, 2010). Solunum yolları ve akciğer hastalıklarının tedavisinde kullanılmaktadır. Kol ve bacak ağrılarına karşı ağrıyan yere sürülür (Elçi ve Erik, 2006; Arıtuluk, 2010; Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Hormon dengeleyici, zehir temizleyici iltihap kurutucu idrar söktürücüdür (Balos, 2007;

Doğan ve Bağcı, 2011). Dâhilen, kaşıntılı deri hastalıkları tedavisine karşı kullanılır (Bulut, 2008). Tansiyon hastalıklarında dâhilen kullanılır (Altundağ, 2009; Arıtuluk, 2010; Güneş, 2010). Bronşite karşı, rahatsızlık süresince tüketilmelidir (Altundağ, 2009; Güneş, 2010). İshalde, kadın hastalıklarında, astımda ayrıca bağırsak yumuşatıcı ve iltihap sökücü olarak dâhilen kullanılır (Altundağ, 2009). Dâhilen bel fıtığı ağrılarının tedavisinde kullanılır (Demirci, 2010; Erdoğan, 2011; Sargın, 2013). Bağırsak faaliyetlerini düzenlemek için kullanılır. Kan dolaşımının artmasını sağlar (Güneş, 2010). Mayasıla çok iyi gelir (Polat, 2010). Bitkinin kökü kaynatılıp çocuğu olamayan kadınlar buharına oturtulur (Erdoğan, 2011; Bağcı ve ark., 2016). Ağrılı bölgeye sarılırsa ağrının hafiflemesi sağlanır (Poyraz Kayabaşı, 2011). Dâhilen nefes darlığına karşı kullanılır (Han, 2012; Sargın, 2013). Yara ve çıban tedavisinde kullanılır (Han, 2012). Mantar hastalıklarında kullanılır. Gargarası diş ağrısına karşı iyi gelir. Kanama durdurucu olarak dâhili ve harici olarak tüketilir. (Sargın, 2013). Sancı ve migren ağrılarına karşı kaynatılıp suyu içilir (Arasan, 2014). Bel ağrısını gidermek için kullanılır (Altundağ, 2009; Bağcı ve ark., 2016). Vücuttaki iltihabı söker (Bağcı ve ark., 2016). Yemeği yapılır (Asımgil, 1996; Bulut, 2006; Güneş, 2010; Polat, 2010; Bağcı ve ark., 2016).

Şekil 4.4. Büyük ısırganotu (*Urtica dioica* L.).

4.5. İnce sirken, İt üzümü, Kuş üzümü, Cülek

Bilimsel ismi : *Chenopodium foliosum* L.

Ailesi (Familia) : Chenopodiaceae

Bitkinin yöresel ismi : Tirye sor, Tirye gırgı, Tirye ruvi

Literatürdeki diğer isimleri: Tirye ruvi (Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : Bir yıllık veya çok yıllık, tüysüz veya çok az tüylü, 25-70 cm boyundadır. Aşağı doğru üçgen şeklindedir. Çiçekler sapsız, yoğun, çiçek kümesi küresel, brakteler linear-lanceolate, en üstteki ebracteate şeklindedir. Çiçek örtüsü 3-5 parçaya ayrılmış, en baştaki yeşil, daha sonrakiler kırmızı ve etli meyvelidirler. Tohumları tepede, koyu kırmızı-kahverengi, düz veya oluklu, yoğun, benekli veya çukurludur (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.5).

Türkiye'deki dağılışı : Ankara, Ağrı, Bayburt, Bursa, Bolu, Gümüşhane, Hakkari, Isparta, Kars, Kayseri, Kütahya, Tunceli, Muğla, Konya, Niğde, Ordu ve Van'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor.

Genel dağılışı : Asya, Kuzey Afrika ve Avrupa.

Toplanma dönemleri : Temmuz

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Vezirli Köyü, yol kenarı 37° 44' 300" N, 44° 37' 899" E, 1210 m 22.07.2015.

Kullanılan kısım : Meyve, Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Karın ve mide ağrısını gidermede ve öksürüğü kesmede kullanılmaktadır. Yaprakları suda yaklaşık 10 dakika kadar kaynatılarak tok karna günde iki kere kullanılmaktadır, ayrıca meyveleri çiğ olarak yenilmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Yaralarda ağrı kesicidir (Altan ve ark., 1999). Meyveleri yenir (Altan ve ark., 1999; Dönmez, 2000; Özgen ve ark., 2004; Yeşil, 2007; Mükemre, 2013). Yemeklerde kullanılır (Yeşil, 2007). Hayvanlara da yedirilir (Vural, 2008).

Şekil 4.5. İnce sirken (*Chenopodium foliosum* L.).

4.6. Kırmızı köklü horozibiği, Deli sirken, Horoz çiçeği, Kızıl sirken, Tilkikuyruğu

Bilimsel ismi : *Amaranthus retroflexus* L.

Ailesi (Familia) : Amaranthaceae

Bitkinin yöresel ismi : Selmêk

Literatürdeki diğer isimleri: Kocabaş otu (Bulut, 2008). Kırmızı bacak, Sirken, Vilita (Polat, 2010). Kızılbacak (Bulut, 2008; Alpaslan, 2012).

Bitki hakkında genel bilgi : Boyu 15-100 cm uzunluğunda, dik, tek yıllık bitkilerdir. Gövde kısaca ve sıkça tüylü, yapraklar 3-7 x 2-4 mm boyutlarında, rombik-ovate şekillerde, az çok her iki uca doğru daralır, biraz undulat ve çıplaktır. Çiçek kurulu yoğun çiçekli, az çok braktesiz, yalancı spikalı, uçtaki spikalar yandakilerden çok daha uzun değildir. Brakteoller sert sivri uçlu, 3-6 mm'dir. Dişi çiçeklerin periant parçası 5 adet, linear-spatulat, çoğunlukla girik, kısaca mukronat, meyve kırıksık kapaklıdır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.6).

Türkiye'deki dağılışı : Ankara, Antalya, Bitlis, Bursa, Çanakkale, İstanbul, Muğla, Sakarya ve Hakkâri'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Pensilvanya

Genel dağılışı : Kuzey Amerika

Toplanma dönemleri : Temmuz

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Vezirli köyü, yol kenarında, 37° 25' 314" N, 44° 21' 458" E, 1578 m 20.09.2015.

Kullanılan kısım : Tohum, yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Tansiyonu dengelemede, ateş düşürmede ve mideyi rahatlatıcı olarak kullanılmaktadır. Tohumları suda 5-10 dakika kadar kaynatılarak tok karna içilmektedir. İltihaplı romatizmada da kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin yaprakları ezilip merhem kıvamına getirilip romatizmalı bölgeye sürülmektedir. Ayrıca yapraklarından hem yemek yapılmakta hem de turşu ve konservenin taze kalması için en üst kısma bırakılmak suretiyle değerlendirilmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Yemek olarak tüketilmektedir ve salataya katılmaktadır (Bulut, 2008; Polat, 2010; Alpaslan, 2012).

Şekil 4.6. Kırmızı köklü horozibiği (*Amaranthus retroflexus* L.).

4.7. Madımak, Kuşekmeği, Badımak, Badimah, Can otu

Bilimsel ismi : *Polygonum cognatum* Meissn.

Ailesi (Familia) : Polygonaceae

Bitkinin yöresel ismi : Giyacücük

Literatürdeki diğer isimleri: Madımak (Koyuncu, 2005; Han, 2012; Yüzbaşıoğlu, 2010; Mükemre, 2013). Kusbarik (Koyuncu, 2005; Mükemre, 2013). Harman otu (Doğan, 2008). Kuş böğreği (Bağcı ve ark., 2016).

Bitki hakkında genel bilgi : Çok yıllık otsu bitkilerdir. Gövde sürünücü ve yapraklar gibi yeşildir. Okrea üç damarlı, belirgin, internodyumlar kadar veya daha uzun boyda, zarımsı ve saydamdır. Yapraklar oblong-eliptik şekillerde, saplı, genellikle hafifçe mukronattır. Çiçekler yaprak koltuklarında demetler halindedir. Periant 4-5 mm boyunda, pembemsi, meyve zamanında sertleşir ve büyür. Nuks parlak, periantın içinde bulunur (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.7).

Türkiye’deki dağılışı : Adıyaman, Ankara, Bitlis, Bursa, Erzurum, Gaziantep, Isparta, Konya, Muğla, Rize, Şanlıurfa, Tunceli ve Hakkâri’de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor.

Genel dağılışı : Batı Suriye, Suriye Çölü, Kuzey İran ve Kuzeybatı İran, Kafkasya

Toplanma dönemleri : Mayıs-Haziran

Toplandığı Yer : Hakkâri; Yüksekova, Yoncalık Köyü, Yol kenarı, 37° 51' 465" N, 44° 46' 981" E, 1000 m 17.06.2015.

Kullanılan kısım : Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : İltihap sökücü olarak, özellikle kadınların göğsünde çıkan apseleri iyileştirmede kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin yaprakları taze iken ezilip iltihaplı bölgeye bırakılmaktadır. Kabızlık ve basurda tedavi edici olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla bitki suda 5 dakika kadar kaynatıldıktan sonra tüketilmektedir. Ayrıca yine basur için yaprakları lapa haline getirilip basur olan bölgeye pansuman şeklinde uygulanmaktadır. Bölgede bitkinin yemeği de yapılmaktadır.

Literatürdeki kullanımları : Şeker hastalığında (Baytop, 1999; Türkoğlu ve ark., 2006; Bulut, 2006; Çakılcıoğlu ve ark., 2007), romatizma tedavisinde (Doğan, 2008), egzamada, guatr tedavisinde (Bulut, 2006), apselerde (Sezik ve Ark., 1997), böbrek taşını düşürmede (Han, 2012), kan dolaşımını hızlandırmada (Altan ve Ark., 1999) ve idrar artırıcı (Baytop, 1999; Türkoğlu ve ark., 2006; Çakılcıoğlu ve ark., 2007) olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yemeği yapılmaktadır (Vural ve Ark., 1997; Duran, 1998;

Ertuğ, 1998; Baytop, 1999; Bağcı, 2000; Dönmez, 2000; Özgen ve ark., 2004; Şimşek ve Ark., 2004; Koyuncu, 2005; Bulut, 2006; Türkoğlu ve ark., 2006; Çakılcıoğlu ve ark., 2007; Vural, 2008; Metin, 2009; Gencay, 2007; Cansaran ve Kaya 2010; Yüzbaşıoğlu, 2010; Mükemre, 2013; Bağcı ve ark., 2016). Yine bitkinin toprak üstü aksamı, sütten yeni kesilmiş buzağılara ota alıştırmak için yedirilmektedir (Vural, 2008).

Şekil 4.7. Madımak (*Polygonum cognatum* Meissn.).

4.8. Işgın, Uşgun, Aşgın, Rimbez, Ravent

Bilimsel ismi : *Rheum ribes* L.

Ailesi (Familia) : Polygonaceae

Bitkinin yöresel ismi : Rivas

Literatürdeki diğer isimleri: Işkın (Asımgil, 1996; Doğan, 2008; Kaval, 2011; Alpaslan, 2012; Mükemre, 2013). Ribes (Gençay, 2007). Eşgın, kap (Demirci, 2010). Revant (Asımgil, 1996). Rives (Doğan, 2008; Demirci, 2010; Alpaslan, 2012). Revas (Kaval, 2011; Alpaslan, 2012). Esgin, Ohçur, Ribis (Mükemre, 2013). Ribes (Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Işgın (Gençay, 2007; Demirci, 2010; Alpaslan, 2012). Uçkun (Asımgil, 1996; Alpaslan, 2012). Uşkun (Gençay, 2007; Alpaslan, 2012; Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : Sert yapılı, otsu bitkilerdir. Gövde tabanda yapraklı ve yapraklar 40 cm boyunda, kırmızımsı, unlu görünümde pullu ve olukludur. Yapraklar 2(-5) adet, böbrek şeklinde, saplı, kenarları dentikulattır. Pediseller ortada veya ortanın altında eklemli yapıdadır. Periant segmentleri meyve zamanında kalıcıdır. Meyve 9-15 mm boyunda, kırmızımsı kahverengi, üç köşeli, oldukça geniş kanatlıdır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.8.).

Türkiye'deki dağılışı : Erzincan, Bitlis, Kars, Van ve Hakkâri'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Filistin, Lübnan, Ermenistan, Kuzey Irak, İran.

Toplanma dönemleri : Nisan-Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar Köyü, kayalık yamaç
37° 8' 999" N, 44° 29' 778" E, 2900 m, 22.06.2015.

Kullanılan kısım : Kök-Gövde

Yöredeki kullanım şekli : Tansiyon ve şeker hastalığında tedavi amacıyla, ayrıca iştah açıcı olarak kullanılmaktadır. Bunun için kurutulan kökleri, toz haline getirilip suda kaynatılarak ya da balla karıştırılıp yenilmektedir. Yüzdeki sivilcelere karşı da kullanılmaktadır. Bitkinin kurutulmuş kökü toz haline getirilip yoğurtla karıştırılarak yüze sürülmektedir. Yörede yaygın olarak çiğ tüketilmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Şeker hastalığı tedavisinde (Tuzlacı, 1985; Arık, 2003; Özgökçe ve Özçelik, 2004; Kırbağ ve Zengin, 2006; Tuzlacı, 2006; Gençay, 2007; Doğan, 2008; Demirci, 2010; Kaval, 2011; Alpaslan, 2012), kabızlıkta (Yıldırım, 1991; Asımgil, 1996; Baytop, 1999; Kırbağ ve Zengin, 2006; Demirci, 2010), mide ve bağırsak gazlarının giderilmesinde (Tonbul ve Altan, 1989; Tabata ve ark., 1994; Asımgil, 1996; Baytop, 1999; Arık, 2003; Özgökçe ve Özçelik, 2004; Tuzlacı, 2006; Kırbağ ve Zengin, 2006; Gençay, 2007; Doğan, 2008; Demirci, 2010; Alpaslan, 2012), yüksek tansiyonda (Gençay, 2007), hemoroitte (Tabata ve ark., 1994; Gürhan ve Ezer, 2004; Özgökçe ve Özçelik, 2004; Tuzlacı, 2006; Doğan, 2008; Alpaslan, 2012), sarılık ağrılarında (Arık, 2003), ishal tedavisinde (Tabata ve ark., 1994; Özgökçe ve Özçelik, 2004), kan şekerini düşürmede (Gençay, 2007; Doğan, 2008), kemik erimesinde (Demirci, 2010), nefes darlığında (Tonbul ve Altan, 1989; Kırbağ ve Zengin, 2006), böbrek hastalıklarında (Tonbul ve Altan, 1989; Kırbağ ve Zengin, 2006), astım

tedavisinde, idrar yolu rahatsızlıklarında (Tonbul ve Altan, 1989) ve baş ağrısını gidermede (Mükemre, 2013) kullanılmaktadır. Kusmayı önler, sindirimi kolaylaştırıcıdır (Baytop, 1999; Kırbağ ve Zengin, 2006) ve iştah açıcıdır (Asımgil, 1996). Hayvanların akciğer tedavisinde kullanılmaktadır (Tuzlacı, 2006). Köklerinden Hakkâri’de mavi renkli bir yün boyası elde edilmektedir (Öztürk ve Özçelik 1991). Çiğ olarak yenilmektedir (Tonbul ve Altan, 1989; Baytop, 1999; Öztürk ve Özçelik 1991; Kaval, 2011; Alpaslan, 2012; Mükemre, 2013).

Şekil 4.8. Işgın (*Rheum ribes* L.).

4.9. Kuzukulağı, Boçu

Bilimsel ismi : *Rumex ponticus* E. H. L. Krause.

Ailesi (Familia) : Polygonaceae

Bitkinin yöresel ismi : Tırşik, Tırşok

Literatürdeki diğer isimler : Yok.

Bitki hakkında genel bilgi : Çok yıllıktır. Gövdeler az çok dik, 120 cm boyundadır. Çiçekler eşeyli ve kalp şeklinde, küremsi, 10 mm’nin üstünde, tek ve tüberkülozludur. Çiçek sapı segmentli ve orta kısmından aşağısı boğumludur (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.9).

Türkiye’deki dağılışı : Erzurum, Bayburt, Erzincan, Adıyaman, Malatya, Bitlis, Van, Gümüşhane ve Hakkâri’de bulunur, endemiktir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Kuzey Irak, Kuzey İran, Afganistan.

Toplanma dönemleri : Mayıs-Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Tatlı Köyü, Çayırılık alan

37° 40' 660" N, 44° 26' 369" E, 2120 m, 24.05.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü aksamı

Yöredeki kullanım şekli : Guatr hastalığının tedavisinde kullanılmaktadır. Bitkinin tohumları suda 10 dakika kaynatılıp aç karna günde bir bardak içilmektedir. Ateş düşürücü olarak da tüketilmektedir. Yaprakları ezildikten sonra vücuda sardırılarak kullanılmaktadır. Ayrıca yaprakları çiğ olarak tüketilir ve iştah açıcıdır. Yine yapraklarıyla sarma yapılmaktadır, kurutulmuş veya taze yapraklar ekşi tadı vermek için çorbalara katılmaktadır.

Literatürdeki kullanımları : Literatürde *R. ponticus*'un herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait bazı türlerin halk tababetinde kullanıldığına dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, *R. scutatus* çıban açıcı (Türkoğlu ve ark., 2006; Çakılcıoğlu ve ark., 2007; Güldaş, 2009), idrar artırıcı, safra söktürücü ve ateş düşürücü olarak kullanıldığı rapor edilmiştir (Güldaş, 2009). *R. tuberosus* çıbanları olgunlaştırmada (Baytop, 1999), mide, romatizma ve kalp rahatsızlıklarında (Arık, 2003), idrar artırıcı, safra söktürücü ve ateş düşürücü (Çakılcıoğlu ve ark., 2007) ve yara iyileştirici (Kaval, 2011) olarak kullanılmaktadır. *R. pulcher* yaralarda (Baytop, 1994), egzamada (Tuzlacı, 2006) çıbanlarda (Tuzlacı, 2006), öksürükte (Kızılarıslan, 2008), böbrek rahatsızlıklarında (Tuzlacı, 2006), kan şekerini düşürmede (Şenkardeş, 2010) tedavi edici olarak kullanılmaktadır, ayrıca müshil (Baytop, 1999), gıda (Baytop, 1994; Bağcı, 2000; Keskin ve ark., 2002; Tuzlacı, 2005; Bulut, 2008; Kızılarıslan, 2008; Kültür, 2008; Koçyiğit, 2009; Özhatay, 2009; Gürdal, 2010) olarak da kullanılmaktadır. *R. tuberosus* tansiyon düzenleyici ve böbrek taşı düşürücü (Onar, 2006), nefes darlığında (Tuzlacı, 2006) ve gıda olarak (Baytop, 1999; Tuzlacı, 2005; Gürdal, 2010) kullanılmaktadır. *R. patientia* kuvvet verici, kan temizleyici, müshil olarak ve egzemaya karşı (Baytop, 1999), çıban açıcı (Baytop, 1999; Satıl ve ark., 2007), bağırsak problemlerinde (Onar, 2006) tedavi edicidir. *R. alpinus* tansiyonda, iştah açmada, boğaz ve karın ağrılarında kullanılmaktadır. Yoğurt çorbalarına konulmakta ve bitkinin köklerinden boya elde edilmektedir (Yıldırım ve ark., 2008). *R. acetosella* yapraklarından sarma yapılmakta ve salatada kullanılmaktadır. Ayrıca çiğ olarak tüketilmektedir. Bağırsak çalıştırıcıdır (Baytop, 1999; Şimşek ve ark., 2004; Birinci,

2008; Koyuncu, 2005). Çıbanları olgunlaştırıcı (Baytop, 1999), idrar artırıcı, safra söktürücü, ateş düşürücü (Baytop, 1999; Eraydın, 2010; Birinci, 2008) ve şeker hastalığının tedavisinde (Doğan, 2008) kullanılmaktadır. *R. crispus* hazmettirici ve müshil edici olarak kullanılmaktadır (Baytop, 1984; Eyiç, 2007). Kadınların doğum sonrası çabuk iyileşmesini sağlamaktadır (Yeşilada ve ark., 1995). Uyuza karşı kullanılmaktadır (Yeşilada ve ark., 1999). Hemoroite, enflamasyona ve romatizmaya karşı kullanılmaktadır (Özgekçe, 2004). Çıbana karşı haricen uygulanmaktadır (Ecevit ve Özhatay, 2006). Siğillerde iyileştirici etkisi vardır (Sezgin, 2005). Guatr tedavisinde kullanılmaktadır (Bulut, 2006). Ciltteki kanamaları durdurur (Koçak, 1999). İltihaplı yara tedavisinde kullanılmaktadır (Kültür, 2007). Boğaz ağrısını giderir (Tuzlacı ve ark., 2000). Mide şişkinliğinde, karın ağrısının giderilmesinde, böbrek iltihaplanmasında, kadın hastalıklarının tedavisinde, damar sertliğinde ve ödemde kullanılmaktadır. Mide ülserini tedavi edicidir (Tuzlacı ve Erol, 1999). Kabızlığa karşı kullanılır (Ezer ve Avcı, 2004). Diüretik etkisi tespit edilmiştir (Başer ve ark., 2006). Kuvvet verici, kan temizleyicidir (Sürmeli ve ark., 2001; Baytop, 1984; Eyiç, 2007). Kan şekerini düşürür (Şenkardeş, 2010). İshali keser (Arıtuluk, 2010).

Şekil 4.9. Kuzukulağı (*Rumex ponticus* E. H. L. Krause.).

4.10. Hoşap kızilotu

Bitkinin bilimsel ismi	: <i>Hypericum helianthemoides</i> (SPECH) BOISS.
Ailesi (Familia)	: Guttiferae
Bitkinin yöresel ismi	: Giyayé soténa

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : 8-55 cm boyunda, genellikle kırmızı veya kehribar rengine, tüysüz, dik veya yatıktır. Ana kök 5-35 mm, doğrusal, yuvarlak, kısa ve obtusely mucronate, tüysüz veya seyrek undulate-papillose, genellikle mat yeşil. Çiçeklerin sapları geniş veya dar, silindirik veya dar piramit, 3 çiçekli. Sepaller orantısız veya eşit, ayrı veya tabanda birleşik, dikdörtgen veya yuvarlak lanceolate. Taç yapraklar 4-9 mm. Kapsül 3-5 mm ve küreseldir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4. 10).

Türkiye'deki dağılışı : Gaziantep, Hatay, Hakkâri, Urfa ve Van'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel Dağılışı : İran, Irak

Toplanma dönemleri : Mayıs-Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca/Yeşiltaş köyü, tarla kenarında, 37° 45' 348" N, 44° 32' 405" E, 2975 m 20.07.2015.

Kullanılan Kısım : Çiçek

Yöredeki kullanım şekli : Yanık ve egzama tedavisinde kullanılmaktadır. Bitkinin çiçekleri kurutulup zeytinyağı ile karıştırılıp vücuttaki yanık ve egzamaya doğrudan sürülmektedir. Ayrıca iştah açıcı, mide bulantısını, gaz sancılarını ve kabızlığı giderici olarak kullanılmaktadır. Çiçekler suda yaklaşık 15 dakika kadar kaynatıldıktan sonra yemeklerden önce bir çay bardağı içilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Yapılan literatür taramasında *H. helianthemoides*'in herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Yalnız bu cinse ait bazı türlerin halk tarafındaki kullanımı kayıtlarda bulunmuştur. Örneğin; *H. lydium* mide rahatsızlığında ve kadın hastalıklarında kullanılmaktadır; ayrıca basur, mayasıl ve bağırsak düzenleyicisi olarak da kullanılmaktadır (Kargıoğlu ve ark., 2002). *H. calycinum* spazm giderici, yatıştırıcı, antiseptik, yara iyi edici ve kabızlık gidericidir, ayrıca koyunlarda zehir etkisi kayıtlıdır (Koçyiğit, 2005). *H. thymifolium* mide rahatsızlıklarında kullanılmaktadır (Mart, 2006). *H. retusum*'un çıban açıcı, safra söktürücü, idrar arttırıcı, ağrı kesici, soğuk algınlığına karşı, iştah açıcı, balgam söktürücü, ateş düşürücü olarak; mide rahatsızlıklarında, yaralarda, yanıklarda, çocuk pişiklerinde ve eklem ağrılarında kullanıldığı tespit edilmiştir (Yapıcı ve ark., 2009; Arasan, 2014). Ayrıca, kuzuların

kırık nedeniyle şişen yerlerine macun yapılarak tedavi amacıyla uygulanır. Ancak bu bitki hayvanların yemesi halinde yüz ve karın şişkinliği meydana getirmektedir (Balos, 2007).

Şekil 4.10. Hoşap kızılolu (*Hypericum helianthemoides* (Spech) Boiss.).

4.11. Eğin kantaronu

Bilimsel ismi : *Hypericum lysimachioides* Boiss. et Noe var. *spathulatum* Rabson

Ailesi (Familia) : Guttiferae

Bitkinin yöresel ismi : Gulapiran, Gula jan

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : Gövdeleri (25-) 35-75 cm uzunluğunda, tüysüz, nadiren siyah noktalıdır. Ana kök 30-60 mm, yumurta şeklinde veya dikdörtgen-oval, sivri veya geniş, tüysüz, hafif kabuklu, mat yeşildir. Çiçek sapı geniş doğru dar piramit, çok çiçekli. Sepaller lanceolate-oblong-spathulate, keskin, çok kısa glandular-denticulate

veya kısa püsküllüdür. Petaller 8-16 mm, bazen hafif kırmızıdır. Kapsül 8-10 mm, geniş, yumurta şeklindedir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.11).

Türkiye'deki dağılışı : Bitlis, Erzincan, Hakkâri, Mardin, Tunceli ve Van'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : İran, Irak

Toplanma dönemleri : Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar köyü, Tarla kenarında 37° 46' 777" N, 44° 30' 245" E, 2600 m, 29.06.2015.

Kullanılan kısım : Çiçek

Yöredeki kullanım şekli : Ülser ve gastrit tedavisinde, bağırsak kurtlarının düşürülmesinde ve uyku getirici olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla 15 g kuru kantaron 1 litre suda kaynatılıp günde üç bardak içilmektedir. Yörede yaraları iyileştirmek amacıyla da kullanılmaktadır. Kuru kantaron zeytinyağında yaklaşık 15 gün bekletilmekte ve daha sonra bu karışım vücutta bulunan yaralara sürülmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Araştırılan veriler sonucunda *H. lysimachioides*'in herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Fakat bu cinse ait bazı türlerin halk tababetindeki kullanımına rastlanmıştır. Örneğin; *H. empetrifolium* dahilen karın ağrısında, romatizmada ve şeker düşürücü olarak kullanılmaktadır (Gürdal, 2010). *H. triquetrifolium* mide rahatsızlıklarında (Arasan, 2014; Gençay, 2007), damar yumuşatmada, kolesterolü dengelemede (Akgül, 2008), safra kesesi taşını düşürmede (Gürdal, 2010), sarılık ve damar hastalıklarında, yılancık hastalığında, el ve ayaklardaki çatlaklarda (Arasan, 2014), şeker hastalığında (Akgül, 2008; Arasan, 2014), kalp rahatsızlıklarının tedavisinde (Sargın, 2013; Arasan, 2014) kullanılmaktadır. Ayrıca hayvanlar tarafından da tüketilmektedir (Bulut, 2008). *H. montbrettii* ağrı, yara, yanık tedavisinde, karın ağrısında (Gürdal, 2010), mide ağrılarında (Polat, 2010) tedavi edicidir. *H. perforatum* mide rahatsızlıklarında, cilt yaralarında, romatizmada, menstruasyon dönemindeki ağrılarda (Bulut, 2008); mide, bağırsak, baş ve karın ağrısında, iltihabi yaralarda ve bıçak kesiklerinde, barsak iltihabında, deri çatlamasında, sinirleri yatıştırıcı, hayvanlarda meme iltihabında (Polat, 2010) ve hemoroitte (Han, 2012) kullanılmaktadır.

Şekil 4.11. Eğin kantaronu (*Hypericum lysimachioides* Boiss. et Noe var. *spathulatum* Rabson).

4.12. Sert kızilot, Karahasançayı

Bilimsel ismi : *Hypericum scabrum* L.

Ailesi (Familia) : Guttiferae

Bitkinin yöresel ismi : Giyayê birîna

Literatürdeki diğer isimleri: Kantaron otu, Sarı kantaron, Serkil otu (Şenkardeş, 2010). Sarıçiçekli (Gültaş, 2009). Giyazer (Kaval, 2011). Kantaron (Gültaş, 2009; Alpaslan, 2012). Kılıç Otu (Alpaslan, 2012). Sic (Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : Gövdeleri (10-) 15 - 45 (-60) cm uzunluğunda dik veya tabanda dekumbent, çıplak, tepeleri dallanmamıştır. Ana gövdelerdeki yapraklar 7-20 (-25) mm, oblong veya oblong-eliptikten lanseolata veya lineara kadar değişen şekillerde, çıplak veya hafifçe dalgalı-papilloz. 15 veya daha fazla sayıda çiçekli. Sepaller oblong, subakutta 1/3-2/3'üne kadar birleşik, düzensizcedir. Petaller 5-7 (-8) mm'dir. Kapsüla 5-8 mm, ovoid veya ovoid-üçgen prizmatik, az çok gagalı veya gagasızdır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.12).

Türkiye'deki dağılışı : Adıyaman, Ankara, Antalya, Denizli, Elazığ, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kahramanmaraş, Kastamonu, Konya, Nevşehir, Niğde, Siirt, Sivas ve Van'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan.

Genel dağılışı : Güneybatı Asya.

Toplanma dönemleri : Mayıs-Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Suüstü Köyü, kuru kayalık yamaç 37° 40' 966" N, 44° 32' 789" E, 2310 m 22.05.2015.

Kullanılan kısım : Çiçek

Yöredeki kullanım şekli : Yaraları iyileştirmede kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin çiçekleri kurutulup toz haline getirilerek yaralara sürülmektedir. Adet sancısının giderilmesi için ise bitkinin çiçekleri kurutulup suda 5 dakika kadar kaynatılıp içilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Ülser tedavisinde (Honda ve ark., 1996; Şenkardeş, 2010), kabızlıkta (Baytop, 1999; Kırbağ ve ark., 2005; Öztürk ve Dinç, 2005; Türkoğlu ve ark., 2006; Çakırcıoğlu ve ark., 2007; Gültaş, 2009), mayasıl hastalığında (Bağcı, 2000), hemoroitte (Baytop, 1999; Sezik ve ark., 2001; Gürhan ve Ezer, 2004; Öztürk ve Dinç, 2005; Kırbağ ve ark., 2005; Türkoğlu ve ark., 2006; Çakırcıoğlu ve ark., 2007; Gültaş, 2009), karın ağrısında (Yeşil, 2007), mide hastalıklarında (Oral, 2007; Yeşil, 2007; Mükemre, 2013), egzama tedavisinde (Şenkardeş, 2010), adet sancısında (Yeşil, 2007), şeker hastalığında, nefes darlığında, yaralarda, sivilcelerde (Alpaslan, 2012) ve anti depresan olarak (Oral, 2007; Alpaslan, 2012) kullanılmaktadır.

Şekil 4.12. Sert kızıl ot (*Hypericum scabrum* L.).

4.13. Gülfatma, Hatmi

Bilimsel ismi : *Alcea apterocarpa* (Fenzl) Boiss.

Ailesi (Familia) : Malvaceae

Bitkinin yöresel ismi : Hiro, Xetmi, Hêro

Literatürdeki diğer isimleri: Hatmi (Mart, 2006). Hiro, park çiçeği (Balos, 2007).

Bitki hakkında genel bilgi : Uzun boylu çok yıllık bitkidir. Kökleri heteromorf, kaba tüylüdür, tüyler çok dağılmış, yıldız şeklinde, salkımlı. Kaliks çok uzun, loblara ayrılmış. Sepaller çıkık, çizgili değil. Petaller 45-65 mm, pembe, mor, koyu kırmızı, beyaz veya sarıdır. Mericarps tüylü ve tek çizgilidir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.13).

Türkiye'deki dağılışı : Ankara, Kastamonu, Konya, Niğde, Erzurum, Gaziantep, Muş ve Hakkâri'de bulunur, endemiktir.

Anavatanı : İran-Turan.

Genel dağılışı : Türkiye.

Toplanma dönemleri : Mayıs-Ağustos.

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Çatma Köyü, taşlı yamaç, 37° 34' 599" N, 44° 27' 355" E, 1400 m, 20.07.2015.

Kullanılan kısım : Kök-Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : İltihap sökücü, adet düzenleyici ve kabızlık giderici olarak kullanılmaktadır. Bunun için bitki suda 10-15 dakika kadar kaynatılıp, sabah-akşam aç karna bir çay bardağı içilmektedir.

Literatürdeki Kullanımı : Öksürük giderici (Balos, 2007) ve ayrıca çamaşır yıkamada (Mart, 2006) kullanıldığı tespit edilmiştir.

Şekil 4.13. Gülfatma (*Alcea apterocarpa* (Fenzl) Boiss.).

4.14. Yabani ebegümeci, Kuşekmeği, Cezayir ebegümeci, Ebegümeci

Bilimsel ismi : *Malva sylvestris* L.

Ailesi (Familia) : Malvaceae

Bitkinin yöresel ismi : Tolke, Tolik, Nane cücke

Literatürdeki diğer isimleri: Büyük ebegümeci (Asımgil, 1996). Ebegumeci (Kargıoğlu ve ark., 2002; Koyuncu, 2005; Alpaslan, 2012). Katırtırnağı, Devetabanı (Koyuncu, 2005). Ebegümeç, Ebegömeci, Ememkömeci (Alpaslan, 2012). Kabaot, Usluebegümeci (Gürdal, 2010). Develik (Polat, 2010; Alpaslan, 2012). Ebegömeci, Kedigözü (Polat, 2010).

Bitki hakkında genel bilgi : İki veya çok yıllık bitkilerdir. Gövdeler dik veya yükselici, tüberküllü tüylerden oluşan yayık pilozdur. Yapraklar az çok dairemsi, 5–7 loblu, krenat, seyrek piloz veya tüysüz. Çiçekler yaprak koltuklarında ve dal uçlarında demetler halinde. Epikaliks segmentleri az çok lineardan oblonga kadar değişen şekillerde veya darca ovat. Sepaller genişçe üçgenimsi, 3–7 mm'dir. Petaller 18–25 mm, sepallerin 4 katı kadar veya daha uzun, leylak renginden pembeye kadar değişen

renklerde, emarginat veya hafifçe 3–5 parçalı. Merikarplar tüysüz veya tüylü, sırt kısmında az çok düzdür (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.14).

Türkiye’deki dağılışı : Türkiye’nin kuzeyi, Batı Anadolu ve Güney Anadolu’da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor.

Genel dağılışı : Avrupa, Kuzey Afrika, Güneybatı Asya.

Toplanma dönemleri : Nisan-Temmuz

Toplandığı yer : Hakkâri, Yüksekova, Bulaklı Köyü, Tarla içinde, 37° 39' 939" N, 44° 34' 570" E, 2000 m, 20.04.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü aksamı

Yöredeki kullanım şekli : Bağırsak kurtlarını döktürmede kullanılmaktadır. Bu amaçla bitki kuru veya taze şekilde, bir avuç buğdayla karıştırılıp bir gece ay ışığında bekletildikten sonra aç karna yenilmektedir. Vücuttaki yaralarda ve diş eti iltihabında ise; bitki lapa haline getirilip yara veya iltihaplı bölgeye bırakılır yarım saat bekletildikten sonra kaldırılır. Ayrıca bitki demir eksikliğinde yemekleri yapılarak tüketilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Solunum ve sindirim sistemi tahrişlerinde, ses kısıklıklarında, bronşit, öksürük gibi rahatsızlıklarda (Asımgil, 1996; Koyuncu, 2005; Şanlı, 2006; Birinci, 2008; Eraydın, 2010), ağız, boğaz ve diş eti iltihaplarında (Birinci, 2008; Alpaslan, 2012), prostatta, mayasıda, nezlede (Koyuncu, 2005), romatizma, kabakulak, bademcik (Kargioğlu ve ark., 2002), göz iltihabında, hemoroitte (Şanlı, 2006), çıban ve yaralarda (Şanlı, 2006), yüzdeki sivilcelerde (Asımgil, 1996; Eraydın, 2010), ağızdaki yaralarda ve karın ağrısında (Polat, 2010) kullanılmaktadır. Ayrıca yemeği yapılmaktadır (Şimşek ve ark., 2004; Koyuncu, 2005; Şanlı, 2006; Polat, 2010; Alpaslan, 2012). Eskiden çocuk düşürmek maksadıyla da kullanıldığından söz edilmiştir (Asımgil, 1996).

Şekil 4.14. Yabani ebegümece (*Malva sylvestris* L.).

4.15. Kara hardal

Bilimsel ismi : *Brassica nigra* (L.) Koch.

Ailesi (Familia) : Brassicaceae

Bitkinin yöresel ismi : Xerdel

Literatürdeki diğer isimleri: Eşek hardalı, Siyah hardal, Kara hardal (Baytop, 1984), Hardal (Kıran, 2006; Baytop, 1984; Aktan, 2011).

Bitki hakkında genel bilgi : Genellikle ortadan itibaren dallanmış, 1,5 m veya daha fazla yükselebilen tek yıllık otsu bitkilerdir. Gövde sert kaba tüylerle örtülüdür. Çiçek durumları tüsüzdür. Taban yaprakları petiollü, büyük terminal bir loba sahip, pinnatisektir. Üst yapraklar oblonglinear, düz ve tüsüzdür. Petaller 8 x 3-4 mm, açık sarı renktir. Siliqua 10-17 x 1,5-2 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.15).

Türkiye'deki dağılışı : Çanakkale, Hatay, Hakkâri ve İstanbul'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Avrupa

- Genel dağılışı** : Britanya, Amanos ve adalar.
- Toplanma dönemleri** : Haziran-Ağustos
- Toplandığı yer** : Hakkâri; Yüksekova, Aksu Köyü, Boş alan, 37° 33' 128" N, 44° 34' 685" E, 960 m, 19.07.2015.
- Kullanılan kısım** : Çiçek- tohum
- Yöredeki kullanım şekli** : Romatizma ağrılarını dindirmede kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin kurutulmuş tohumları zeytinyağı ile karıştırılarak romatizmalı bölgede kullanılmaktadır. Baş ve diş ağrısına karşı kullanılmaktadır. Taze bitki dövülüp ağrılı bölgede 20 dakika kadar bekletilirse ağrıyı kesmektedir. Kullananlar iştah açıcı, hazmı kolaylaştırıcı ve öksürüğü kesici özelliklerinin olduğunu belirtmişlerdir. Bu amaçlar için yörede bitkinin çiçekleri kurutulup bir bardak kaynar suda biraz bekletilip içilmektedir. Burun tıkanmalarında ise çiçeği toz haline getirilip burna çekilmektedir.
- Literatürdeki kullanımları** : Şeker düşürücü (Kıran, 2006), kan arttırıcı, ağrı kesici, iştah açıcı (Baytop, 1984) olarak kullanılmaktadır. Ayrıca çeşitli bitkilerle birlikte kavruarak yemeği yapılmaktadır (Aktan, 2011).

Şekil 4.15. Kara hardal (*Brassica nigra* (L.) Koch)

4.16. İkiz kargaotu

Bilimsel ismi : *Lysimachia dubia* Sol.

Ailesi (Familia) : Primulaceae

Bitkinin yöresel ismi : Nûvîjdarîya küvi

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : 30-110 cm boyunda tek yıllık bitkidir, çok seyrek tüylü veya tüysüzdür. Yaprak sapı 0-25 mm, yaprak (20-) 40-90 (-112) x (4-) 8-17 (-24) mm lanceolate-spathulate, kırmızımsı noktalı. Çiçekler salkımlı, 3.5-7 mm' dir. Çiçek sapı 2-5 mm'dir. Kaliks loplari 3-4 x 0.8-1.2 mm, linearlanceolate, kırmızımsı noktalı, kenarları glandular-ciliate. Korolla pembe, tüysüz, loblar oblong-spathulate, 5-7 x 1-1.5 mm'dir. Kasül 2-3 mm, tüysüzdür (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.16).

Türkiye'deki dağılışı : Ankara, Antalya, Balıkesir, Bartın, Diyarbakır, Edirne, Hakkâri, Hatay, İstanbul, Kastamonu, Kırıkkale, Marmaris, Muğla, Trabzon, Urfa, Yalova ve Zonguldak'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Asya, Balkanlar, İran, Afganistan

Toplanma dönemleri : Haziran

Toplandığı Yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar köyü, otlak alan, 37° 35' 965" N, 44° 27' 896" E, 2960 m 16.06.2015.

Kullanılan kısım : Bitkinin özsuğu

Yöredeki kullanım şekli : Bitkinin özsuğu (sütü) ciltteki egzama, sedef gibi cilt rahatsızlıklarına sürülerek kullanılmaktadır.

Literatürdeki kullanımları : Taranan literatürde *L. dubia*'nın ve bu türe ait herhangi bir cinsin kullanımına rastlanmamıştır.

Şekil 4.16. İkiz kargaotu (*Lysimachia dubia* Sol.).

4.17. Ata geveni

Bilimsel ismi : *Astragalus oocephalus* Boiss. subsp. *oocephalus* Boiss.

Ailesi (Familia) : Fabaceae

Bitkinin yöresel ismi : Giya pembû, Gogem

Literatürdeki diğer isimleri: Giyazerk (Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : Gövdesi 1 m kadar olan çok yıllık bitkidir. Yaprakları 15-30 mm, yumurta ya da elips şeklinde, keskin veya geniş, her iki yüzeyi de tüysüz, 12-20 parçalı, yaprak sapı 10-40 mm, mızrak şeklinde, aralıklı, basit yapılı ve tüylüdür. Çiçekler sapsız 4,5-9 x 4-5 cm, yumurta veya silindir şeklinde, yoğun, sapsız çiçeklenme 30-100 adettir. Brakteler 8-20 mm, linear, uzun tüylü. Kaliks (11-) 16-23 mm, yoğun uzun tüylü, dişler 4-9 mm, linear. Korolla sarı, 15-25 mm'dir. Tohum 7-8 x 4 mm, yumurta şeklinde, yoğun tüylü, kaliks gaga şeklinde ve 2 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil.4.17).

Türkiye'deki dağılışı : Ağrı, Gaziantep, Hakkâri, Hatay, Tunceli ve Urfa'da bulunur, endemik değildir.

- Anavatanı** : İran-Turan
- Genel Dağılışı** : Filistin, Suriye
- Toplanma dönemleri** : Temmuz
- Toplandığı yer** : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar köyü, çayırılık alan, 37° 31' 298" N, 44° 12' 387" E, 2660 m, 16.06.2015.
- Kullanılan Kısım** : Toprak üstü aksamı
- Yöredeki kullanım şekli** : El ve ayaklarda oluşan çatlak ve yaralarda kullanılmaktadır. Bu amaçla toprak üstü aksamı suda kaynatıldıktan sonra yara veya çatlakların olduğu bölgeler bu su ile yıkanarak tedavi edilmektedir. Ayrıca yörede bitki hayvan yemi olarak da kullanılmaktadır.
- Literatürdeki Kullanımları** : Van'da yapılan bir çalışmada bitkinin hayvan yemi olarak kullanıldığı bildirilmiştir (Mükemre, 2013).

Şekil 4.17. Ata geveni (*Astragalus oocephalus* Boiss. subsp. *oocephalus* Boiss).

4.18. Gevar geveni

- Bilimsel ismi** : *Astragalus yueksekovae* Matthews.
- Ailesi (Familia)** : Fabaceae
- Bitkinin yöresel ismi** : Güni
- Literatürdeki diğer isimleri**: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : Sapı çıkıntılı beyaz, bodur çalıdır. Ana eksen dikenli 2-5 cm aralıklı, yaprakçıklar 5-10 mm, elips şeklinde, sürgünleri dikenli, aralıklarla açılmış, basit-tüylü, 5-6 parçalı, yaprak koltuğundan çıkan yaprakçıklar 7-10 mm, üç köşeli-mızrak şeklinde, beyaz tüylü. Çiçekler sapsız, çiçeklenme 2-5 adettir. Brakteler 5-6 mm, beyaz tüylü, yumurta veya kayık şeklinde. Kaliks 10-12 mm, boru şeklinde, beyaz basit tüylü, yayılmış, dişleri 5-7 mm'dir. Korolla 10-12 mm, somon ya da lavanta rengindedir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil.4.18).

Türkiye'deki dağılışı : Hakkâri'de bulunur ve endemiktir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Anadolu

Toplanma dönemleri : Haziran-Temmuz

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar köyü, taşlı yamaç, 37° 42' 965" N, 44° 28' 900" E, 2780 m, 29.09.2015.

Kullanılan Kısım : Kök

Yöredeki kullanım şekli : Kanser hastalıklarında kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin kökü toz haline getirilip bal ile karıştırılıp günde bir yemek kaşığı aç karna yenilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Yapılan literatür çalışmasında *A. yueksekovae*'nin herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu türe ait bazı cinslerin halk tarafından kullanıldığına dair kayıtlara rastlanmıştır. *A. brachycalyx* bitkisinden elde edilen zamk kanser tedavisinde kullanılmaktadır ayrıca kuvvet verici ve vücut direncini artırıcı özelliği olduğundan bahsedilmiştir (Doğan, 2008). *A. aureus* yaralarda, boğaz hastalıkları ve iltihaplarında tedavi edicidir. Yine bundan elde edilen zamk eczacılık tekniğinde emülsiyon, süspansiyon, pastil ve tablet gibi preparatların yapılmasında, boya ve kumaş endüstrisinde kullanılmaktadır (Baytop, 1999). Ayrıca hayvanlara kuvvet verici olarak ve yakacak olarak da kullanılmaktadır (Mükemre, 2013). *A. davisii* hayvan yemi olarak tüketilmektedir (Mükemre, 2013). *A. amblolapis* ise yakacak olarak (Öztürk, 1991; Özgökçe ve Özçelik, 2004; Gencay, 2007; Mükemre, 2013) ve zamk yapımı için kullanılmaktadır (Özgökçe ve Özçelik, 2004; Ertuğ ve Tümen, 2004).

Şekil 4.18. Gevar geveni (*Astragalus yueksekovae* Matthews).

4.19. Meyan kökü

Bilimsel ismi : *Glycyrrhiza glabra* L. var. *glandulifera* (Waldst. et Kit.) Boiss.).

Ailesi (Familia) : Fabaceae

Bitkinin yöresel ismi : Mıkük, Mekük

Literatürdeki diğer isimleri: Bıyan, Meyan (Arituluk, 2010). Mekik kökü (Kaval, 2011).

Bitki hakkında genel bilgi : 30-60 cm boyunda çok yıllık tüylü bitkidir. Yaprakçıklar 5-9 parçalı, 15-45 x 10-20 mm, elips şeklindedir. Çiçek sapları 5-9 cm uzamış ve yumuşak. Kaliksin dişleri 3 mm'dir. Korolla 9-11 mm, mavi veya mor renklidir. Tohumu 15-25 x 4-5 mm, düz ve yuvarlak, kırmızı ya da kahverenklidir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.19).

Türkiye'deki dağılışı : Samsun, Kars, Siirt, Bitlis, Iğdır, Gaziantep, Urfa, Diyarbakır, Amasya, Samsun, Sivas, Aydın, Muğla, Antalya, Isparta, Hatay, Mardin, Hakkâri, Van, İzmir: Manisa, Ankara, Malatya, Erzurum ve Tunceli'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Almanya, Anadolu, Fransa, İspanya, İtalya

Genel dağılışı : Afrika, Amerika

Toplanma dönemleri : Nisan-Mayıs

Toplandığı yer : Hakkâri, Yüksekova, Altınoluk Köyü, tarla kenarında
37° 34' 396" N, 44° 26' 538" E, 2100 m, 21.04.2015.

Kullanılan kısım : Kök

Yöredeki kullanım şekli : Yüksekova ilçesinde ve köylerinde öksürüğü kesici, balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı, ağrı kesici ve şeker düşürücü olarak kullanılmaktadır. Bitkinin kökü kurutulup toz haline getirilip isteğe bağlı olarak bal, şerbet veya su ile alınarak tüketilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Öksürükte, nefes darlığında (Vural ve ark., 1997 Kazan, 2007; Arıtuluk, 2010), hemoroitte (Sezik ve ark., 2001; Gürhan ve Ezer, 2004; Gönüz ve ark., 2008), kolesterol yüksekliğinde, bronşit ve akciğer rahatsızlıklarında (Kazan, 2007), karın ağrısında, ağız kokusunu gidermede (Vural, 2008), balgam söktürmede (Arıtuluk, 2010), şeker ve kalp hastalıklarında (Kaval, 2011) kullanılmaktadır.

Şekil 4.19. Meyan kökü (*Glycyrrhiza glabra* L. var. *glandulifera* (Waldst. et Kit.) Boiss.).

4.20. Çayır üçgülü, Çayır tırfılı, Kırmızı yonca, Üçkulak otu, Kırmızı üçgül, Ekşi yonca, Çayır dutu

Bilimsel ismi : *Trifolium pratense* L.

Ailesi (Familia) : Fabaceae

Bitkinin yöresel ismi : Sêbelg

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : 20-60 cm boyunda yatık çok yıllık bitkidir. Yaprak koltuğunda yaprakçıklar yumurta veya mızrak şeklinde, parçalara ayrılmış, mucronate or cuspidate. Yaprakçıklar 1,5-3 (-5) cm, obovate ve geniş elips şeklinde. Çiçekler küresel veya yumurta şeklinde, 0,7-2, 2 cm eninde, sapsız ya da aralıklı, yaprakçık sapı genellikle bürümlere ayrılmıştır. Kaliks çan şeklinde. Korolla kırmızımsı, mor veya pembe, nadiren beyazımsı ve 13-18 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.20).

Türkiye'deki dağılışı : Bolu, Çorum, Denizli, Erzurum, Giresun, Hakkâri, Isparta, İstanbul, Karabük, Karaman, Kırklareli, Kütahya, Konya, Sakarya, Ordu, Tunceli, Van ve Zonguldak'ta bulunur endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Anadolu

Toplanma dönemleri : Mayıs

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca (Yeşiltaşköyü), çayırılık alan 37° 18' 290" N, 44° 35' 367" E, 2330 m, 20.07.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü kısımları

Yöredeki kullanım şekli : Kan dolaşımını hızlandırdığı, tıkanmış damarları özellikle kalp damarlarını açtığı, mide bulantısını giderdiği ve iştah açıcı olduğu yöre halkı tarafından kabul edilmektedir. Bunun için bitkinin toprak üstü kısımları taze ya da kuru şekilde 15 dakika suda kaynatılıp sabah-akşam aç karna içilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Yapılan araştırmalar sonucunda *T. pratense*'nin herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Fakat yapılan araştırmalar sonucunda bu türe ait bazı cinslerin kullanımına rastlanmıştır. Örneğin; *T. repens* uyuza karşı insanlarda ve hayvanlarda (Altan ve Ark., 1999), kuvvet verici ve romatizma ağrılarını dindirici olarak (Baytop, 1999) kullanılmaktadır. Hayvanlar tarafından taze olarak tüketildiğinde

baygınlık geçirmelerine neden olabilir. Ayrıca hayvanların kurtlanmış yaralarına serpilmektedir (Mükemre, 2013). *T. pratense* var. *pratense* yara iyileştirici (Sezik ve Ark., 1997), balgam söktürücü, antiseptik (Baytop, 1999; Türkoğlu ve ark., 2006; Çakılcıoğlu ve ark., 2007), öksürük kesici ve ağız kokusuna karşı (Yıldırım ve ark., 2008) kullanılmaktadır. Ayrıca hayvanlar tarafından tüketilmektedir (Vural, 2008; Mükemre, 2013).

Şekil 4.20. Çayır üçgülü (*Trifolium pratense* L.).

4.21. Diz sütleğeni

Bilimsel ismi : *Euphorbia grisophylla* M. S. Khan

Ailesi (Familia) : Euphorbiaceae

Bitkinin yöresel ismi : Xoşıl

Literatürdeki diğer isimleri: Huşeli (Mükemre, 2013)

Bitki hakkında genel bilgi : Boyu 70 cm çok yıllık yukarı doğru kalkık bir bitkidir. Birbirinden farklı sapları basit ve gösterişsizdir. Odunsu, belirgin, üstler pulludur. Saplar birbirinden ayrılmış gri veya yeşil, 2,5-7 x 1-3 mm, oblong-lanceolate. Meyveleri

3 loplu, 5-7 mm arasında konik veya silindirik şeklinde kapalı ve tüysüzdür. Kökleri 4 mm, düz ve gridir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.21).

Türkiye'deki dağılışı : Bitlis, Erzurum, Hakkâri ve Van'da bulunur, endemiktir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Anadolu

Toplanma dönemleri : Temmuz

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar köyü, kayalık yamaçta 37° 28' 925" N, 44° 33' 589" E, 2300 m, 19.07.2015.

Kullanılan kısım : Bitki öz suyu

Yöredeki kullanım şekli : Yörede bitkinin sütünden bir damla iğne ile çekilip alınan sıvının bir bardak sütle karıştırılıp günde bir bardak içilmesinin kanser hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Kabızlıkta kullanılmaktadır (Mükemre, 2013).

Şekil 4.21. Diz sütleğeni (*Euphorbia grisophylla* M. S. Khan).

4.22. Kalın sütleğen, Kerigan

Bilimsel ismi : *Euphorbia heteradena* Jaub. et. Spach

Ailesi (Familia) : Euphorbiaceae

Bitkinin yöresel ismi : Şirmar

Literatürdeki diğer isimleri: Ğulişir, Lıhyê, şımar, řırêz (Arasan, 2014)

Bitki hakkında genel bilgi : 70 cm boyunda, sık yapraklı, tüysüz çok yıllık bitkilerdir. Dalları yakın tabanından daha sonra gelişmektedir. Yaprakları, cauline-lanceolate şekillerde, 3-8 (-9) x 0,2-2 (-3) cm'dir. Meyve 5-6 mm çapında ve pürüzsüzdür. Tohumlar ana ekseninde kare, yuvarlak-dörtgen şeklinde, pürüzsüz, soluk gri renkte ve 3,5 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.22).

Türkiye'deki dağılışı : Ağrı, Bitlis, Hakkâri, Mardin, Kars ve Van'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Afganistan, Kuzey Irak, İran, Kafkasya

Toplanma dönemleri : Mayıs-Temmuz

Toplandığı Yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar (Çamdallı) Köyü 37° 32' 665" N, 44° 41' 111" E, 1800 m 20.07.2015.

Kullanılan kısım : Bitki özsuğu

Yöredeki kullanım şekli : Bitkinin sütü haricen egzama, mantar vb. cilt hastalıklarında kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin sütü yaranın üzerine sürülerek tedavi edilmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Siğillerde ve arı sokmalarında kullanılmaktadır (Arasan, 2014).

Şekil 4.22. Kalın sütleğen (*Euphorbia heteradena* Jaub. et. Spach).

4.23. Tokuz otu, Boğa diken, Hıyarok

Bilimsel ismi : *Eryngium billardieri* Delar

Ailesi (Familia) : Apiaceae (Umbelliferae)

Bitkinin yöresel ismi : Tüsi, Tosi

Literatürdeki diğer isimleri: Hıyarok, Kerbeş, Boğa diken, Eşek diken, Tusi, Turi, Gerengikeri (Gençay, 2007). Hazara Diken, Eşek Diken, Turi, Gerengikeri, Hıyarok ve Kerbeş (Alpaslan, 2012). Hıyarok, Kerbeş, Boğa diken, Eşek diken, Tusi, Turi, Gerengikeri, Ekrok, Karance karan, Gelenkusi, Tüsü (Kaval, 2011; Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : Gövde tabanında lifli, sert yapılı, çok yıllık otsu bitkilerdir. Gövdeler birbirinden farklı, uzunluğu (20-) 40-75 cm' dir. Ortasından itibaren yumuşak dallıdır. Taban yaprakları kalıcı, dıştan üçgenimsi, mat yeşil-mat mavi, 7-15 cm boyutlarında, yaprak sapı dikensiz, çoğunlukla ternat, primer segmentler bipennatifit, loblar ve kanatlı ana eksen dikenli. Gövde yaprakları daha küçük, ortadaki ve üsttekiler geniş, gövdeyi sarıcı, tabanı dikenli kenarlı. Çiçek kurullarında çok sayıda (20'den fazla), küre biçiminde, 9-17 mm çapında. Brakteoler 5-7(-8) adet, linear-subulat (tabandan tepeye doğru daralmış), sivri, keskin kokulu, ağsı damarlı, kenarları çoğunlukla tam. Brakteoller tam, sepallerden uzun, merikarplar yumurta şeklinde örtülü, akut pullarla kuşatılmış şekildedir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.23).

Türkiye'deki dağılışı : Bayburt, Kars, Tunceli, Muş, Erzurum, Van, Elbistan ve Hakkâri'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran, Turan

Genel dağılışı : Lübnan, Ermenistan, İran, Irak, Afganistan, Pakistan.

Toplanma dönemleri : Temmuz-Ağustos

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Tuğulu Köyü kayalık yamaç, 37° 35' 912" N 44° 29' 790" E, 2400 m, 24.05.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü aksamı ve kökü

Yöredeki kullanım şekli : Vücut iltihaplarında, diş apselerinde ve ağrılarında kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin kurutulmuş kökü toz haline getirilip hamur ve zeytinyağı ile iyice karıştırılıp; iltihap, apse veya ağrılı bölgeye konularak tedavi

edilmektedir. Vücuttaki mantar vb. cilt hastalıklarının tedavisinde ise; bitkinin köklerindeki bitki özsuğu yaranın üzerine sürölmektedir. Ayrıca yörede çiğ olarak da yaygın tüketimi vardır.

Literatürdeki kullanımları : Mide kanserinde, diş ağrısında (Mükemre, 2013), vücuttaki mantari hastalıklarda (Kaval, 2011; Mükemre, 2013), yaralarda (Özçelik ve ark., 1990; Öztürk ve Özçelik, 1991; Yıldırım, 1991; Gümüş, 1994; Baytop, 1999; Arık, 2003; Özgökçe ve Özçelik, 2004; Ertuğ ve Tümen, 2004; Yeşil, 2007), sinüzitte, nezlede (Tabata ve ark.1994; Özgökçe ve Özçelik, 2004), yılan ısırmaalarında (Yeşilada ve ark., 1995), iltihaplı yaralarda (Sezik ve ark., 1997; Yıldırım ve ark., 2008), hemoroitte (Gürhan ve Ezer, 2004), bronşit hastalığında, mide ağrılarında (Kaval, 2011) ve iştah açıcı olarak (Sayar ve ark., 1995) kullanılmaktadır. Ayrıca; hayvan yemi (Özçelik ve ark., 1990; Öztürk ve Özçelik, 1991; Yıldırım, 1991; Gümüş, 1994; Baytop, 1999; Arık, 2003; Ertuğ ve Tümen, 2004; Yeşil, 2007; Alpaslan, 2012), yakacak (Özgökçe, 1999) ve temizlik maddesi (Kaval, 2011) olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca çiğ olarak da yenilmektedir (Özçelik ve ark., 1990; Öztürk ve Özçelik, 1991; Yıldırım, 1991; Gümüş, 1994; Baytop, 1999; Arık, 2003; Ertuğ ve Tümen, 2004; Özgen ve ark., 2004; Gencay, 2007; Yeşil, 2007; Kaval, 2011; Mükemre, 2013).

Şekil 4.23. Boğa diken (Eryngium billardieri Delar).

4.24. Çakşır otu, Doğu asa otu, Kingor

Bilimsel ismi : *Ferula orientalis* L.

Ailesi (Familia) : Apiaceae (Umbelliferae)

Bitkinin yöresel ismi : Kerkor

Literatürdeki diğer isimleri: Çağşır (Doğan, 2008). Heliz, Kevk, Çağsır, Kırkıro ras, Helizan, Kasni, Kırkor, Çakşır (Kaval, 2011; Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : Mavimsi yeşil renkte çok yıllık otsu bitkidir. Gövde yuvarlak 100-150 cm boyundadır. Yapraklar 5-6 pennat dış sıradakiler üçgenimsi açıda ovat ve 30-50 x 20-30 cm boyutlarındadır. Uç segmentler setamsı-ipliksi ve 5-20 mm'dir. Çiçek kurulu panikulat korimbus, merkezdeki umbellalar kısa saplı (0.5 cm' ye kadar) veya sapsızdırlar. Her umbella 8-18 çiçekli ve meyveli pediselleri 6-12 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.24).

Türkiye'deki dağılışı : Bitlis, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars ve Tunceli'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : İran, Kuzey Irak.

Toplanma dönemleri : Nisan, Mayıs

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar Köyü, yol kenarı, 37° 34' 111" N, 44° 17' 033" E, 2670 m, 17.04.2015.

Kullanılan kısım : Kökü ve Sütü

Yöredeki kullanım şekli : Yörede hemoroid tedavisinde dâhilen kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin kökü kurutulup toz haline getirildikten sonra balla karıştırılıp yenilmektedir. Çakşır otunun sütü dövme yapımında da kullanılmaktadır.

Literatürdeki kullanımları : Mide ağrılarında (Arık, 2003; Doğan, 2008; Mükemre, 2013), bağışıklık sistemini kuvvetlendirmede (Doğan, 2008), hemoroit tedavisinde, yaralarda, bağırsak parazitlerinde, yılan veya benzeri hayvan ısırıklarında (Arık, 2003), karın ağrılarında, egzama ve mantar enfeksiyonlarında (Tuzlacı ve Doğan, 2010) kullanılmaktadır. Ayrıca köklerinden hayvanların deri hastalıklarında antiseptik görevi yapan bir ilaç hazırlandığı da belirtilmiştir (Öztürk ve Özçelik, 1991; Arık, 2003). Yemeklerde, peynirde ve turşuda kullanımı mevcuttur (Öztürk ve Özçelik, 1991; Özçelik, 1992; Özçelik, 1994; Baytop, 1999; Öztürk ve ark., 2000; Türkoğlu ve ark.,

2006; Çakılcıoğlu ve ark., 2007; Kaval, 2011). Bu bitkiden Hakkâri yöresinde “Soğetan” adlı bir tür cacık yapılmaktadır (Kaval, 2011). Ayrıca hayvanlar tarafından severek yenilen bir bitkidir (Öztürk ve Özçelik, 1991; Baytop, 1999; Türkoğlu ve ark., 2006; Çakılcıoğlu ve ark., 2007; Yeşil, 2007; Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Hayvanlarda oluşan kurtlu yara bölgelerinin iyileştirilmesinde kullanılmaktadır (Arık, 2003; Kaval, 2011). İnek ve benzeri evcil hayvanların memelerini yılan soktuğu zaman özsuyu soktuğu bölgeye sürülmektedir (Arık, 2003).

Şekil 4.24. Çakşır otu (*Ferula orientalis* L.).

4.25. Yabani kereviz, Kokarbaldıran

Bilimsel ismi : *Smyrnum cordifolium* Boiss.

Ailesi (Familia) : Apiaceae (Umbelliferae)

Bitkinin yöresel ismi : Xelendor

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : 50-175 cm boyunda, kaba, yivli. 2-3 paçalı ince ve uzun, en yüksek parçaları yumurta veya küre şeklinde, 6 x 4-6 mm, tırtıklı veya tarak şeklinde. Üst parça karşılıklı ayrılmış, sapsız. Şemsiye şeklinde çiçeklenme 13-18

adettir. Merikarp 3,5 x 3 mm, sırt kısmındaki çizgiler 1,4-1,8 mm, ince ve diktir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.25).

Türkiye’deki dağılışı : Ankara, , Bitlis, Elazığ, Hakkâri, Malatya, Mardin ve Siirt’te bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Afganistan, Irak, İran

Toplanma Zamanı : Mayıs-Haziran

Kullanılan kısmı : Gövde

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca Köyü Taşlı yamaç

37° 49' 897" N, 44° 09' 977" E, 2100 m, 27.06.2015.

Yöredeki kullanım şekli : Astım, nefes darlığı, solunum yolu rahatsızlıkları, baş ve diş ağrısı tedavisinde kullanılmaktadır. Bitkinin gövdesi kurutulup isteğe bağlı olarak suda kaynatılıp içilmekte veya toz haline getirilip balla yenilmektedir.

Literatürdeki Kullanımı : Literatürde *S. cordifolium*’nun herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait diğer bazı türlerin halk tababetindeki kullanımı hususunda kayıtlara rastlanmıştır. Örneğin; *S. connatum* nefes darlığı tedavisinde kullanılmaktadır (Demirci, 2010). *S. olusatrum* mide ağrısında, nefes darlığında ve idrar artırıcı olarak; ayrıca çiçek demetlerini süslemede kullanılmaktadır (Baytop, 1999). *S. aucheri* ise hayvan yemi olarak değerlendirilmekte (Kaval, 2011; Mükemre, 2013), ayrıca peynire katılarak da kullanılmaktadır (Mükemre, 2013).

Şekil 4.25. Yabani kereviz (*Smyrniurn cordifolium* Boiss.).

4.26. Yabani anason

Bilimsel ismi : *Xanthogalum purpurascens* Lallem.

Ailesi (Familia) : Apiaceae (Umbelliferae)

Bitkinin yöresel ismi : Sove, Sov

Literatürdeki diğer isimleri: Halvan (Anonim, 2016c).

Bitki hakkında genel bilgi : 50-420 cm boyunda, kalın, yivli, çok yıllık bitkidir. Yaprak sapı 30-40 cm, en üst parçalar 70-170 mm, yumurta veya elips şeklinde, kenarları kalın tırtıklı, basit veya 2-3 loplu. Şemsiye şeklinde çiçeklenme 20-30 ışınılıdır. Çiçekler yeşilimsi-sarı, sepaller belirgin ve 1 mm'dir. Tohum 10-15 x 8-12 mm, tohumlar arası mesafe 3mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.26).

Türkiye'deki dağılışı : Artvin, Erzincan, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kütahya, Rize ve Sivas'ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Anadolu

Toplanma dönemleri : Temmuz-Ağustos

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dedeler Köyü, sulak arazi 37° 50' 992" N, 44° 09' 828" E, 1000 m, 21.08.2015.

Kullanılan kısım : Tohum, Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Sarılıkta kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin yaprakları 15-20 dakika suda kaynatılıp sarılık olan çocuklara banyosu yaptırılmaktadır. Annelerde sütü arttırmak için de kullanıldığı söylenmektedir, 20-30 gram yaprak 1 litreye yakın suda kaynatılıp yemeklerden önce bir çay bardağı içilmektedir. Hazımsızlığı ve bağırsak gazlarını giderici olarak, kurutulmuş tohumlarından bir tatlı kaşığı bir bardak sıcak suya atılıp karıştırılmakta ve günde iki bardak yemeklerden önce içilmektedir. Adet sancılarını kesmek için ise yöre halkı tarafından tohumları suda kaynatılıp ağrı durumunda içilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Yapılan literatür taramasında *X. purpurascens*'in ve bu cinse ait herhangi bir türün kullanımına rastlanmamıştır.

Şekil 4.26. Yabani anason (*Xanthoxylum purpurascens* Lallem.).

4.27. Ökse otu, Armut otu

Bilimsel ismi : *Viscum album* L.

Ailesi (Familia) : Loranthaceae

Bitkinin yöresel ismi : Dikane

Literatürdeki diğer isimleri : Gevele (Baytop, 1984; Asımgil, 1996; Yeşil, 2007; Oral, 2007; Kızılarıslan, 2008). Gökçe (Baytop, 1984; Asımgil, 1996; Yeşil, 2007; Oral, 2007; Kızılarıslan, 2008; Yüzbaşıoğlu, 2010). Ökse otu (Baytop, 1984; Kızılarıslan, 2008; Doğan, 2008; Polat, 2010; Aktan, 2011). Burç (Baytop, 1984; Asımgil, 1996; Yeşil, 2007; Oral, 2007; Vural, 2008; Polat, 2010). Bırıç, Çeküm, Çekim çetin, Çiğirdik, Gebelek, Gelimkara, Göyce, Göbelek, Gögelek, Güveldek, Ögse, Ögselek, Purç, Purçak, Armut çeküm, Arsız ot, Kuşburnu kökçesi, (Yeşil, 2007; Oral, 2007). Gövem, (Oral, 2007). Alfat purçu, Çam purçu, Pürçek, Çiğdem (Kızılarıslan, 2008; Polat, 2010). Ardiç burucu, Armut burucu, Buruç, Kargaburun, Kuduruk (Aktan, 2011). Çakum, Yapışkanotu, Andız, Çekim, Çöpleme, Güveltek, Hurç, Kökçe,

Kuşburnugökçesi, Puruş, (Yeşil, 2007; Kızılarıslan, 2008). Yellimkara, Armut otu, Armut öveleği, Armut pürücü, Çarşı çekemi, Çeken, Fitri, Pürüç, (Bulut, 2008) Çekem, Gövelek, Güvelek (Baytop, 1984; Kızılarıslan, 2008; Yeşil, 2007; Oral, 2007).

Bitki hakkında genel bilgi : Gövde dallanmış, 80 cm'ye kadar uzunluktadır. Yapraklar 2,5-7 (-8) cm, genişliğinin dört katından daha uzun, obovat-oblong, obtus, 3-5 damarlı. Çiçekler sapsız, 3-5 çiçekli kümeler halinde. Periant 4 parçalı; erkek çiçeklerin tepalleri 4-5 mm, ovat, akut; dişi çiçeklerin tepalleri 0.5-0.75 mm, üçgenimsi, akut. Meyva yaklaşık 1 cm, beyaz veya sarı, çoğunlukla küresel. Tohumlar çoğunlukla üçgenimsi (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.27).

Türkiye'deki dağılışı : Afyon, Ankara, Artvin, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Çorum, Kastamonu, Kırklareli, Hakkâri, Isparta, Isparta ve İzmir'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor.

Genel dağılışı : Orta ve Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Asya.

Toplanma dönemleri : Ekim, Aralık, Mart, Nisan

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca Köyü, kavak ağacında, 37° 21' 150" N, 44° 33' 531" E, 2750 m 13.09.2015.

Kullanılan kısım : Sap, Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Kalp rahatsızlığında, adet sancısında ve adet düzensizliğinde kullanılmaktadır. Bitkinin kurutulmuş yaprakları ve sapları suda yaklaşık 10 dakika kadar kaynatılıp rahatsızlık durumunda içilmektedir. Hemoroitte tedavi edici olduğu söylenmektedir, bunun için yaprakları iyice ezilip lapa haline getirilmekte ve hemoroit olan bölgeye pansuman şeklinde uygulanmaktadır. Ayrıca bitki evlerde süs olarak da kullanılmaktadır, bitkinin eve huzur getirdiği ve üç harflileri uzaklaştırdığına inanılmaktadır.

Literatürdeki kullanımları : Kadınlarda kısırlıkta (Asımgil, 1996; Kızılarıslan, 2008), kanserde (Asımgil, 1996; Yeşil, 2007; Oral, 2007; Yüzbaşıoğlu, 2010; Polat, 2010), epilepside (Asımgil, 1996), panik atakta, kireçlemede (Aktan, 2011), astımda, bronşitte (Oral, 2007; Yeşil, 2007; Kızılarıslan, 2008; Vural, 2008; Yüzbaşıoğlu, 2010). prostat hastalığında, annelerde süt arttırmada (Kızılarıslan, 2008), çıbanda, egzamada, mantar hastalığında, ülserde, karın ağrılarında, kalp hastalıklarında, sıtmada (Baytop, 1984; Özyurt, 1992; Yeşil, 2007; Kızılarıslan, 2008; Polat, 2010), gastritte, karaciğer-

dalak rahatsızlıklarında, terlemede, yılan sokmalarında (Bulut, 2008), romatizma ağrılarında (Baytop, 1984; Özyurt, 1992; Kızılarıslan, 2008; Polat, 2010; Aktan, 2011), tansiyonda (Karamanoğlu, 1977; Özyurt, 1992; Kızılarıslan, 2008; Polat, 2010), idrar arttırmada (Karamanoğlu, 1977; Özyurt, 1992; Polat, 2010), hemoroidte (Doğan, 2008; Polat, 2010), kan şekerini düşürmede (Yeşil, 2007; Oral, 2007; Vural, 2008; Doğan, 2008), kalbi güçlendirmede, kan basıncını dengelemede, damar sertliğinde, damar çeperlerindeki kireçlenmede yüksek veya alçak kan basıncından kaynaklanan baş ağrılarında, kulak çınlamasında, döl yatağını güçlendirmede, burun kanamasında (Asımgil, 1996), geciken veya gerçekleşmeyen adet kanamalarında (Asımgil, 1996; Yeşil, 2007; Oral, 2007; Polat, 2010) ve şeker hastalığında (Doğan, 2008; Yüzbaşıoğlu, 2010; Aktan, 2011) kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca meyveleri bazı hayvanlar tarafından da tüketilmektedir (Oral, 2007; Yeşil, 2007; Kızılarıslan, 2008; Vural, 2008; Polat, 2010; Aktan, 2011).

Şekil 4.27. Ökse otu (*Viscum album* L.).

4.28. Afat

- Bilimsel ismi** : *Gentiana olivieri* Griseb.
- Ailesi (Familia)** : Gentianaceae
- Bitkinin yöresel ismi** : Asmin
- Literatürdeki diğer isimleri** : Afat (Ersöz, 1988; Baytop, 1999), Afat otu, Heşşışıl hepta, Gihayê tırsê (Arasan, 2014)
- Bitki hakkında genel bilgi** : Gövdesi 10-30 (-40) cm, 1-3 çiçekli otsu bitkidir. Rizomların tepe kısmı lifli. Az boğumlu, çok saplı. Rozetler 15 cm, oblanceolate, obtuse or subacute, sapı 6cm, lanceolate, bases perfoliate, gövdesi kaplanmış. Çiçekler (1-) 3-10 adet, baş kısmından şekillidir. Kaliks 12-15 mm ve bölünmüştür. Korolla 20-30 mm, içteki kısım belirgin şekilde mavi-beyazdır. Kapsulada gittikçe incelen ve kısalan tüy saplıdır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.28).
- Türkiye'deki dağılışı** : Bitlis, Erzurum, Çankırı, Gaziantep, Hakkâri, Siirt, Sivas, Tokat ve Urfa'da bulunur, endemik değildir.
- Anavatanı** : İran-Turan
- Genel dağılışı** : Afganistan, Asya, Irak, İran
- Toplanma dönemleri** : Mayıs
- Toplandığı yer** : Hakkâri; Yüksekova, Çatma Köyü, tarla içinde, 37° 35' 890" N, 44° 54' 931" E, 2000 m, 10.05.2015.
- Kullanılan kısım** : Toprak üstü aksamı
- Kullanım Şekli** : Yöre halkı tarafından migren ağrısında kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin çiçek kısmı kaynatılmış suda demlenerek ağrı oluştuğunda içilmektedir.
- Literatürdeki kullanımları** : İştah açıcı ve ateş düşürücü olarak (Baytop, 1999); kâbus, hayal görme ve psikolojik sorunların giderilmesinde kullanılmaktadır (Arasan, 2014). Ayrıca deneysel çalışmalar sonucunda *G. olivieri*' nin merkezi sinir sistemi üzerine olan etkileri ortaya konulmuştur (Ersöz, 1988).

Şekil 4.28. Afat (*Gentiana olivieri* Griseb.).

4.29. Siyah banotu, Gavur haşhaşı, Dağdağan, Hirebenk

Bilimsel ismi : *Hyoscyamus niger* L.

Ailesi (Familia) : Solanaceae

Bitkinin yöresel ismi : Malğırab

Literatürdeki diğer isimleri: Batbatan, Dağdağan, Gavurhaşhaşı (Asımgil, 1996). Diş otu (Bulut, 2008).

Bitki hakkında genel bilgi : 20–100 cm uzunluğunda, glandlı–viloz tüylü, bir veya iki yıllık bitkilerdir. Yapraklar ovat–oblongdan oblong-lanseolata kadar değişen şekillerde, 5–25 cm, loblar üçgenimsi-lanseolat, akut, tabandaki yaprakları altta kısa bir sap halinde daralmış, gövde yaprakları sapsız, amplexikaul. Kaliks 10–15 mm, meyve zamanında 20–40 mm, ortada daralmış, şişkin kısmı sıkça tüylü, batıcı dentat. Korolla donuk sarı, mor ağımsı yapılı, korolla boğazı koyu mor, nadiren tamamen soluk renkli, 25–35 mm. Stamenler korolla dışına taşmamış. Anterler mor renklidir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.29).

Türkiye’deki dağılışı : Ağrı, Amasya, Ankara, Aydın, Balıkesir, Bolu, Çanakkale, Eskişehir, Erzurum, Giresun, Hakkâri, Hatay, Isparta, İstanbul, Kastamonu, Kahramanmaraş, Kars, Kırklareli, Kocaeli, Kütahya, Muğla, Niğde, Ordu, Siirt, Şanlı Urfa, Trabzon, Tunceli ve Yalova’da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

- Genel dağılışı** : Irak, İran
- Toplanma dönemleri** : Ağustos-Eylül
- Toplandığı yer** : Hakkâri; Yüksekova, Bölük köyü, nadas tarlada, 37° 19' 267" N, 44° 27' 368" E, 1986 m 22.09.2015.
- Kullanılan kısım** : Yaprak
- Yöredeki kullanım şekli** : Yörede ağır kesici olarak kullanılmaktadır. Bitkinin yaprakları ezilip merhem kıvamına getirilmekte ve vücudun ağrıyan bölgelerine haricen sürülmektedir. Romatizma ağrılarında da kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin yaprakları suda kaynatılıp daha sonra 20 dakika kadar romatizma olan bölge bu suda bekletilmektedir.
- Literatürdeki kullanımları** : İltihaplı diş hastalıklarında, böbrek taşlarını düşürmede (Başer ve ark., 1986), nefes darlığını önlemede, mide ve barsak kaslarını gevşetip spazmları çözmede (Asımgil, 1996), iltihaplı göz hastalıklarında (Fujita ve ark., 1995; Koçak, 1999; Sezik ve ark., 2001; Tuzlacı ve Aymaz, 2001; Tuzlacı, 2006), kulak ağrısında, kulak kaşıntısında (Sezik ve ark., 2001; Tuzlacı, 2006), iltihaplı yaralarda (Kültür, 2007), diş ağrısında (Bulut, 2008), gece altını ıslatan çocuklarda (Asımgil, 1996), akciğer ve boğaz iltihaplanmalarında (Demirci, 2010) kullanılmaktadır. Ayrıca bu bitki içerdiği bazı alkaloidler sebebiyle oldukça zehirlidir (Asımgil, 1996).

Şekil 4.29. Siyah banotu (*Hyoscyamus niger* L.).

4.30. Karagöğündürme, Turuncu köpek üzümü

Bilimsel ismi : *Solanum alatum* L.

Ailesi (Familia) : Solanaceae

Bitkinin yöresel ismi : Bacana Küvi

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : Gövde dik, 10-60 cm uzunlukta, dallanmış, köşeli, tek yıllık, saplı, tüylü bitkilerdir. Kuruduğu zaman genellikle yeşil sarımsı renktedir. Yapraklar 5 x 3.5 cm boyutlarında, ovattan ovat-rombiğe kadar değişen şekillerde, tabanda kuneat, kenarlar tamdan sinuat-dentata kadar değişen şekillerde, her iki yüzde piloz. Çiçek kurulu, rasemoz, 3-5 çiçekli, pedunkula 4-19 mm, meyveli pediseller pedunkulanın yarısı kadar uzunlukta. Kaliks 2 mm, loblar dikdörtgen şeklinde veya yuvarlak, aralarında akut açılı. Korolla beyaz, nadiren sararmış leyka renginde 5-6 mm, loblar dışta piloz. Meyve turuncu, küresel, 7-9 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.30).

Türkiye'deki dağılışı : Adıyaman, Antalya, Balıkesir, Bitlis, Çanakkale. Diyarbakır, Elazığ, Eskişehir, Hakkâri, İstanbul, İzmir, İzmit, Kastamonu, Kars, Kocaeli, Manisa, Samsun ve Trabzon'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Asya, Avrupa, Pakistan

Toplanma dönemleri : Mayıs

Toplandığı yer : Hakkâri: Yüksekova; Örnek köyü, nadas tarlada, 37° 20' 322" N, 44° 50' 487" E, 1900 m, 20.09.2015.

Kullanılan Kısım : Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Yaraları iyileştirici ve ağrı kesici olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin yaprakları ezilip yaraların üzerine sardırılarak uygulanmaktadır.

Literatürdeki Kullanımları: Literatürde *S. alatum*'un herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Fakat bu türe ait bazı cinslerin kayıtlardaki kullanımına raslanmıştır. Örneğin *S. nigrum* gıda olarak tüketilmektedir (Bulut, 2008).

Şekil 4.30. Karagöğündürme (*Solanum alatum* L.).

4.31. Sofur, Yabanasma, Odunsu köpeküzümü

Bilimsel ismi : *Solanum dulcamara* L.

Ailesi (Familia) : Solanaceae

Bitkinin yöresel ismi : Tiriye maran, Bacana maran

Literatürdeki diğer isimleri: Acı ot (Doğan, 2008)

Bitki hakkında genel bilgi : Gövde 200 cm'ye kadar uzunlukta, alt kısmı odunsu, çıplak veya tüylü, tırmanıcı, çok yıllık bitkilerdir. Yapraklar saplı, ovattan ovat-lanceolata kadar değişen şekillerde, lamina 3-12 x 2-6 cm boyutlarında, tepe akuttan akuminata kadar değişen şekillerde, tabanda kordattan trunkata kadar değişen şekillerde, tam veya nadiren tabanda 1 ya da 2 karşılıklı lopludur. Kaliks 2-3 mm, dişler üçgenimsi şekildedir. Korolla menekşe rengi, 10-15 mm, loplar lanseolat üçgenimsi, geri kıvrık, her biri tabanında 2 yeşil lekelidir. Anterler 5 mm, altın sarısı renktedir. Bakka kırmızı, parlak, ovoid- küresel, 7-10 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.31).

Türkiye’deki dağılışı : Ağrı, Ankara, Antalya, Aydın, Bilecik, Edirne, Giresun, Hakkâri, İçel, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kars, Kırklareli, Malatya, Nevşehir, Samsun, Rize, Siirt, Tunceli, Zonguldak’ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Avrupa, Sibiryâ

Genel dağılışı : Avrasya, Kuzey Afrika

Toplanma dönemleri : Haziran, Ağustos

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Beşatlı Köyü, çayırılık alan, 37° 33' 662" N, 44° 30' 729" E, 1500 m, 20.07.2015

Kullanılan kısım : Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Yöre halkından alınan bilgiye göre; yara iyileştirici ve diş ağrısını kesici olarak kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin yaprakları ezilip lapa haline getirilerek yara veya ağrı olan bölgeye bırakılmaktadır.

Literatürdeki Kullanımları : Yanık tedavisinde ve göğüs yumuşatıcı olarak kullanılmaktadır (Doğan, 2008).

Şekil 4.31. Sofur (*Solanum dulcamara* L.).

4.32. Sığırdili

Bilimsel ismi : *Anchusa azurea* Miller var. *macrocarpa* (Boiss. et Hohen.) Chamb.).

Ailesi (Familia) : Boraginaceae

Bitkinin yöresel ismi : Mijmij, Gézrok

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : Gövde dik, 20-150 cm, kaba dikenli, sert kıllı, çok yıllık bitkilerdir. Yapraklar 50-200 x 6-40 mm, lanceolate or oblanceolate, üzeri yumuşak veya sert tüylü. Çiçek sapları çok tohumlu, brakteler ufak, linear-lanceolate. Kaliks 8mm içerden çiçekli, tohumlar 12-15 mm, neredeyse bölünmüş veya alçakta, linear, loplar dar. Korolla 6-10 mm, mor veya koyu mavi, bazen solmuş veya beyaz, loplar 5-8 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.32).

Türkiye'deki dağılışı : Adana, Ankara, Antalya, Artvin, Bursa, Bitlis, Çanakkale, Elazığ, Hakkâri, İstanbul, Kahramanmaraş, Konya, Muğla, Samsun, Urfa, Tekirdağ ve Yozgat'ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Anadolu, Irak

Toplanma dönemleri : Mayıs- Ağustos

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Gürkavak Köyü, Tarla kenarında 37° 42' 897" N, 44° 10' 645" E, 2300 m 18.06.2015.

Kullanılan kısım : Yaprak, Çiçek

Yöredeki kullanım şekli : Kalp çarpıntısında bitkinin çiçekleri suda kaynatılıp aç karna günde iki bardak içilmektedir. Astımda ise yaprakları suda kaynatılıp günde iki kez aç karna içilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Araştırılan kaynaklarda *A. azurea*'nın herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait bazı türlerin halk tababetindeki kullanımına kayıtlarda rastlanmıştır. *A. leptophylla* idrar artırıcı, terletici, böbrek hastalığında (Baytop, 1999; Savran ve ark., 2002), bronşitte (Yüzbaşıoğlu, 2010) ve hayvanların neden olduğu zehirlenmelerde, ısırılma veya sokmalarda kullanılmaktadır (Arasan, 2014). *A. strigosa* kanser tedavisinde (Akgül, 2008; Arasan, 2014), idrar artırıcı (Güldaş, 2009), meme iltihabında, çiban benzeri rahatsızlıklarda, akrep, yılan

sokması gibi zehirlenmelerde, rahim kistinde, iç organ iltihaplarında (bağırsak, akciğer, vb.), romatizma hastalığında, zayıflamaya karşı ve astım hastalığında kullanıldığı tespit edilmiştir (Arasan, 2014).

Şekil 4.32. Sığirdili (*Anchusa azurea* Miller var. *macrocarpa* (Boiss. et Hohen.) Chamb.).

4.33. Yarpuz, Dere nanesi

Bilimsel ismi : *Mentha longifolia* (L.) Hudson subsp. *typhoides* (Briq.) Harley var. *calliantha* (Stapf) Briq.

Ailesi (Familia) : Lamiaceae

Bitkinin yöresel ismi : Punge, Pung

Literatürdeki diğer isimleri: Punk (Doğan, 2008). Nane (Polat, 2010). Pungasor (Kaval, 2011)

Bitki hakkında genel bilgi : Keskin kokulu, tüylü, çok yıllık otsu bitkidir. Rizomlar pulsu yapraklı. Çiçekli gövdeler 40-120 cm boyunda. Yapraklar sapsız veya hemen hemen sapsız, çoğunlukla 50-20 mm'den daha küçük, oblong-eliptikten oblong-lanseolata kadar değişen şekillerde, laminanın en geniş kısmı ortanın üstünde, tepede az çok akut, taban kordat veya hemen hemen kordat, kenarları keskince serrat. Laminanın yüzeyi düz veya hafifçe kırışık, her iki yüz de aynı renkte, kısa veya uzun tüylü. Yapraktaki tüyler dallanmamış, kurduğunda alt yüzeydekiler sertleşmiş.

Vertisillastrumlar çok sayıda, sık dizilişli, çoğunlukla çok dallanmış terminal bir spika oluşturur, dallar saplı; spika 10 mm' ye kadar çapta. Kaliks 1-3 mm'dir. Korolla leylak rengi veya beyaz. Merikarplar kahverengi, ağimsı yapıdadır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.33).

Türkiye'deki dağılışı : Adana, Amasya, Artvin, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Tokat ve Zonguldak'ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Avrupa, Azerbaycan, İran

Toplanma dönemleri : Ağustos-Eylül

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Kadıköy Köyü, dere kenarında
37° 21' 610" N, 44° 35' 646" E, 2000 m, 16.08.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü kısmı

Yöredeki kullanım şekli : Yüksekova ilçesinde ve köylerinde adet sancısını dindirici, iştah açıcı ve ağız kokusunu giderici olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin kurutulmuş yaprakları 1 litre suda kaynatılıp günde iki çay bardağı tok karna içilmektedir. Ayrıca kurutulan bitki çorbalara da katılmaktadır.

Literatürdeki kullanımları : Astım tedavisi, nefes darlığı, karın ağrısı (Doğan, 2008) ve mide ağrısında (Polat, 2010) kullanılmaktadır. Ayrıca baharat olarak da tüketilmektedir (Polat, 2010; Kaval, 2011).

Şekil 4.33. Yarpuz (*Mentha longifolia* (L.) Hudson subsp. *typhoides* (Briq.) Harley var. *calliantha* (Stapf) Briq.).

4.34. Karaküncü

Bilimsel ismi : *Nepeta nuda* L. subsp. *albiflora* (Boiss.) Gams).

Ailesi (Familia) : Lamiaceae

Bitkinin yöresel ismi : Bareşa spi

Literatürdeki diğer isimleri: Nojda (Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : Dik gövdeli, 20-90 cm boyunda, çok yıllık, ince tüylü, çıkıntılı bitkilerdir. Yaprak sapı 0,5-2 cm'dir. Kaliks 5-7 mm, boru şeklinde, içinde çiçekler bulunur, meyveler yumurta şeklinde, sarımsı-yeşil veya mor-mavi, tüp ve ağız dik, sapsız, tüylü. Korolla 7-10 mm, beyaz-krem veya mor-mavi, tüpler hafif eğimlidir. Tohumlar 2 x 1 mm, yuvarlak dikdörtgen şeklinde, üçgenimsi, yumrulu, belirgin, uç nokta sıkışık çıkık tüberkülozludur (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.34).

Türkiye'deki dağılışı : Ankara, Afyon, Bolu, Eskişehir, Hakkâri, İstanbul, Isparta, Kars, Kütahya, Konya ve Uşak' ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Avrupa, Balkanlar, Filistin, Kafkasya, Kırım, Lübnan, İran, Sibirya, Suriye çölü, Türkistan

Toplanma dönemleri : Mayıs-Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca/Yeşiltaş köyü, çayırılık alan, 37° 45' 342" N, 44° 38' 405" E, 2700 m, 15.07.2015.

Kullanılan Kısım : Toprak üstü aksamı

Kullanım Şekli : Soğuk algınlığına karşı yöre halkı tarafından kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin toprak üstü aksamı kurutulup suda kaynatılıp sabah-akşam aç karna içilmektedir. Vücuttaki yara ve lekelerde kullanımı ise; toz haline getirilen bitki zeytinyağı ile karıştırılıp vücuda sürülerek kullanılmaktadır.

Literatürdeki Kullanımları: Astım, şeker hastalığı (Koyuncu ve ark., 2010) ayrıca hayvanların iltihaplı yaralarında da (Mükemre, 2013) kullanılmaktadır.

Şekil 4.34. Karaküncü (*Nepeta nuda* L. subsp. *albiflora* (Boiss.) Gams).

4.35. Kızıl pisikotu

Bilimsel ismi : *Nepeta trachonitica* POST.

Ailesi (Familia) : Lamiaceae

Bitkinin yöresel ismi : Ba'reş

Literatürdeki diğer isimleri : Yok

Toplanma dönemleri : Mayıs-Haziran

Bitki hakkında genel bilgi : 35-110 cm boyunda, çok yıllık bitkilerdir. Gövde dayanıklı, dörtgen biçiminde, tüysüz veya ince tüylüdür. Taban yaprakları ovate-triangular değişen şekillerde, 47 (- 9) x 2,5-4 cm boyutlarında, yaprak kenarları tırtıklı-dişli, ince tüylü, tepeye doğru kalp şeklinde, yaprak sapı 5-22 mm'dir. Başağa benzeyen çiçeklenme 6-10 x 3,5 cm, çiçekler 20-40 adettir. Brakteler doğrusal iplik veya dar mızrak şeklinde, kaliks kısa, belirgindir. Kaliks tüpleri düz, 11 (-20) mm, ağız kısmı düz, tüylü, dişler değişken uzunlukta ve 3-58 mm'dir. Korolla koyu kırmızımsı-morumsu, 20 mm, tüpü dar ve düz, kaliks dişleri dışarda belirgin veya içerdedir.

Tohumlar 2,5 x 2 mm, oblong- trigonous şekillerde ve tüp içindedir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.35).

Türkiye’deki dağılışı : Adıyaman, Elazığ, Hakkari, Malatya, Mardin ve Siirt’ te bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel Dağılışı : Kuzey Irak, Suriye Çölü

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca/Yeşiltaş köyü, çayırılık alan, 37° 41' 302" N, 44° 36' 896" E, 2400 m 15.07.2015.

Kullanılan Kısım : Toprak üstü aksamı

Kullanım Şekli : Yüksekova ve köylerinde astım ve şeker hastalığına karşı kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin toprak üstü aksamı suda 10 dakika kadar kaynatılıp günde iki defa aç karna içilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Yapılan literatür taramasında *N. trachonitica*’ın herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Fakat bu cinse ait diğer bazı türlerin halk tarafından kullanımına rastlanmıştır. Örneğin; *N. kronenburgii* yaralarda, romatizmada, öksürük ve tüm kanser türlerinde tedavi edicidir (Mükemre, 2013). *N. macrosiphon* ise süs bitkisi olarak kullanılmaktadır (Mükemre, 2013).

Şekil 4.35. Kızıl pisikotu (*Nepeta trachonitica* POST.).

4.36. Yeni pisikotu

Bilimsel ismi : *Nepeta trautvetteri* Boiss. & Buhse

Ailesi (Familia) : Lamiaceae

Bitkinin Yöresel ismi : Nûvîjdârî

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : 20-95 cm boyunda, dik gövdeli çok yıllık, tüysüz ve kalındır. Taban yaprakları genellikle üçgen şeklinde, nadiren dörtgen veya böbrek şeklinde, 1,4-5 x 1.5 cm boyutlarında, tepesi truncate veya cordate şekillerde, nadiren cuneate şeklindedir. Yaprak sapı 0,7-4,8 cm'dir. Çiçeklenme genellikle belirsiz, alt çiçek sapı ufak, çiçekler sıkışık veya gevşektir. Brakte lanceolate- elliptic veya elliptic-oblong şekillerde, kaliksten çok kısa. Kaliks tüplü, dik, 6-8 (-9) mm, ağız kısmı eğik, dişler sivri veya kör, ovate-oblong veya triangular şekillerde. Korolla 10-21 mm mavi, leylak veya mor, kaliks dişleri dışarı çıkmış. Tohum 1,7 x 1 mm, elliptic veya oblong-trigonus şekillerdedir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.36).

Türkiye'deki dağılışı : Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Hakkâri, Kars, Kayseri, Kütahya, Sivas, Tokat ve Van'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : İran, Irak

Toplanma dönemleri : Mayıs-Temmuz

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca Köyü, tepelik yamaçta, 37° 41' 755" N, 44° 51' 335" E, 2000 m 19.07.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü kısımlar

Yöredeki kullanım şekli : Yöre halkı tarafından egzama ve cilt rahatsızlıklarında kullanılmaktadır. Bu amaçla kurutulmuş bitki toz haline getirilip zeytinyağı ile karıştırılıp vücuttaki yaralara sürülmektedir, yöre halkı tarafından yaraları çok hızlı iyileştirdiği söylenmektedir. Hayvanlarda da yara iyileştirici olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yaprakları sebze olarak da tüketilmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Yapılan araştırmalarda *N. trautvetteri*'nin herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait bazı türlerin kullanımı kayıtlarda bulunmuştur. *N. cataria* mide rahatsızlığında ve uyarıcı olarak (Baytop, 1984); çıkık,

ezik vb. durumlarda oluşan şişliklerde (Arituluk, 2010) tedavi edicidir. *N. flavida* soğuk algınlığı tedavisinde kullanılmaktadır (Demirci, 2010). *N. caesarea* ise gıda olarak tüketilmektedir (Koyuncu, 2005).

Şekil 4.36. Yeni pisikotu (*Nepeta trautvetteri* Boiss. & Buhse).

4.37. Silvanok

Bilimsel ismi : *Phlomis pungens* Willd. var. *seticalycina* (Nab.) Hub.-Mor.

Ailesi (Familia) : Lamiaceae

Bitkinin yöresel ismi : Gula Bınevş

Literatürdeki diğer isimleri: Bareş (Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : 70 cm boyunda, taban yaprakları stellate-tomentose şekillerde, tüylü, 0.1 mm, parçalı değil, tüyler 1-3 mm, eglandular, sapı 5-13 x 1-6 cm boyutlarında, lanceolate veya ovate-lanceolate şekillerde, yapraklar denticulate veya serrate şekillerde, petiole 10 cm'dir. Çiçekler sapsız veya kısaca saplı, lanceolate veya

oblong şekillerde, keskin veya sivrilemiş, 2-7, 2-6 (-15) çiçekli. Brakte subulate şekilde, 11-17 mm'dir. Kaliks 8-15 mm, stellate-tomentose şekillerde, tüylü, dişler 2-7 mm'dir. Korolla mor veya pembe, 15-20 (-25) mm, üst ağız miğferlidir. Tohumlar tüysüzdür (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.37).

Türkiye'deki dağılışı : Afyon, Ağrı, Amasya, Ankara, Bayburt, Bursa, Bolu, Denizli, Edirne, Eskişehir, Hakkâri, Kars, Kayseri, Mardin, Sivas, Tekirdağ, Urfa ve Van' da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Avrupa, Ermenistan, İran, Sibiry, Kenya

Toplanma dönemleri : Ağustos

Toplandığı Yer : Hakkâri; Yüksekova, Su üstü köyü, otlak alan 37° 32' 745" N, 44° 27' 906" E, 2300 m, 16.08.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü aksamı

Yöredeki kullanım şekli : Karın ağrısı, adet sancısı ve rahim iltihabında kullanılmaktadır. Halk tarafından, bitkinin toprak üstü kısımları suda 20 dakika kaynatıldıktan sonra bir çay bardağı içilmek suretiyle kullanılmaktadır.

Literatürdeki kullanımları : Hayvan yemi olarak tüketilmektedir (Mükemre, 2013).

Şekil 4.37. Silvanok (*Phlomis pungens* Willd. var. *seticalycina* (Nab.) Hub.-Mor.).

4.38. Yavşan otu, Acıyavşan

Bilimsel ismi : *Teucrium polium* L.

Ailesi (Familia) : Lamiaceae

Bitkinin yöresel ismi : Giyayê Tal

Literatürdeki diğer isimleri: Acı ot (Doğan ve Bağcı, 2011). Biber yavşanı (Şimşek ve ark., 2002). Bodur Mahmut (Vural, 2008). Bovijana şin (Mükemre, 2013). Ca'de, Ca'tri (Balos, 2007). Cığde (Akgül, 2008). Daş kekiği (Altundağ, 2009). Dağ kekiği (Doğan, 2008). Hava otu (Şimşek ve ark., 2002). Haptutan (Arituluk, 2010). Kefen otu (Güneş, 2010). Keselmehmut (Kaval, 2011). Kısa mahmut (Vural, 2008; Polat, 2010). Mayasıl otu (Bulut, 2008). Meryemğort, Meryemhot (Şimşek ve ark., 2002). Meryem hort (Balos, 2007; Yapıcı ve ark., 2009). Mırmır otu (Doğan ve Bağcı, 2011). Neman (Mükemre, 2013). Oğlan otu (Bulut, 2006; Arituluk, 2010). Oğul otu (Bulut, 2006). Par yavşanı (Ertuğ, 2002; Mart, 2006), Payavşan, Pay yavşan (Şimşek ve ark., 2002). Peri yavşanı (Şimşek ve ark., 2002; Demirci, 2010). Pir yavşanı, Pire Yavşağı (Ertuğ, 2002). Ta'lık (Balos, 2007). Tehlik (Akan ve ark., 2008). Ververik (Akan ve ark., 2008). Yavşan (Han, 2012). Yavşancık otu (Kazan, 2007; Uysal, 2008). Acı yavşan (Şimşek ve ark., 2002; Arasan, 2014). Ülper yavşanı (Erdoğan, 2011; Bağcı ve ark., 2016).

Bitki hakkında genel bilgi : Çok yıllık, yarı çalimsı bitkilerdir. Gövde 10-40 cm uzunlukta, yatık, yükselici veya dik, beyaz, gri (veya bazen altın sarısı renkte), yünüksü tomentoz veya kıvrık tüylü. İnternodyumlar yapraklardan daha kısa veya daha uzun. Yapraklar oblongdan darca obovata kadar değişen şekillerde veya linear, obtus, tabana veya ortaya kadar krenat, düz veya geriye kıvrık kenarlı, çoğunlukla tomentoz. Çiçekler çok kısa saplı, başlar halinde. Brakteler linear-spatulat, tam veya krenat, kalikslerden daha kısa veya onlardan hafifçe uzun. Kaliks 3-5 mm, tüpsü-obkonik, çoğunlukla sıkça yünüksü tüylü veya basık kanesent, 1/4-1/3'üne kadar, birbirine eşit olmayan, obtus dişlere ayrılmıştır. Korolla beyazımsı, proksimal loblar bazen çıplak. Merikarplar 2 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.38).

Türkiye'deki dağılışı : Ağrı, Ankara, Amasya, Aydın, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, İçel, İstanbul, Hakkâri, Kars, Kayseri, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Muğla, Samsun, Şanlıurfa, Trabzon ve Tunceli'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

- Genel dağılışı** : Fransa, Portekiz, İtalya, İspanya
- Toplanma dönemleri** : Nisan-Mayıs
- Toplandığı yer** : Hakkâri; Yüksekova, Esendere Köyü, kuru tarlada 37° 48' 952" N, 44° 22' 677" E, 2000 m, 16.04.2015.
- Kullanılan kısım** : Toprak üstü aksam
- Yöredeki kullanım şekli** : Bitki Yüksekova ve köylerinde; ishal önleyici, gaz giderici, iştah açıcı, adet sancısını, mide ve karın ağrısını giderici olarak kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin kurutulmuş aksamı suda 5 dakika kadar kaynatılıp aç karna içilmektedir.
- Literatürdeki Kullanımları** : Şeker hastalığında (Baytop, 1999; Şimşek ve ark., 2002; Bulut, 2006; Mart, 2006; Balos, 2007; Akan ve ark., 2008; Polat, 2010; Demirci, 2010; Doğan ve Bağcı, 2011; Mükemre, 2013; Arasan, 2014), karın ve mide ağrılarında (Ertuğ, 2002; Bulut, 2006; Kazan, 2007; Akgül, 2008; Altundağ, 2009; Yapıcı ve ark., 2009; Güneş, 2010; Erdoğan, 2011; Kaval, 2011; Mükemre, 2013; Bağcı ve ark., 2016), kurt düşürmede (Ertuğ, 2002; Balos, 2007; Akan ve ark., 2008), her türlü sancıda, bağırsak bozukluğunda (Şimşek ve ark., 2002), soğuk algınlığında (Şimşek ve ark., 2002; Bulut, 2006; Güneş, 2010), adet sancısında (Bulut, 2006; Güneş, 2010), küçük çocukların altını ıslatması durumlarında (Mart, 2006), sindirimi kolaylaştırmada, mide bulantısında, mide ülserinde, mide üşütmesinde, iştah açmada (Şimşek ve ark., 2002; Bulut, 2006; Balos, 2007; Altundağ, 2009; Yapıcı ve ark., 2009; Güneş, 2010; Demirci, 2010; Erdoğan, 2011; Doğan ve Bağcı, 2011; Han, 2012; Bağcı ve ark., 2016), idrar söktürücü, kabızlığı önleyici, karın ağrılarında, gaz sancılarında (bebeklerin gaz sancısında da) (Balos, 2007; Akgül, 2008; Altundağ, 2009; Demirci, 2010; Erdoğan, 2011; Bağcı ve ark., 2016), çocuğu olmayan kadınlarda (Kazan, 2007), hemoroit tedavisinde (Bulut, 2008; Altundağ, 2009), egzamada (Bulut, 2008), kasılma ve kramplarda (Vural, 2008), tansiyon düzenleyici (Yapıcı ve ark., 2009; Arasan, 2014), romatizmaya karşı (Arıtuluk, 2010; Mükemre, 2013), akciğere bağlı rahatsızlıklarda (Demirci, 2010), böbrek taşlarını düşürmede, böbrek ağrılarında (Balos, 2007; Polat, 2010; Kaval, 2011), solunum ve sindirim sistemi rahatsızlıklarında (Doğan ve Bağcı, 2011), ateş düşürücü olarak (Demirci, 2010; Erdoğan, 2011; Bağcı ve ark., 2016), ishali önlemede (Doğan ve Bağcı, 2011; Han, 2012; Arasan, 2014), güneş çarpmalarında (Han, 2012), kanser tedavisinde (Kaval, 2011; Mükemre, 2013), nefes darlığında

(Mükemre, 2013), çocukların bağırsak gazından kaynaklı karın ağrılarında, baş ağrısında (Arasan, 2014) kullanılmaktadır. Doğum yapmış anneye yemek dokunmuşsa sütü çocuğa dokunmasın diye kaynatılıp içirilmektedir, süt bebeğe dokunursa yine anneye bu bitki verilir, sütü temizlediğine inanılır. Koyunlarda karın ağrısı olduğu zaman kullanılmaktadır (Akan ve ark., 2008).

Şekil 4.38. Yavşan otu (*Teucrium polium* L.).

4.39. Dar yapraklı sinirotu, Bataklık sinirotu, Yılandili, Yılan otu, Damarlıca

Bilimsel ismi : *Plantago lanceolata* L.

Ailesi (Familia) : Plantaginaceae

Bitkinin yöresel ismi : Hevizara direj, Hevizara zırav

Literatürdeki diğer isimleri: Damar otu (Koyuncu, 2005; Satıl ve ark., 2006; Kazan, 2007; Uysal, 2008; Gültaş, 2009; Polat, 2010; Arıtuluk, 2010; Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Damarlı ot (Kazan, 2007; Uysal, 2008; Gültaş, 2009). Kırkdamar otu (Satıl ve ark., 2006; Şenkardeş, 2010; Tugay ve ark., 2012). Kırk sinir otu (Saday, 2009; Güneş, 2010; Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Sinirli ot (Metin, 2009; Deniz ve ark., 2010;

Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Sinir otu (Yapıcı ve ark., 2009; Metin, 2009; Gültaş, 2009; Polat, 2010; Arıtuluk, 2010; Kayabaşı, 2011; Doğan ve Bağcı, 2011; Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Kasık otu (Metin, 2009). Goji (Gültaş, 2009). Yilandili, Yılan otu (Baytop, 2007). Bağyaprağı, Kırkbahar (Han, 2012). Giyamambel, Belgpanık, İlandilan, Boduk kulağı, Pağa yaprağı, Uzun damar otu, Kesik otu, Yilandili, Dar yapraklı sinirotu, Demra otu, Gelinparmağı, Bağcı yaprağı, Bağa, İtdili, Beşparmak otu, Bağayaprağı, Giyamambel, Giyabironug (Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Pelhêvesik (Arasan, 2014). Damarlıca (Kaval, 2011; Mükemre, 2013; Arasan, 2014). Eşek ayağı (Erdoğan, 2011; Bağcı ve ark., 2016).

Bitki hakkında genel bilgi : Çok yıllıktır. 7-90 cm uzunluğunda, yaprakları 7-42 x 0,4-5 cm boyutlarında, lanseolat-ovat, lanseolat veya darca lanseolattır. Kenarları tam veya düzensiz dişli, 3-5 (-7) damarlı, çıplak, piloz veya villoz tüylü, sapsız veya sapları laminanın 1/3-1 katı uzunluğundadır. Skapus 7-85 cm uzunluğunda, 5 oluklu, az çok basık tüylüdür. Spikalar 0,5- 5,5 (-8) cm uzunluğunda, silindirik, konik-silindirik veya küresel, çok sıktır. Brakteler tepede kısaca uzantılı, akut, az çok konkav, çıplak veya tüylü, alttakiler yaklaşık 4 mm boyunda, üsttekiler yaklaşık 3mm boyundadır. Anterior sepaller 2,5-3,5 mm uzunluğundadır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.39).

Türkiye'deki dağılışı : Türkiye'nin genelinde var ve endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor.

Genel dağılışı : Avrupa, Kuzey Afrika, Asya, Kuzey Amerika.

Toplanma dönemleri : Nisan-Mayıs

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Ortaç köyü, Köy yolu tarla kenarında, 37° 25' 345" N, 44° 48' 549" E, 1220 m, 20.05.2015.

Kullanılan kısım : Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Bitki taze iken ezilip kanayan yaranın üzerine bir bezle bırakılır kanamayı durdurmaktadır. Mide ağrılarında kullanımı ise; kurutulmuş bitki balla karıştırılıp yenilmektedir. Yine bitkinin taze olarak çiğnendiğinde mide ağrılarını geçirdiği söylenmektedir. Diş ağrısında ve diş iltihaplanmasında taze bitki ezilip dişin üzerine bırakılmakta, yani ağrı kesici ve iltihap giderici olarak kullanılmaktadır.

Literatürdeki kullanımları : Yaraları iyi edici, çıban açıcı (Yıldırım, 1991; Baytop, 1999; Koçyiğit, 2005; Oral, 2007; Uysal, 2008; Vural, 2008; Gültaş, 2009; Şenkardeş,

2010; Polat, 2010; Arıtuluk, 2010; Han, 2012), kesik tedavisinde, deri altı cerahatin çıkmasında (Şimşek ve ark., 2002; Uysal, 2008; Metin, 2009; Saday, 2009; Yapıcı ve ark., 2009; Gldaş, 2009; Güneş, 2010; Deniz ve ark., 2010; Poyraz Kayabaşı, 2011), solunum yollarını yumuşatıcı, öksürük kesici (Yıldırım, 1991; Gldaş, 2009), iltihaplı yaralarda (Tabata ve ark., 1994; Gümüş, 1994; Yeşilada ve ark., 1995; Fujita ve ark., 1995; Vural ve ark., 1997; Bağcı, 2000; Ertuğ, 2000; Sezik ve ark., 2001; zgke ve zelik, 2004; Türkoğlu ve ark., 2006; Onar, 2006; Koçyiğit ve zhatay 2006; Bulut, 2006; akılıoğlu ve ark., 2007; Eşen, 2008; Yapıcı ve ark., 2009; Gldaş, 2009), basurda (Kaval, 2011; Mükemre, 2013), şeker hastalığında (Duran, 1998; Doğan ve Bağcı, 2011; Kaval, 2011), böbrek taşını düşürmede (Erdoğan, 2011; Bağcı ve ark., 2016), idrar söktürücü (Sayar ve ark., 1995), kabızlık giderici, göğüs yumuşatıcı, idrar artırııcı (Baytop, 1999; Gldaş, 2009), balgam söktürücü (Oral, 2007; Bulut, 2008; Gldaş, 2009), astım hastalığında (Oral, 2007; Bulut, 2008), idrardaki iltihabın atılmasında (Poyraz Kayabaşı, 2011), karın ağrısında (Mükemre, 2013), nefes darlığında (Vural, 2008; Arıtuluk, 2010; Mükemre, 2013), strese, yorgunlukta (Bulut, 2006; Oral, 2007), altını ıslatan ocuk ve yaşlılarda (Deniz ve ark., 2010), mide ağrılarında (Uysal, 2008; Metin, 2009; Gldaş, 2009; Metin, 2009; Arıtuluk, 2010), diş ağrısında (Uysal, 2008), kıl dönmesinde (Sarıkan, 2007), akciğer hastalıklarında (Vural, 2008), ayaklardaki mantar ve kaşıntılarda (Kazan, 2007), göz iltihabında, üst solunum yolu enfeksiyonunda (Deniz, 2008; Deniz ve ark., 2010), hayvanlarda ve insanlarda görülen yaralarda (Kaval, 2011; Mükemre, 2013), ocukların ishal tedavisinde (Tuzlacı ve ark., 2010), patlamayan yara ve dolamada (Uysal, 2008), kesiklerdeki kanamayı önlemede, diken batmasındaki ağrılarda (Vural, 2008), solunum yolları rahatsızlıklarında (Metin, 2009), ağrı kesici, bağırsak sancısı ve ağrılarında (Gldaş, 2009), böbrek hastalıklarının tedavisinde, böcek sokmalarında (Gldaş, 2009), bağırsak düzensizliğinde (Arasan, 2014) ve apse dağıtıcı (Oral, 2007) olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yaprağı ve kökleri gıda amaçlı kullanılmaktadır (Doğan ve ark., 2004; Cansaran ve Kaya, 2010). Yine arılar, bal yapımında bitkinin polen ve nektarından yararlanmaktadır (Karaca, 2008).

Şekil 4.39. Dar yapraklı sinirotu (*Plantago lanceolata* L.).

4.40. İri sinirotu, Büyük sinirotu, Bağ yaprağı, Belgibrin, Yedidamarotu

Bilimsel ismi : *Plantago major* L. subsp. *intermedia* (Gilib.) Lange.).

Ailesi (Familia) : Plantaginaceae

Bitkinin yöresel ismi : Belghevizar

Literatürdeki diğer isimleri: Sinirli ot (Akalin, 1993; Bulut, 2008; Aktan, 2011). Sinir otu (Akalin, 1993; Emre, 2003; Bulut, 2008; Aktan, 2011). Kesik otu (Koçyiğit, 2005; Aktan, 2011). Kırkdamar otu (Mart, 2006; Şenkardeş, 2010). Kırksinir otu (Mart, 2006, Bulut, 2008). Damar otu, Belhavz, Beş damar otu, Duvarula, Hava yaprağı, Katırtırnağı, Köpek dili, Nasırlı yaprak, Siyil otu (Bulut, 2008). Babadeşen, Silsilik otu, Sivrisiğil otu, Karakabarcık, Yedidamar otu, Akkarın otu, Singer yaprağı (Mart, 2006). Büyük sinirli ot (Baytop, 1984; Bulut, 2008). Ateş yaprağı, Bağa, Sinsek, (Baytop, 1993). Bağ yaprağı, Belgibrin, Belhaves (Öztürk ve Özçelik, 1991; Bulut, 2008).

Bitki hakkında genel bilgi : Bir veya birkaç rozetli, (4-)10-50(-70) cm uzunluğunda, çok yıllık bitkilerdir. Yapraklar, 3-5 damarlı, lamina eliptikovattan rotundat-ovata şekillerde, düzensiz dentat veya undulat kenarlı, sarımsı yeşil, puberulent, yaprak sapı

çoğunlukla laminaya eşit uzunluktadır. Skapuslar 3-30 cm uzunlukta, hafifçe oluklu veya çizgili, kısaca tüylüdür. Spika 4- 40 cm, darca silindirik, alt kısmında seyrek, üst kısmında sıktır. Altındaki brakteler 2-2,5 mm, sepallerden daha uzun, üsttekiler 1 mm, ovattır. Sepaller 2-2,5 mm ve yeşildir. Korolla tüpü 2,5-3 mm, loplar 1 mm kadar ve üçgenimsidir. Kapsüla 2-4 mm ve ovoid-konik şekillidir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.40).

Türkiye'deki dağılışı : Türkiye'nin genelinde var ve endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Avrasya, Kuzey Amerika

Toplanma dönemleri : Nisan-Mayıs

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Ortaç Köyü, su kenarında, 37° 31' 918" N, 44° 28' 515" E, 870 m, 20.05.2015.

Kullanılan kısım : Yaprak, kök

Yöredeki kullanım şekli : Yöredeki halk; iltihap sökücü ve ağrı kesici olarak kullanmaktadır. Bu amaçla bitkinin taze yaprakları ezilip lapa haline getirildikten sonra iltihaplı bölgenin veya ağrı oluşmuş bölgeye bırakılarak kullanılmaktadır. Akciğer iltihabında ve mide ağrısında ise; bitkinin kökü toz haline getirilip balla karıştırılıp yenilmektedir. Ayrıca suda iyice yıkanan taze bitkinin yaprakları iltihaplanmış gözün üzerine bırakıldığında iltihabı çektiği, yaralara sardırıldığında ise ağrıyı kestiği söylenmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Hemoroit tedavisinde (Koçyiğit, 2005; Aktan, 2011), nasırlarda (Akalın, 1993), akciğer, mide ve romatizmal ağrılarda (Akalın, 1993; Bulut, 2008; Koçyiğit, 2005), iltihaplı yaralarda (Akalın, 1993; Şenkardeş, 2010; Aktan, 2011), yara tedavisinde (Emre, 2003; Bulut, 2008; Koçyiğit, 2005; Mart, 2006), böcek sokmalarında, astım tedavisinde, tüberküloz tedavisinde, kan şekerini düşürmede, eklem ağrılarında, çıban tedavisinde, diş ağrılarınin giderilmesinde, kanser tedavisinde, kalp hastalıklarında, ateş düşürmede, solunum yolu ve sindirim sistemi hastalıklarında (Koçyiğit, 2005) kullanılmaktadır. Yaprakları diüretiktir (Akalın, 1993; Koçyiğit, 2005). Ayrıca sebze ve salata olarak da kullanılmaktadır (Öztürk ve Özçelik, 1991).

Şekil 4.40. İri sinirotu (*Plantago major* L. subsp. *intermedia* (Gilib.) Lange.).

4.41. Sığırkuyruğu, Zelve, Ayıkulağı

Bilimsel ismi : *Verbascum speciosum* Schrader

Ailesi (Familia) : Scrophulariaceae

Bitkinin yöresel ismi : Giyaduv, Masicank, Masicark

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : 50-200 cm uzunluğunda, iki yıllık otsu bitkilerdir. Sıkça beyazımsı veya sarımsıdır. Gövde güçlü yapılı, yuvarlak veya bir dereceye kadar çizgili köşeli, çoğunlukla dallanmış. Taban yaprakları obovattan oblonga kadar değişen şekillerde, lanseolat veya lanseolat-oblong, 10-45 x 3-10 cm boyutlarında, tam kenarlı veya krenulat, çoğunlukla akut veya akuminat; petiol genişçe kanatlı, 2-7 cm uzunluğunda; üst gövde yaprakları genişçe ovattan orbikulara kadar değişen şekillerde, kulakçıklı veya amplexikaul, tepesi akuminattan kaudata kadar değişen şekillerde. Çiçek kurulu sık yapılı, çok dallanmış, piramidal panikula şeklinde. Kaliks 3-5 mm uzunluğunda, yarıküresel, loblar üçgenimsi-ovate, kaliks tüpünden hafifçe uzundur. Korolla sarı renkli, 20-30 mm çapında, şeffaf glandlar yok, dış tarafında tomentoz. Stamenler 5 adet, anterler reniform, filamentler anterlere kadar beyazımsı-sarı renkli yünsü tüylü. Kapsüle genişçe ovattan küremsele kadar değişen şekillerde, 4-7 x 34 mm boyutlarındadır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.41).

Türkiye’deki dağılışı : Tekirdağ, İstanbul, Bolu, Kastamonu, Erzurum, Eskişehir, Çanakkale, Gümüşhane, Ağrı, Bitlis ve Hakkâri’de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor.

Genel dağılışı : Güneydoğu Avrupa, Kafkasya, Kuzey İran.

Toplanma dönemleri : Mayıs-Ağustos

Toplandığı yer : Hakkâri, Yüksekova, Akçalı Köyü, tarla kenarında 37° 39' 996" N, 44° 34' 572" E, 1200 m, 19.07.2015.

Kullanılan kısım : Çiçek, Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Yörede şeker hastalığında kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin yaprakları 15-20 dakika kaynatılıp daha sonra bir leğene suyuyla birlikte boşaltılıp ayaklar içine konularak tedavi edilmektedir. Yaralarda kullanımı ise; bitkinin yaprakları lapa haline getirilip yaraların üzerine bırakılarak kullanılmaktadır. Ayrıca bitkinin yeşil aksamı dövülüp suya bırakıldığında bunu yiyen balıkların su yüzeyine çıktığı ve bu şekilde balık avladıklarını söylemektedirler.

Literatürdeki Kullanımları : Yapılan araştırma sonucunda *V. speciosum*’un herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait bazı türlerinin halk tarafındaki kullanımına kayıtlarda rastlanmıştır. *Verbascum* sp. balgam söktürücü, göğüs yumuşatıcı, bronşit, mayasıl, basur ve öksürükte kullanılmaktadır. Sigil ya da vücuttaki dermayı yok etmede tedavi edicidir (Kargıoğlu ve ark., 2002). Ayrıca hayvan bitlerini öldürücüdür (Yenikalaycı, 1996). *V. glomeratum* mide rahatsızlıklarında, öksürükte, romatizmada (Han, 2012; Mükemre, 2013), hemoroitte (Gürhan ve Ezer, 2004; Mükemre, 2013), veremde, kulak sancısında, zehirlenmelerde (Şimşek ve ark., 2004), eklem ağrıların giderilmesinde (Doğan, 2008), iltihap kurutucu, karın bölgesindeki şişkinliklerde, ağrılarda (Eşen, 2008) ve yaralarda (Saday, 2009) kullanılmaktadır. Ayrıca hayvanlarda parazit düşürücü olarak (Alpaslan, 2012), balıkların avlanmasında (Alpaslan, 2012; Mükemre, 2013) ve yakacak olarak kullanılmaktadır (Özgen ve ark., 2004, Mükemre, 2013). Bitki halı boyamasında da kullanılmaktadır (Eşen, 2008), *V. oreophilum* basur tedavisinde, romatizma hastalığında ve ayrıca balık avlamada kullanılmaktadır (Mükemre, 2013). *V. pyramidatum* basur tedavisi ve romatizma hastalığında tedavi edicidir (Mükemre, 2013). *V. speciosum* hemoroitte, öksürükte ve romatizmada tedavi edicidir. Ayrıca hayvan yemi, yakacak (Kızılarıslan, 2008; Kaval,

2011) ve balıkların avlanmasında kullanılmaktadır (Kaval, 2011). *V. armenum* hayvanlarda parazit düşürücü ve ayrıca balıkların avlanmasında kullanılmaktadır (Alpaslan, 2012). *V. cheiranthifolium* nefes darlığında ve bronşit tedavisinde kullanılmaktadır (Ezer ve Avcı, 2004). Ayrıca süpürge elde edilmektedir (Aktan, 2011). *V. nudatum* hayvanlarda yara iyileştiricidir (Arituluk, 2010). *V. parviflorum* balık avlamada kullanılmaktadır (Bulut, 2008). *V. sinuatum* balık avlamada kullanılmaktadır (Bulut, 2008). *V. pinetorum* yara iyi edicidir (Demirci, 2010). *V. lasianthum* mayasıl tedavisinde (Karataş, 2007), basurda (Tuzlacı ve Erol, 1999; Akgül, 2008; Arabacı Anul, 2010; Şenkardeş, 2010), kaşıntılarda, böbrek taşlarını düşürmede (Akgül, 2008; Arabacı Anul, 2010), sarılıkta, siğil tedavisinde (Şenkardeş, 2010), yara tedavisinde (Akgül, 2008; Arituluk, 2010), yanıklarda (Arituluk, 2010), astım ve bronşite (Arasan, 2014) kullanılmaktadır. *V. mucronatum* bronşit hastalığında tedavi edicidir (Arasan, 2014). *V. cheiranthifolium* süpürge elde edilmektedir (Dönmez, 2000).

Şekil 4.41. Sığırkuyruğu (*Verbascum speciosum* Schrader.).

4.42. Sarım çanı

Bilimsel ismi : *Campanula involucrata* Aucher Ex A. DC.

Ailesi (Familia) : Campanulaceae

Bitkinin yöresel ismi : Nûvîjdara heqîqî

Literatürdeki diğer isimleri: Nojda (Mükemre, 2013)

Bitki hakkında genel bilgi : Çok yıllık, tüylü, odunsu, dallı bitkilerdir. Gövdesi (29-) 33-45 (-72) cm boyutlarında, dik, iri yarı, basit veya seyrek dallıdır. Alt sap oblong-lanceolate şekillerde, ortası dar oblong-elliptic veya elliptic şekillerde, üst kısım genellikle triangular şekilde, 4,5-6 çap kadar uzun ve genişlikte, uzun parçalara bölünmüş. Kapitula (2-) 2,5-3,5 (-4,5) cm kadar geniş (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.42).

Türkiye'deki dağılışı : Adana, Hatay, Hakkâri ve Kahramanmaraş'ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel Dağılışı : Kuzey Irak, Kuzeybatı İran

Toplanma dönemleri : Mayıs

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar köyü, taşlı yamaç, 37° 30' 105" N, 44° 32' 427" E, 2770 m 16.06.2015.

Kullanılan Kısım : Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Yaraların tedavisinde kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin yaprakları taze iken ezilip yaraların üzerine bir bezle sarılmaktadır. Egzama vb. cilt rahatsızlıklarına karşı kullanımı ise; bitkinin kurutulmuş yaprakları toz haline getirilip zeytinyağı ile karıştırılarak kullanılmaktadır.

Literatürdeki Kullanımları: Hayvanların iltihaplı yaralarını tedavi etmede kullanılmaktadır (Mükemre, 2013).

Şekil 4.42. Sarım çanı (*Campanula involucrata* Aucher Ex A. DC.).

4.43. Yoğurtotu

Bilimsel ismi : *Galium verum* L. subsp. *glabrescens* Ehrend.

Ailesi (Familia) : Rubiaceae

Bitkinin yöresel ismi : Dardurağa küvi

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : (20-) 50-120 cm boyunda çok yıllık bitkilerdir. Genellikle çok saplı, dik ve yükselen, basit veya az dallı. Halka dizilişli yapraklar (6-) 8-12, (10-) 15-30 (-40) x 0,5-1 (-2) mm, oblanceolate-linear veya subfiliform şekillerde, kısaca keskin, kenarları sert. Çiçeklenme oblong veya ovoid şekillerde, sıkışık, yapraklı, kısa, tüysüz. Çiçek sapı 1-2 mm, ince, dallanmış ve meyveli. Brakte 1-2 mm, lanceolate şekilde. Korolla altın sarısı-sarı, yuvarlak, 2-3,5 mm boyutlarında, ince taneli, tüysüz (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.43).

Türkiye'deki dağılışı : Bursa, Bolu, Erzincan, Hakkâri, İstanbul, Kastamonu, Rize ve Sinop'ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel Dağılışı : Batı Suriye, Batı İran, Kuzey Irak

Toplanma dönemleri : Mayıs-Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar köyü, taşlı yamaç, 37° 27' 785" N, 44° 32' 450" E, 1870 m. 16.06.2015.

Kullanılan Kısım : Toprak üstü aksamı

Yöredeki kullanım şekli : Baş ve diş ağrısında kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin toprak üstü aksamı suda 10-15 dakika kaynatılıp yarım çay bardağı kadar içilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları : Taranan literatürde *G. verum*'un herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait bazı türlerin halk tarafından kullanımına kayıtlarda rastlanmıştır. *G. tricornutum* iştah açıcı, idrar arttırıcı (Baytop, 1994a), romatizmal rahatsızlıklarda (Koçak, 1999) ve kanserde (Özgökçe ve Özçelik, 2005) tedavi edicidir ve diüretik özelliğindedir (Grieve, 1998). Ayrıca bitki evlerde tavanlara asılarak sinekleri yakalamak için (Koçak, 1999) ve süs amaçlı olarak kullanılmaktadır (Ertuğ, 2000). *G. consanguineum* basurda (Kaval, 2011), yatıştırıcı, idrar ve safra arttırıcı (Baytop, 1999) olarak kullanılmaktadır. Ayrıca hayvanlar tarafından da tüketilmektedir (Mükemre, 2013).

Şekil 4.43. Yoğurtotu (*Galium verum* L. subsp. *glabrescens* Ehrend.).

4.44. Sarı civanperçemi, Pire otu

Bilimsel ismi : *Achillea biebersteinii* Afan.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Bevîjana küvî

Literatürdeki diğer isimleri: Civanperçemi (Mart, 2006; Gültaş, 2009), Çiçege ma'ran (Balos, 2007), Arı çiçeği (Doğan, 2008), Sarı ot (Gültaş, 2009), Erkurtaran (Güneş, 2010; Demirci, 2010), Sarı çiçek (Doğan, 2008; Tekin, 2011), Eşekotu (Han, 2012), Bovijan (Mükemre, 2013), Gihakêmara, Gihayêmaran, Kulilkamaran (Arasan, 2014).

Bitki hakkında genel bilgi : 10-100 cm uzunluğundadır, çok yıllık otsudur. Gövde; yuvarlak, boyuna çizgili, seyrek veya çok az pillozdur. Yapraklar sıkça veya seyrek piloz, 2-3 pennatisekt, gövdede yaprakları tabandakilere benzer, ortadaki gövde yaprakları linear veya linear-lanseolat, 2.5-12 x 0.5-2.5 cm boyutlarında, yaprak ekseni tam, 0.5-1 mm genişliğinde, 1-4(-6) x 0.2-1 mm boyutlarında. Kapitulümler 30-200 veya daha fazla, korimbuslar 2-10 cm genişliğinde, pedunkullar 0.5-4 mm. İnvolukrum oblong veya genişçe ovoid, 3-4 x 2-3 mm boyutlarında. Dilsî çiçekler 4-5 adet, altın sarısı renkte, 1-2 mm boyundadır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.44).

Türkiye'deki dağılışı : Hakkâri, Burdur, Çankırı, Denizli, Elazığ, Gümüşhane, Adana, Ağrı, Ankara, Bilecik, Kars, Kayseri, Konya, Mardin, Muş, Sivas, Şanlıurfa ve Tunceli'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Güney Bulgaristan, Güneybatı Asya, Orta Asya

Toplanma dönemleri : Temmuz-Ağustos

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Vezirli köyü, nadas tarlada, 37° 46' 810" N, 44° 37' 200" E, 2900 m. 27.08.2015.

Kullanılan Kısım : Toprak üstü aksamı

Yöredeki kullanım şekli : Adet sancısını giderici, rahim iltihabını sökücü, adet düzensizliğini giderici, mide ağrısını ve bulantısını giderici olarak kullanılmaktadır. Bu amaçla yöre halkı tarafından kullanımı; bitkinin toprak üstü aksamı kurutulup suda

yaklaşık 20 dakika kadar kaynatılıp sabah-akşam aç karna içilmektedir. Ayrıca sinüzit ağrılarında; bitki suda kaynatılıp buharında baş bölgesi bekletilerek tedavi edilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları: Sırt ağrılarının giderilmesinde (Sezik ve ark., 2001), hemoroid tedavisinde (Gürhan ve Ezer, 2004; Güneş, 2010), soğuk algınlığında (Mart, 2006; Güneş, 2010), mayasıl tedavisinde (Güneş, 2010), mide rahatsızlıklarında (Oral, 2007; Doğan, 2008; Tuzlacı ve Doğan, 2010), astım tedavisinde, kanserde, kesiklerdeki kanın durdurulmasında (Tekin, 2011), çocuğu olmayan kadınlarda kısırlık tedavisinde, kadın hastalıklarında (Yeşil, 2007; Demirci, 2010; Arasan, 2014), solucan düşürmede, baş ağrılarında, kabızlıkta (Balos, 2007), gaz giderici olarak (Balos, 2007; Doğan, 2008), idrar yolu iltihaplarında (Güldaş, 2009), karın ağrısında (Sezik ve ark., 2001; Yeşil, 2007; Demirci, 2010; Güneş, 2010; Han, 2012; Arasan, 2014), çıbanda, yaralarda (Tabata ve ark., 1994; Doğan, 2008), iştah açıcı ve pireleri öldürücü (Baytop, 1999; Türkoğlu ve ark., 2006; Ezer ve Arısan, 2006; Çakılcıoğlu ve ark., 2007) olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bu bitkiye yılanın yaklaşmadığı iddia edilmektedir (Akan ve ark., 2008).

Şekil 4.44. Sarı civanperçemi (*Achillea biebersteinii* Afan.).

4.45. Kovançiçeği, Civanperçemi

Bilimsel ismi : *Achillea filipendulina* Lam.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Bewijan, Kulilka maran

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : Boyu 60-100 cm'dir. Sapları düz ve yuvarlak, geniş açılı, hafif tüylü veya tüysüzdür. Koyu yeşil, dikdörtgen bezeli ve aşağıdaki sapları dikdörtgen şeklinde, 10-20 x 3-7 cm, yaprak sapı 5 cm, ince-uzun parçalı, 10-15 parçadan oluşan oblong- lanceolate, loblu ya da testere dişli parçalardan oluşur. Üstteki saplar daha küçük ve az bölünmüş. Kapitula (30-) 50-300 cm veya daha fazla, demetler 4-10 cm kadar geniş, çiçek sapı obovoid- oblong, 3,5-5 x 2,5-3,5 mm'dir. Çiçeklenme 15-30 adetten oluşmaktadır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.45).

Türkiye'deki dağılışı : Muş, Bitlis, Van ve Hakkâri'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : İran, Afganistan, Asya

Toplanma dönemleri : Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Güllüce köyü, çayırılık alan, 37° 35' 281" N, 44° 30' 622" E, 2135 m 14.06.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü aksamı

Yöredeki kullanım şekli : Kanserde, şeker hastalığında, hipertansiyonda, romatizmada ve adet sancısında kullanılmaktadır. Bu amaçla halk tarafından kullanımı; civanperçeminin tamamı ile çörek otu tohumu, karabaş otu ve ısırgan otu karıştırılıp isteğe bağlı bal veya su ile kullanılmaktadır. Bal ile; 100 g karışımı bir kavanoz balla karıştırıp her gün bir çay kaşığı kullanılır ya da bir su bardağına bir tatlı kaşığı karışım atılıp günde bir bardak içilerek kullanılmaktadır.

Literatürdeki Kullanımları : Araştırmalar sonucunda *A. filipendulina*'nın herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait bazı türlerinin halk tarafındaki kullanımına kayıtlarda rastlanmıştır. *A. vermicularis* soğuk algınlığında, karın, barsak ağrılarının giderilmesinde (Mükemre, 2013) ve çocuklarda karın şişkinliğinde (Özgökçe

ve Özçelik, 2004) kullanılmaktadır. *A. millefolium* zayıflamak, idrar yollarındaki iltihabı gidermek, adet kanamasında (Baytop, 1999; Polat, 2010), hemoroit tedavisinde (Baytop, 1999; Sarıkan, 2007), idrar artırmada, gaz söktürmede (Baytop, 1999), sedef hastalığında, altını ıslatan çocuklarda (Sarıkan, 2007), yaraların iyileştirilmesinde, kesiklerdeki kanamalarda, mukozal membranların tedavisinde, ağız yaralarının tedavisinde ve kanın pıhtılaşmasının artırılmasında (Vural, 2014) kullanılmaktadır. *A. kotschy* idrar artırıcı, iştah açıcı, yara iyi edici, gaz söktürücü (Baytop, 1999), adet söktürücü (Baytop, 1999; Bulut, 2006; Demirci, 2010; Alpaslan, 2012), karın ağrısında, karın şişliğinde, mide bulantısında, ishalde, nezlede, hazımsızlık tedavisinde (Bulut, 2006; Demirci, 2010), idrar yolu iltihabında, böbrek rahatsızlığında, kanserde ve yaralarda (Alpaslan, 2012) kullanılmaktadır. *A. coerctata* iştah açıcı, yara iyileştirici, gaz ve adet söktürücü (Özyurt, 1992), mayasıl ve hemoroit tedavisinde (Aktan, 2011) kullanılmaktadır. *A. nobilis* hemoroitte, egzamada, yaralarda, mide ağrılarında, gaz giderilmesinde (Bulut, 2008), karın, mide rahatsızlıklarında (Aktan, 2011) ve kolesterolü düşürmede (Bulut, 2012) kullanılmaktadır. *A. lycaonica* romatizmada tedavi edicidir (Arıtuluk, 2010). *A. teretifolia* karın ağrısında (Sezgin, 2005), hormon düzenlenmesinde, sıkıntı giderilmesinde (Özdemir, 2005), kadın hastalıklarında (Oral, 2007), siyatik, romatizma ve kulak ağrısında (Arıtuluk, 2010) tedavi edicidir. Ayrıca hayvanlarda kurt düşürmede (Özdemir, 2005) kullanılmaktadır.

Şekil 4.45. Kovançiçeği (*Achillea filipendulina* Lam.).

4.46. Beyaz civanperçemi

Bilimsel ismi : *Achillea millefolium* L. subsp. *millefolium* L.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Buvijana spi

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : 10-100 cm boyundadır. Gövde obtuse-angled şekillerde, yünlü-tüylüdür. Saplar birbirine benzer, ipeksi tüylü, linear veya lanceolate şekillerdedir. Yaprak sapı (6-) 10-20 x (0,4-) 1-4 cm (5 cm kadar da olabilir), segmentler linear-lanceolate şekillerde, yaprak 0,5-1,5 mm, nadiren dişli, en son segmentler 0,2-0,5 mm genişlikte, ortadaki sap 2-9 x 0,3-1,5 cm boyutundadır. Kapitula 50-100 ve daha fazla, salkımlar 4-15 cm geniş, çiçek sapları 1-5 mm'dir. Involucre oblong veya ovoid şekillerde, 4-5,5 x 2,5-4 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.46).

Türkiye'deki dağılışı : Ağrı, Bolu, Edirne, Erzurum, Hakkâri, İstanbul, Kars, Kastamonu, Rize, Tunceli, Yozgat ve Zonguldak' ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Avrupa-Sibirya

Genel dağılışı : Avrupa, Kafkasya, İran Sibirya

Toplanma dönemleri : Nisan-Mayıs

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Güllüce köyü, taşlı yamaç, 37° 34' 286" N, 44° 29' 600" E, 2140 m. 14.06.2015.

Kullanılan kısım : Çiçek

Yöredeki kullanım şekli : Çocuğu olmayan kadınlarda, rahim iltihabında ve adet düzensizliğinde kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin çiçeği kurutulup suda yaklaşık 15 dakika kadar kaynatılıp kullanılmaktadır. Kısırlık tedavisinde 20 günden fazla kullanılmasının yumurtalıklara zarar verdiği yöre halkı tarafından belirtilmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Taranan literatürde *A. millefolium*'un herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait bazı türlerde kullanımına yapılan araştırmalarda rastlanmıştır. *A. wilhelmsii* bronşitte (Yeşilada ve ark., 1993; Yeşilada ve ark., 1995), karın ağrısında (Yeşil, 2007; Oral, 2007; Şenkardeş, 2010), adet sancısında, kadınlarda kısırlıkta (Yeşil, 2007; Oral, 2007), basurda (Arituluk, 2010), kanlı ishalde ve bebeklerde gaz giderici olarak (Oral, 2007) kullanılmaktadır. Ayrıca atlarda da karın

ağrısında kullanılmaktadır (Yeşilada ve ark., 1993; Yeşilada ve ark., 1995). *A. nobilis* hemoroitte tedavi edicidir (Bulut, 2008). *A. setacea* karın ağrılarının tedavisinde kullanılmaktadır (Demirci, 2010). *A. aleppica* karın sancısı ve kadın hastalıklarında fayda sağlamaktadır (Arasan, 2014).

Şekil 4.46. Beyaz civanperçemi (*Achillea millefolium* L. subsp. *millefolium* L.).

4.47. Dulavratotu, Hanımyaması

Bilimsel ismi : *Arctium tomentosum* Miller var. *glabrum* (Körnicker)
Arenes

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Nüsek, Nusek

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : 35-60 cm boyunda bitkilerdir. Taban yaprakları 9-28 x 5-18 cm'dir. Kapitula krem blerin içindedir. İnvolukrum 17-25 mm geniş, tohumlar açık, tüysüz, dıştaki brakteler çengel dikenli, sarımsı-yeşil, orta nokta 1mm'den daha küçük, tepe zarsı ve morumsu, ovate-acuminate şekillerdedir. Çiçekler involukrum' da olağanüstü görünümündedir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.47).

Türkiye'deki dağılışı : Ağrı, Erzurum, Çoruh, Hakkari, Kars ve Van'da bulunur, endemik değildir.

- Anavatanı** : Bilinmiyor
- Genel dağılışı** : Orta Avrupa, Orta Asya, Kafkasya, İsveç
- Toplanma dönemleri** : Mayıs-Eylül
- Toplandığı yer** : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca Köyü, sulak arazi, 37° 40' 105" N, 44° 11' 991" E, 1900 m, 20.09.2015.
- Kullanılan kısım** : Yaprak
- Yöredeki kullanım şekli** : Yöre halkı tarafında eklem ve sırt ağrılarında kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin yaprağına zeytinyağı sürülüp ağrılı bölgeye bir bezle sardırılmaktadır.

Literatürdeki Kullanımları : Yapılan araştırmalar sonucunda *A. tomentosum*'un herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Fakat bu türe ait bazı cinslerin halk tarafındaki kullanımına kayıtlarda rastlanmıştır. *A. minus* olgunlaşmış çıban yaralarında (Yeşilada ve ark., 1999), göz hastalıklarında, karın ağrısında (Tabata ve ark., 1994; Özgökçe ve Özçelik, 2004), kaşıntılarda (Kızıllarslan, 2008), soğuk algınlığında, nefes darlığında, romatizmada (Mükemre, 2013), basurda ve iltihaplarda (Kaval, 2011; Mükemre, 2013) kullanılmaktadır. Ayrıca hayvan ayaklarındaki iltihaplanmalarda (Sezik ve ark., 1997), yemeklerde (Özgen ve ark., 2004) ve evlerdeki, çuvallardaki fare deliklerini kapatmada (Koçyiğit, 2005) kullanılmaktadır. Yine bitki hayvanlar tarafından tüketilmektedir (Ertuğ, 2000; Mükemre, 2013).

Şekil 4.47. Dulavratotu (*Arctium tomentosum* Miller var. *glabrum* (Körnische) Arenes.).

4.48. Yabani hindiba, Karahindiba, Kök sakızı, Talik, Çak çak

Bilimsel ismi : *Cichorium intybus* L.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Şembélk, Kanéj

Literatürdeki diğer isimleri: Çekçekon (Gençay, 2007). Hindiba, İndibahar, Gıcı, Karagıcı (Polat, 2010). Kaniş (Kaval, 2011). Kanej (Mükemre, 2013). Karakavuk, Bıçak Otu, Süt Otu, Sütlüvan Otu (Alpaslan, 2012). Yabani hindiba (Birinci, 2008). Mavi çiçek (Aktan, 2011). Eşek sütlegeşi (Arıtuluk, 2010). At Çıtlığı, Çıtımık, Hindiba (Demirci, 2010). Hindible (Akgül, 2008).

Toplanma dönemleri : Mayıs-Ağustos

Bitki hakkında genel bilgi : Kaba tüylü ya da tüysüz çok yıllık. Sert kazık köklüdür. Gövde sert ve oluklu 20-200 cm dir. Bazal yapraklar kısa petiolat gövde yaprakları sessil. Kapitula 2,5-3,5 cm genişliktedir. Dış fillariler ovat iken içler lanseolat ve tüysüzdür. Çiçeklenme (4-) 6-9 adettir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.48).

Türkiye'deki dağılışı : Edirne, İstanbul, Bolu, Kastamonu, Ordu, Giresun, Erzurum, Kütahya, Eskişehir, Elazığ, Tunceli, Nevşehir, Bingöl, Ağrı, Antalya, Konya, Mardin ve Hakkâri'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor.

Genel dağılışı : Avrupa, Batı Asya, Kuzey Afrika.

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Değerli Köyü, Çayırılık alan

37° 30' 990" N, 44° 19' 820" E, 950 m, 20.08.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü kısımlar

Yöredeki kullanım şekli : Mantar, egzama, siğil, sedef vb. cilt rahatsızlıklarında bitkinin özsuğu kullanılmaktadır. Ayrıca kurutulmuş bitki suda 5 dakika kaynatılıp çay gibi içilerek; karın ağrısı, kabızlık, prostat kanseri ve ishale karşı kullanılmaktadır.

Literatürdeki Kullanımları : Astım tedavisinde (Özçelik ve ark., 1990), yaralarda, yanıklarda (Sezik ve ark., 1991; Gümüş, 1994; Sezik ve ark., 2001; Mükemre, 2013), müshil, terletici, safra söktürücü (Baytop, 1994; Türkoğlu ve ark., 2006), epilepsi hastalığında (Tabata ve ark., 1994; Özgökçe ve Özçelik, 2004), rahim hastalıklarında, rahim enfeksiyonlarında (Gümüş, 1994; Koçyiğit ve Özhatay, 2006), egzamada,

sedefte, siğillerde (Yeşilada ve ark., 1999; Koçyiğit ve Özhatay, 2006; Kızılarlan, 2008; Tuzlacı ve ark., 2010), böbrek taşıını düşürmede, kanserde (Sezik ve ark., 2001; Polat, 2010), hemoroitte (Yeşilada ve ark., 1999; Gürhan ve Ezer 2004; Öztürk ve Dinç, 2005; Koçyiğit ve Özhatay, 2006; Kızılarlan, 2008), kalp rahatsızlıklarında (Ezer ve Arısan, 2006; Demirci, 2010), iltihaplı idrar yolu hastalıklarında (Tuzlacı, 2006; Koçyiğit ve Özhatay, 2006; Bulut, 2006; Mükemre, 2013), mide rahatsızlıklarında (Özçelik ve ark., 1990; Baytop, 1994; Tuzlacı, 2006; Koçyiğit ve Özhatay, 2006; Türkoğlu ve ark., 2006; Tuzlacı, 2006; Mükemre, 2013), sarılıkta, dalak tedavisinde, karaciğer hastalıklarında (Tuzlacı, 2006; Bulut, 2006; Demirci, 2010), dış temizleyici, balgam söktürücü (Bulut, 2006), idrar arttırıcı, iştah açıcı, kuvvet verici (Baytop, 1994; Öztürk ve Dinç, 2005; Türkoğlu ve ark., 2006), şeker hastalığında (Gencay, 2007; Kızılarlan, 2008), cinsel bölgedeki kaşıntıda (Kızılarlan, 2008), prostatta, tansiyon düşürmede (Kaval, 2011), karın sancısında, bronşitte (Arıtuluk, 2010; Demirci, 2010; Polat, 2010; Kaval, 2011; Mükemre, 2013), öksürük kesici (Demirci, 2010), sindirimi kolaylaştırıcı (Koçyiğit, 2005; Kızılarlan, 2008), kalp kuvvetlendirici (Tuzlacı, 2006; Aktan, 2011), anne sütünü artırıcı (Bulut, 2006) ve hayvan rahatsızlıklarında (Ertuğ, 2000) kullanılmaktadır. Ayrıca bitki tıbbi amaç dışında da kullanılmaktadır; sakız elde edilmektedir (Özçelik ve ark., 1990). Avrupa’da kahve yerine içilmektedir (Baytop, 1994; Türkoğlu ve ark., 2006). Hayvanlar tarafından tüketilmektedir (Duran, 1998; Ertuğ, 2000; Gencay, 2007; Vural, 2008; Alpaslan, 2012). Gıda amaçlı yararlanılmaktadır (Gümüş, 1994; Ertuğ 1998; Koçak, 1999; Tütenocaklı, 2002; Doğan ve ark., 2004; Ertuğ 2004c; Ertuğ 2004a; Öztürk ve Dinç, 2005; Koçyiğit ve Özhatay, 2006; Bulut, 2006; Onar, 2006; Satıl ve ark., 2006; Gencay, 2007; Akgül, 2008; Kızılarlan, 2008; Tugay ve Koçer, 2009; Polat, 2010; Aktan, 2011). Arılar da bal yapımında kullanılmaktadır (Karaca, 2008).

Şekil 4.48. Yabani hindiba (*Cichorium intybus* L.).

4.49. İnce kangal

Bilimsel ismi : *Cirsium haussknechtii* Boiss.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Kifar

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : 75-130 cm boyunda, çok saplı ve çok yıllık bitkilerdir. Gövde dallı, kanatsız, yünsü ağ yapıdadır. Gövdeyi kısmen saran orta yapraklar oblong, pinnatisect şekillerde, yan loplar eşit parçalı, 4-8 çifttir, triangular veya lanceolate-triangular şekillerde, yan ve uç loplar 3-13 mm'den çok az kalın tepedeki lop siyah, spinose-strigose şekillerde, yukarıdaki lop 0,3-1,2 mm, alt tarafı ağsı yapıdadır. Yan dallar kısa ve çok, 1-10 kapitulumlu, en üstü 2-4 yapraklı, genellikle involukrumdan kısa bazende uzundur. İnvolumkum çan şeklinde dik birleşik salkım içinde, 10-15 mm'dir. Brakteler seyrek ağsı, 7-9 sıralıdır. Korolla pembe veya mor, 11-18,5 mm'dir. Akenler 5 mm'dir. Pappuslar 12-14 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.49).

Türkiye'deki dağılışı : Ankara, Erzurum, Hakkâri, Malatya ve Van'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

- Genel dağılışı** : Batı İran, Kuzey Irak
- Toplanma dönemleri** : Mayıs-Haziran
- Toplandığı Yer** : Hakkâri: Yüksekova, Onbaşılar köyü, kurak boş arazi, 37° 39' 996" N, 44° 34' 578" E, 1670 m, 22.06.2015.
- Kullanılan kısım** : Kök, Gövde, Tohum
- Yöredeki kullanım şekli** : İştah açıcı, dış temizleyici ve ağız kokusunu giderici olarak kullanılmaktadır. Yöredeki halk bu amaçla bitkiden elde ettikleri sütü belli bir süre bekletilip sakız haline getirip çiğneyerek kullanmaktadırlar. Yine bu sakız beze sarılarak vücutta ağrılı, kırık ve çıkık olan bölgede, ayrıca çocuğu olmayan kadınlarda kısırlık tedavisinde sırt kısmına yapıştırılarak kullanılmaktadır. Basur tedavisinde ise; tohumları kurutulup ezilip balla karıştırılıp günde bir öğün tok karna yenilmektedir. Ayrıca bitki taze iken gövdesi soyulup yenilmektedir.
- Literatürdeki kullanımları** : Yapılan literatür taramasında *C. haussknechtii*'nin herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Fakat bu cinse ait bir başka tür olan *C. pubigerum*'un kullanımı ile ilgili bir kayıt bulunmuştur. Buna göre *C. pubigerum*'un vücutta şişkinlik görülen yere konulduğu bildirilmiştir (Kaval, 2011). Ayrıca bitkinin genç gövde kısmı soyularak yenilmektedir (Kaval, 2011; Mükemre, 2013).

Şekil 4.49. İnce kangal (*Cirsium haussknechtii* Boiss.).

4.50. Çoruşbozan

Bilimsel ismi : *Centaurea pterocaula* Trautv.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Tali, tahli

Literatürdeki diğer isimleri: Çoruşbozan (Sezik ve ark., 1997), Sermnik (Kaval, 2011), Tahliş (Mükemre, 2013)

Toplanma dönemleri : Mayıs-Temmuz

Bitki hakkında genel bilgi : Kapitula uzantıları küçük ve açık kahverengidir. Brakteler 5-7 (-8) mm geniş. Tüyları 6-11 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.50).

Türkiye'deki dağılışı : Kars, Konya, Muş, Bingöl, Ağrı, Van ve Hakkâri'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran- Turan.

Genel dağılışı : Kuzeybatı İran, Kafkasya.

Toplandığı Yer : Hakkâri; Yüksekova, Kazan Köyü, çayırılık alan, 37° 45' 081" N, 44° 22' 402" E, 2109 m, 20.06.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü aksamı

Yöredeki kullanım şekli : Yüksekova ve köylerinde şeker hastalığına karşı kullanılmaktadır. Bu amaçla bitki suda kaynatılıp lapa haline getirilip ayaklara sardırılmaktadır.

Literatürdeki kullanımları : Yaralarda (Sezik ve ark., 1997), ishal durumunda (Kaval, 2011) ve hayvanların iltihaplı yaralarında (Mükemre, 2013) kullanılmaktadır.

Şekil 4.50. Çoruşbozan (*Centaurea pterocaula* Trautv.).

4.51. Dağ gelindüğmesi

Bilimsel ismi : *Centaurea triumfettii* All.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Talişk

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : Çok yıllık (5-) 10-60 cm boyunda, sapları nadiren dik, basit dallı, tüysüz, genel olarak doğrusal lanceolate veya lineer. Kök dar ve yatıktır. 15-22 x 8-15 (-20) mm, oval (Bazen neredeyse orta ölçekli küçük uzantıları phyllaries). Tabanı koyu kahverengi kenarlıklı. Kırpikler çok sayıda simli ve (1,5-) 2-3 (-4) mm'dir. Marjinal çiçekler parlak mavi daha nadiren pembe veya mor, ana çiçekler mor. Akenler 4-5 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.51).

Türkiye'deki dağılışı : Bursa, Bolu, Samsun, Kastamonu, Giresun, Erzurum, Kars, Ardahan, Manisa, Ankara, Adana, Sivas, Erzincan, Bitlis, Van, Gaziantep, Antalya, Konya, Mardin ve Hakkâri'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor.

Genel dağılışı : Avrupa, Afrika, Lübnan, İran

Toplanma dönemleri : Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Örnek köyü, çayırılık alan, 37° 33' 928" N, 44° 24' 516" E, 2200 m 22.06.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü kısımlar

Yöredeki kullanım şekli : Halk tarafından tansiyon ve şeker düşürücü olarak kullanılmaktadır. Bunun için kurutulmuş bitki toz haline getirilip suda kaynatılıp çay gibi içilmektedir. Vücuda güç verici ve ishal önleyici olarak kullanımında ise; bitkinin kurutulmuş yaprakları suda 10-15 dakika kadar kaynatılıp içilmektedir. Ayrıca bitki gençken soyulup yenilmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Yapılan literatür araştırmasında *C. triumfettii*'nin herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Yalnız bu cinse ait bazı türlerinin kullanımına ait bilgilere kayıtlarda rastlanmıştır. *C. hyalolepis* kuvvet verici ve bağışıklık sistemi kuvvetlendiricidir (Doğan, 2008). *C. solstitialis* sıtma tedavisinde kullanılmaktadır (Doğan, 2008). *C. iberica* kan şekerini düşürücü olarak kullanılmaktadır (Bulut, 2012). *C. karduchorum* hayvanların iltihaplı yaralarını tedavi edicidir (Mükemre, 2013). *C. glastifolia* prostat tedavisinde (Kaval, 2011) ve hayvanların iltihaplı yaralarında (Mükemre, 2013) kullanılmaktadır.

Şekil 4.51. Dağ gelindüğmesi (*Centaurea triumfettii* All.).

4.52. Kenger, Kaya diken, Kenger sakızı, Kılğan, Gereng

Bilimsel ismi : *Gundelia tournefortii* L. var. *tournefortii* L.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Kengir, Kereng

Literatürdeki diğer isimleri: Kenger zer (Kaval, 2011; Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : 20-100 cm boyunda, sağlam yapılı, süt içeren, çok yıllık otsu bitkilerdir. Gövdeler dik, dallanmış, çoğunlukla parlak, çıplak veya seyrekçe araknoid. Yapraklar sert, çıplak veya araknoid, damarlar belirgin, dıştan lanseolat, sapsız veya tabanı dikenli kanatlar şeklinde dekurvent, pinnatifit, dikenli dentat kenarlı, alt taraftaki yapraklar 7-30 x 4,5-16 cm boyutlarında, yukarıya doğru küçülen boyutlarda. Kapitulumlar 2-5 x 2-4 cm boyutlarında. Braktelerin kenarları dikenli, ovat-akuminat ve çiçeklerin boyunu çok aşmış, tepede (1,5-) 2,5-7 cm dikenlidir. Kapitulumlar korollalar dâhil 7-17 mm uzunluğunda. Çiçekler yaklaşık 4-8 adet. Kapitulumlar dağılma zamanında obovoitten tetragonala kadar değişen şekillerde, 10-16 x 5-9 mm boyutlarındadır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.52).

Türkiye'deki dağılışı : Eskişehir, Ankara, Sivas, Muş, Ağrı, Hakkâri, Erzurum, Konya ve Erzincan'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : İran, Irak, Suriye, Kıbrıs.

Toplanma dönemleri : Eylül

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dilektaş Köyü, kayalık yamaç, 37° 27' 135" N, 44° 32' 625" E, 2650 m, 25.09.2015.

Kullanılan kısım : Kök

Yöredeki kullanım şekli : Mide rahatsızlıklarında ve bulantısında kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin kökü çıkarılır ve kökteki sütü alınıp balla veya sade olarak aç karna tüketilir. Tohumlarından kahve elde edilmektedir. Kökündeki süttten sakız elde edilmektedir. Ayrıca kenger bitkisi haşlanıp yoğurtla karıştırılıp yemek olarak tüketilmektedir, gövdesi çiğ olarak da yenilmektedir.

Literatürdeki Kullanımları: Egzama tedavisinde (Tuzlacı, 2006), mide sancılarında, ishalde (Çakılcıoğlu ve ark., 2007), yüz felcinde, bağırsak yaralarında (Çömlekçioğlu ve

Karaman, 2008), diş sağlığında (Özçelik ve ark., 1990; Gümüş, 1994; Baytop, 1999; Koçak, 1999; Öztürk ve ark., 2000; Yeşil, 2007; Çakılcıoğlu ve ark., 2007; Yapıcı ve ark., 2009), vücuttaki, boyundaki şişkinliklerde (Öztürk ve Özçelik, 1991; Öztürk ve ark., 2000), soğuk algınlığında, nezlede (Tabata ve ark, 1994), karaciğer rahatsızlığında (Vural ve ark., 1997), zehirlerde, sıtmada, sarılıkta, safra kesesi taşlarını düşürücü, şehveti artırıcı (Öztürk ve ark., 2000), iştah açıcı (Baytop, 1999; Öztürk ve ark., 2000; Arık, 2003; Çakılcıoğlu ve ark., 2007; Yapıcı ve ark., 2009), kesik yaralarında (Sezik ve ark., 2001), vitiligo hastalığında (Özgökçe ve Özçelik, 2004), hazmettirici ve mideyi kuvvetlendirici (Öztürk ve ark., 2000) olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bitkinin farklı kullanımlarınada rastlanmıştır; kenger kahvesi yapılmaktadır (Özçelik ve ark., 1990; Öztürk ve Özçelik, 1991; Gümüş, 1994; Koçak, 1999; Öztürk ve ark., 2000; Arık, 2003; Yeşil, 2007; Metin, 2009; Kaval, 2011), hayvanlar tarafından tüketilmektedir (Koçak, 1999; Baytop, 1999; Özgökçe ve Özçelik, 2004), peynire ve turşuya katılmaktadır (Öztürk ve ark., 2000; Arık, 2003), çiğ olarak tüketilmekte ve yemekleri yapılmaktadır (Tonbul ve Altan, 1989; Özçelik ve ark., 1990; Öztürk ve Özçelik, 1991; Gümüş, 1994; Koçak, 1999; Baytop, 1999; Öztürk ve ark., 2000; Ertuğ, 2000; Arık, 2003; Ertuğ, 2004b; Korkut, 2006; Yeşil, 2007; Metin, 2009; Çakılcıoğlu ve ark., 2007; Yapıcı ve ark., 2009; Kaval, 2011; Mükemre, 2013). Ayrıca bitkiden sakız elde edilmekte (Arık, 2003; Özgökçe ve Özçelik, 2004; Korkut, 2006; Metin, 2009; Kaval, 2011; Mükemre, 2013) ve yakacak olarak kullanılmaktadır (Özgökçe, 1999; Korkut, 2006).

Şekil 4.52. Kenger (*Gundelia tournefortii* L. var. *tournefortii* L.).

4.53. Altınbaş otu, Yayla çiçeği

Bilimsel ismi : *Helichrysum arenarium* (L.) Moench subsp. *aucheri* (Boiss.) P. H. Davis & Kupicha

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Gulerink, Sisın, Gula zer

Literatürdeki diğer isimleri: Zorlak otu (Kargı ve ark., 2002), Ölmez Otu (Mart, 2006). Mantuvar, Altınboğa (Demirci, 2010). Dağ Çayı, Sarı Papatya ve Altın otu (Alpalan, 2012). Altın çiçeği, Ölmez çiçek, Çınrağ çiçeği (Mükemre, 2013). Ölemez, otu, Yılan otu (Bağcı ve ark., 2016). Yayla Çiçeği (Mart, 2006; Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : 9-46 cm boyunda, tabanda dallanmış çok yıllık otsu bitkilerdir. Verimsiz sürgünler yaprak tabanında şişkinleşmiş. Taban yaprakları genellikle linear-oblongeolate veya spatulat, 7-60 x 1,5-8 mm, gövdenin üst kısmındaki yapraklar dar linear, yaprak kenarları tam. Kapitula çok sayıda, yarı küremsi. İnvolukral brakteler düz, sarı renkli. Tüm çiçekler hermafrodit yapıya sahiptir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.53).

Türkiye'deki dağılışı : Ağrı, Kars, Hakkâri, Erzincan, Iğdır, Erzurum, Bitlis, Kayseri, Konya, Nevşehir, Van ve Kastamonu'da bulunur, endemiktir.

Anavatanı : İran-Turan.

Genel dağılışı : Avrupa, Rusya.

Toplanma dönemleri : Temmuz-Ağustos

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Bostancık Köyü, kumlu yamaç, 37° 25' 125" N, 44° 21' 620" E, 1100 m, 22.08.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü aksamı

Yöredeki kullanım şekli : Bağırsak kurtlarını döktürücü, iltihab sökücü ve böbrek rahatsızlıklarında kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin çiçekleri 1 litre suda yaklaşık 20 dakika kaynatılıp günde üç kez aç karna içilmektedir. Ayrıca her daim taze ve kokulu olan bu bitki evlerde hoş kokusundan dolayı süs olarak bulundurulmaktadır.

Literatürdeki Kullanımları: Dermada, yaralarda (Kargı ve ark., 2002), böbrek rahatsızlıklarında (Mart, 2006; Demirci, 2010; Mükemre, 2013; Bağcı ve ark 2016), karın ağrısında, mide rahatsızlıklarında, öksürükte (Alpaslan, 2012), idrar yolları iltihabında, romatizmada, kireçlemede, sarılıkta, soğuk algınlığında (Bağcı ve ark

2016), kolesterol ve şekeri düşürücü (Mükemre, 2013), kum düşürücü, idrar ve safra söktürücü (Baytop, 1999) olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bitki ev ve iş yerlerinde süs bitkisi şeklinde kullanılmaktadır (Mart, 2006).

Şekil 4.53. Altınbaş otu (*Helichrysum arenarium* (L.) Moench subsp. *aucheri* (Boiss.) P. H. Davis & Kupicha).

4.54. Dikenli yabani marul, Yağ marulu, Salata, Acı marul, Eşek marulu, Tahliç, Eşekhelvası

Bilimsel ismi : *Lactuca serriola* L.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Spîbêr

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : Dik gövdeli 25-150 cm boyunda, iki yıllık bitkilerdir. Saplar tüysüz, genellikle alt tarafı kısa dikenlidir. Taban yapraklar düz, soluk yeşil-mat yeşil, değişken runcinate-pinnatisect şekillerde, yan loplar 2-8 çift, ciliate-spinulose şekillerde, yaprak orta damarının altı sertçe dikenli, yaprak seyrek setalı, tüysüz, kulakçıklı, gövdenin orta yaprakları 3-16 x 1,5-7,5 cm'dir. Çiçeklerin sapları üzerindeki duruşu dallanmış, cylindrical, paniculiform şekillerde, çok kapitulumlu, uç kapitula dışında sapsız, brakteler ve pedikaller tüysüzdür. İnvolukrum 7-15 mm, çiçek meyveden

daha uzun, brakteler 13-15 çift, 3 sıralı, tüysüz, hafifçe morumsudur. Çiçekler 1cm boyunda, sarı veya solmuş sarı renkte, çevresi sık tüylüdür. Akenler 6,5-8 mm, soluk kahve, yaprak damarları çok dar, solmuş gaga 3,5-5 mm'dir. Papuslar 4,5-6 mm ve beyazdır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.54).

Türkiye'deki dağılışı : Ankara, Çanakkale, Erzurum, Hakkâri, Hatay, İstanbul, İzmir, Kars, Kayseri, Konya, Mardin, Muğla, Muş, Niğde, Sinop ve Zonguldak'ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Avrupa-Sibirya

Genel dağılışı : Avrupa, Asya, Kuzey Afrika

Toplanma dönemleri : Temmuz-Ağustos

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Adaklı köyü, tarla kenarında, 37° 16' 348" N, 44° 21' 406" E, 1700 m, 20.08.2015.

Kullanılan kısım : Bitki özsuyu

Yöredeki kullanım şekli : Yöredeki halk bu bitkiyi kanser türlerinde, mide ve karın ağrılarında kullanmaktadır. Bunun için bitkinin özsuyu bir damla kadar çıkarılıp bir bardak sütle karıştırılıp içilmektedir.

Literatürdeki diğer kullanımları: Yapılan araştırmalarda *L. serriola*'nın herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Fakat bu türe ait bir cinsinin kullanımına kayıtlarda rastlanmıştır. *L. saligna* tansiyonu düşürmede (Kaval, 2011) ayrıca hayvan yemi olarak (Mükemre, 2013) kullanılmaktadır.

Şekil 4.54. Dikenli yabani marul (*Lactuca serriola* L.).

4.55. Adi eşek dikenini, Kangal, Devedikeni, Galagan

Bilimsel ismi : *Onopordum acanthium* L.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Kivara qelemoşk

Literatürdeki diğer isimleri: Kivar (Mükemre, 2013).

Bitki hakkında genel bilgi : 30-150 cm boyunda, iki yıllık bitkilerdir, ağsı yapısı seyrek veya sıktır. Dik gövdeli, üst kısmı dallı, kapitulomlar birleşik salkım şeklinde ve 2-7 adettir, gövde tamamen yapraklı ve kanatlı, kanatlar 2-4 adet, dikenli ve körfezlidir, dikenler 2-11 mm'dir. Taban yaprakları elliptic, gövde yaprakları yukarı doğru linear-lanceolate şekillerde, pinnatilobed, loplar triangular şekillerde ve diken 2-11 mm'dir. Çiçek yapısı küresel, 2-3 x 2-6 cm boyutlarındadır, brakteler slender, subulate şekillerde ve 7-25 x 2-3 mm boyutlarındadır. Braktedeki çiçekler daha uzundur. Pappus tüyleri dikencikli, iletim demeti çıkıntılı, yaprağın orta damar genişliği 0,5-1,5 çaplarındadır (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.55).

Türkiye'deki dağılışı : Ağrı, Ankara, Artvin, Diyarbakır, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Isparta, İstanbul, Kars, Kastamonu, Mardin ve Van'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor.

Genel dağılışı : Batı Avrupa, Orta Asya, Kuzey Amerika

Toplanma dönemleri : Ağustos-Eylül

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca Köyü, taşlık arazi, 37° 26' 865" N, 44° 34' 935" E, 2400 m, 19.09.2015.

Kullanılan kısım : Tohum-Yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Haricen hemoroitli bölgede kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin kurutulmuş tohumları toz haline getirilip zeytinyağı ile karıştırılıp hemoroitli bölgeye sürülmektedir. Hemoroitte dâhilen kullanımı ise; kurutulmuş tohumlar toz haline getirilip balla karıştırılıp sabah-akşam aç karna yenilmektedir. Ateş düşürücü olarak ise gövdesi soyulup yenilmektedir.

Literatürdeki kullanımları : Basur tedavisinde (Mükemre, 2013), idrar artırıcı, ateş düşürücü, midevi ve iştah açıcı olarak (Baytop, 1999) kullanılmaktadır. Ayrıca çiğ olarak yenilmektedir (Özgen ve ark, 2004). Yakacak olarak da kullanılmaktadır (Özgökçe, 1999).

Şekil 4.55. Devedikeni (*Onopordum acanthium* L.).

4.56. Yemlik, Parım

Bilimsel ismi : *Scorzonera laciniata* L. subsp. *laciniata* L.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Sping

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : Bir veya iki yıllık, 15-30 cm boyunda bitkilerdir, kökler silindirik, az gelişmiş, yaprak sapı taşsız. Yapraklar pinnatipartite, 7-20 x 2-4 cm boyutlarında, genellikle genç, kısa ve kırışiktır, yapraklar saplı ve tüysüzdür, yaprak parçaları linear-lanceolate veya geniş ovate-lanceolate şekillerdedir. Kapitula her gövdede 1-3 adet, 13-25 mm kadar uzundur. Dıştaki brakteler 4-8 mm, ovate-lanceolate, içtekiler 15-23 mm linear-lanceolate şekillerdedir. Çiçekler sarı renktedir. Akenler saplı, 10-15 mm, silindirik, güçlü, tüysüz, papusun tüyleri kuştüyümsüdür (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.56).

Türkiye'deki dağılışı : Ağrı, Ankara, Çanakkale, Elazığ, Eskişehir, Hakkari, İzmir, Kastamonu, Konya, Sivas, Tekirdağ, Urfa ve Uşak'ta bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : Bilinmiyor

Genel dağılışı : Avrupa, Kuzeybatı Afrika, Kuzeybatı İran, Kuzey İran, Transhazar

- Toplanma dönemleri** : Nisan-Mayıs
- Toplandığı yer** : Hakkâri: Yüksekova, Yoncalık köyü, otlak alanda, 37° 34' 523" N, 44° 17' 923" E, 1700 m, 12.05.2015.
- Kullanılan Kısım** : Toprak üstü aksamı
- Yöredeki kullanım şekli** : Mide ağrılarını geçirir, iştah açıcı olarak ve mide bulantısını giderir kullanılmaktadır. Bu amaçla bitki çiğ olarak tüketilmektedir. Mantari rahatsızlıklarda ise bitkinin özsuyu bölgeye sürülerek kullanılmaktadır. Bitki taze iken tuzlanıp çiğ olarak da tüketilmektedir.
- Literatürdeki Kullanımları** : Literatürde *S. laciniata*'nın herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Fakat bu cinse ait bazı türlerin kullanımına kayıtlarda rastlanmıştır. Bunlardan *S. latifolia* kısırlıkta (Öztürk ve Özçelik, 1991; Evren, 1991 Yıldırım, 1991; Baytop, 1999; Özgökçe ve Özçelik, 2004), kurt düşürmede (Evren, 1991; Yıldırım, 1991; Baytop, 1999), yanıklarda (Arık, 2003), ağrılarda (Evren, 1991; Yıldırım, 1991; Baytop, 1999; Kaval, 2011; Mükemre, 2013), kırık-çıkıklarda (Mükemre, 2013) ve hayvanlarda sarılığa (Özgökçe ve Özçelik, 2004) karşı kullanılmaktadır. *S. semicana* böbrek hastalıklarında, damar sertliğinde, tansiyon yüksekliğinde, şeker hastalığında, göğüs yumuşatıcı ve idrar artırıcı (Türkoğlu ve ark., 2006; Çakılçioğlu ve ark., 2007) olarak kullanılmaktadır. Ayrıca çiğ veya pişirilerek yenilmektedir (Türkoğlu ve ark., 2006; Çakılçioğlu ve ark., 2007; Çakılçioğlu ve Türkoğlu, 2009; Mükemre, 2013). *S. cana* ise salatada kullanılmaktadır (Bağcı ve ark., 2016).

Şekil 4.56. Yemlik (*Scorzonera laciniata* L. subsp. *laciniata* L.).

4.57. Yakı otu, Tekesakalı, Nerebent

Bilimsel ismi : *Scorzonera veratrifolia* Fenzl.

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Qopik

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : Çok yıllık gövdeli, gövde yükselici veya toprak üzerine yatık, 50 cm boyunda bitkiler, kök sapları yok. Taban yaprakları tam, 10-15 x 3-4 cm boyutlarında, geniş lanceolate şekillerde, seyrek villozlu veya lanate, düzgün, saplı, gövdeyi ve tabanı yarı sancı yapraklardır. Kapitula her gövdede 35 sayıda, 22 mm uzunluğundadır. Dıştaki brakteler 6-9mm, lanate, içtekiler 14-17 mm, seyrek villozludur. Çiçekler solgun sarı renktedir. Akenler 23-27 x 8-10 mm boyutlarında, sık lanate, papus kuştüyümsü, sarı renkte, üst kısımdaki tüyleri dikenciklidir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.57).

Türkiye'deki dağılışı : Bitlis, Hakkâri ve Van'da bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Kuzey Irak, Batı İran

Toplanma dönemleri : Mayıs-Haziran

Toplandığı yer : Hakkâri; Yüksekova, Onbaşılar köyü, kurak tepede, 37° 34' 15" N, 44° 22' 36" E, 2540 m, 16.06.2015.

Kullanılan kısım : Gövde, yaprak

Yöredeki kullanım şekli : Dış ağrısında kullanılmaktadır. Bunun için bitkinin yaprakları taze iken ezilip dışın üzerine bırakılarak kullanılmaktadır. Bitkinin özsuğu; güneş yanıklarında oluşan lekelerde, dışteki sarılıklarda ve dış eti iltihabında kullanılmaktadır. Bu amaçla bitkinin özsuğu problemli bölgeye sürülmektedir. Ayrıca bitkinin gövdesi soyularak iştah açıcı olarak tüketilmektedir.

Literatürdeki diğer kullanımları: Taranan literatürde *S. veratrifolia*'nın herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu cinse ait bazı türlerin halk tarafından kullanımına rastlanmıştır. *S. tomentosa* yara tedavisinde kullanılmaktadır (Doğan, 2008). *S. papposa* çiğ olarak veya pişirilerek yenilmektedir (Mükemre, 2013).

Şekil 4.57. Yakı otu (*Scorzonera veratrifolia* Fenzl.).

4.58. Kavruk göde

Bilimsel ismi : *Tripleurospermum microcephalum* (Boiss.) Bornm.).

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Xizemok

Literatürdeki diğer isimleri: Yok

Bitki hakkında genel bilgi : İki veya çok yıllık, 30-60 cm boyunda bitkilerdir. Saplar 1 veya daha fazla, üst kısmı gevşek dallıdır. Yapraklar ince ve derin parçalı, 1-2-pinnatisect, laciniae filiform-setaceous şekillerde, tüsüz veya kısa tüylüdür. Kapitulum discoit, 5-8 mm genişliktedir. Brakteler ovatelanceolate, kenarları beyaz, zarımsıdır. Çiçek tablası küçük, ovoid-conical şekillerdedir. Korolla loplari salgı tüylüdür. Akenler compressed, obpyramidal şekillerde, 1-1,5 x 0,5-1 mm'dir (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.58).

Türkiye'deki dağılışı : Bingöl, Elazığ, Hakkâri, Malatya, Muş ve Tunceli'de bulunur, endemik değildir.

Anavatanı : İran-Turan

- Genel dağılışı** : İran, Kuzey Irak
- Toplanma dönemleri** : Mart-Nisan
- Toplandığı yer** : Hakkâri; Yüksekova, Dağlıca Köyü, nadas tarlada, 37° 23' 129" N, 44° 49' 888" E, 1300 m, 15.04.2015.
- Kullanılan kısım** : Toprak üstü aksam
- Yöredeki kullanım şekli** : Yöredeki halk bitkiyi; vücuttaki iltihaplarda ve astımda kullanmaktadır. Bunun için kurutulmuş bitkiden yaklaşık bir avuç kadar alınıp kaynatılmış 1 litre süte katılıp sabah-akşam aç karna içilmektedir.
- Literatürdeki kullanımları** : Taranan literatürde *T. microcephalum*'un herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu türe ait bazı cinslerin halk tarafındaki kullanımına kayıtlarda rastlanmıştır. *T. heterolepis* midevi ve gaz giderici olarak (Sezik ve ark., 1997), romatizmada, sivilcelerde (Bulut, 2006), kalp rahatsızlığında ve nefes darlığında (Alpaslan, 2012) kullanılmaktadır. *T. parviflorum* ateş düşürücü (Gençay, 2007), ağrı kesici (Gültaş, 2009), nefes darlığında, zatürrede, yara tedavisinde, kolesterolü ve kan şekerini düşürmede (Han, 2012), mide ağrısında (Altundağ, 2009; Mükemre, 2013), soğuk algınlığında (Gençay, 2007; Altundağ, 2009; Mükemre, 2013), öksürükte (Gençay, 2007; Altundağ, 2009; Han, 2012; Mükemre, 2013), baş ve diş ağrısında, bağırsak ve diş iltihabında, sivilcelerde, cilt lekelerinde, bağırsak düzensizliğinde, sinüzitte, verem hastalığında (Mükemre, 2013) ve saçlara canlılık vermede (Altundağ, 2009) kullanılmaktadır.

Şekil 4.58. Kavruk göde (*Tripleurospermum microcephalum* (Boiss.) Bornm.).

4.59. Oltu otu, Papatya

Bilimsel ismi : *Tanacetum oltense* (Sosn.) Grierson.).

Ailesi (Familia) : Asteraceae (Compositae)

Bitkinin yöresel ismi : Beybün, Kulilkabayê.

Literatürdeki diğer isimleri: Yok.

Toplanma dönemleri : Mayıs-Haziran.

Bitki hakkında genel bilgi : *T. cappadocicum*’a benzer fakat boyu 30-(?)-45 cm kadar daha uzun, apekse yapraklı. Alt yaprakları 6-13 cm, anahat segmentleri dikdörtgen-oval, 5-7 loblu ve 1-1,5 x 0,75-1 cm geniş, pinnatifiddir. Demetler kapitula içinde 5-8 adet. İnvolucre geniş 6-8 mm; kahverenkli (Davis, 1965-1985; Davis ve ark., 1988; Güner ve ark., 2000) (Şekil 4.59).

Türkiye’deki dağılışı : Doğu Anadolu’nun genelinde bulunur ve endemiktir.

Anavatanı : İran-Turan

Genel dağılışı : Türkiye.

Toplandığı yer : Hakkâri, Yüksekova, Onbaşılar Köyü, otlak alan, 37° 33' 827" N, 44° 31' 552" E, 935 m, 24.06.2015.

Kullanılan kısım : Toprak üstü aksamı

Yöredeki kullanım şekli : Karın ağrısını giderici, adet sancılarını kesici ve rahim iltihabını sökücü olarak kullanılmaktadır. Bitkinin kurutulmuş çiçekleri 15 dakika kadar kaynatılmış suda demlenip günde iki kez tok karna içilmektedir. Ayrıca saç dökülmesine karşı ve saçta canlılık vermek için de kullanılmaktadır. Papatya ve ısırgan otu karıştırılıp 1 litre suda 20 dakika kaynatılıp süzülüp suyu ile saç yıkanmaktadır.

Literatürdeki Kullanımları: Literatürde *T. oltense*’nin herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Fakat bu cinse ait bazı türlerinin kullanımına ait bilgiler şu şekilde kaydedilmiştir. *T. argyrophyllum* şeker hastalığında (Kaval, 2011) ve uyuz tedavisinde (Sezik ve ark., 1997) kullanılmaktadır. Ayrıca hayvanlar tarafından da tüketilmektedir (Ertuğ, 2000). *T. balsamita* yaralarda, iltihapta (Kaval, 2011), idrar artırıcı, gaz söktürücü, midevi ve safra kesesi taşlarını düşürücü olarak (Baytop, 1999) kullanılmaktadır. *T. chilliophyllum* şeker hastalığında (Kaval, 2011); *T. kotschy* soğuk algınlığı ve nefes darlığı için; *T. zahlbruckneri* ise soğuk algınlığında, nefes darlığında ve kesiklerde kullanılmaktadır (Mükemre, 2013).

Şekil 4.59. Oltu otu (*Tanacetum oltense* (Sosn.) Grierson.).

Bitkilerin Hakkâri-Yüksekova bölgesinde halk tababetinde kullanımına genel olarak bakıldığında, çok sayıda hastalığı tedavi etmede kullanıldıkları görülmektedir. Bitkilerin yöredeki kullanımları ile incelenen kaynaklardaki kullanımları arasında büyük oranda örtüşme olduğu görülmektedir. Bunun yanında, bir kısım bitkinin ise daha önce hiç bir kaynakta değinilmeyen hastalıklarda veya başka amaçlarla kullanıldığı da belirlenmiştir. Örneğin; yabani arpa (*Hordeum bulbosum*)’nın şeker hastalığında; ince sirken (*Chenopodium foliosum*)’in karın ve mide ağrısını gidermede ve öksürüğü kesmede; gelinciğin (*Papaver bracteatum*) mide ve bağırsak gazlarını giderici, uykusuzluğa karşı, adet sancılarını kesmede ve rahimde oluşan iltihabı sökmede; kırmızı köklü horozibiği (*Amaranthus retroflexus*)’nin tansiyonu dengelemede, ateş düşürmede ve mideyi rahatlatıcı ve iltihaplı romatizmada; madımağın (*Polygonum cognatum*) kabızlık ve basur tedavisinde; ılgın (*Rheum ribes*)’in tansiyon düşürmede ve yüzdeki sivilceleri gidermede; gülfatma (*Alcea apterocarpa*)’nın iltihap sökücü, adet düzenleyici olarak ve kabızlık gidermede; yabani ebegümeci (*Malva sylvestris*)’nin bağırsak kurtlarını döktürmede; kara hardal (*Brassica nigra*)’in romatizma ağrılarını dindirmede ve öksürük kesici olarak; atageveni (*Astragalus ocephalus subsp. ocephalus*)’nin el ve ayaklarda oluşan çatlak ve yaralarda; diz sütleğini (*Euphorbia grisophylla*)’nin kanser hastalıklarında; afat (*Gentiana olivieri*)’in migren ağrısında; siyah banotu (*Hyoscyamus niger*)’nin romatizma ağrılarında; sofur (*Solanum*

dulcamara)’un yara iyileştirici ve diş ağrılarını kesmede; yarpuz (*Mentha longifolia* subsp. *typhoides* var. *calliantha*)’un adet sancısını dindirici, iştah açıcı ve ağız kokusunu giderici olarak; karaküncü (*Nepeta nuda* subsp. *albiflora*)’nün soğuk algnılığında, yara ve lekelerde; silvanok (*Phlomis pungens* var. *seticalycina*)’un karın ağrısı, adet sancısı ve rahim iltihabında; sarımçanı (*Campanula involucrata*)’nın yaraların tedavisinde ve egzama gibi cilt rahatsızlıklarında; çoruşbozan (*Centaurea pterocaula*)’ın şeker hastalığında; altınbaş otu (*Helichrysum arenarium* subsp. *aucheri*)’nün bağırsak kurtlarını döktürmede kullanıldığı yapılan anket sonucunda anlaşılmıştır. Hatta yörede ökseotu (*Viscum album*)’nün eve huzur getirdiği ve üç harflileri uzaklaştırdığına inanılmaktadır.

Bu bulgulardan daha da orjinal olarak, tesbit edilen 59 türden 25 tanesinin daha önce hiç bir kaynakta halk tababetinde kullanılmadığı, tıbbi bitkilerden altı tanesinin ise endemik bitkiler olduğu belirlenmiştir (Bkz. Çizelge 4.1).

5. SONUÇ

Hakkâri İlinin Yüksekova ilçesi ve köylerinde yapılan bu anket çalışması sonucunda, halk tabebetinde toplam 23 bitki ailesine (Familia) ait 59 türün kullanıldığı, en fazla Asteraceae (16), Lamiaceae (6), Fabaceae (4) ve Apiaceae (4) ailelerinde tıbbi bitki bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bitkilerin hemen herkes tarafından yaygın olarak kullanıldığı ancak, belli bazı kişiler (sağaltıcılar) tarafından kullanımlarının tarif ve takip edildiği, bu özelliği taşıyan yedi kişinin yörede bulunduğu gözlenmiştir.

Yüksekova ve köylerinde insanlar en çok kadın hastalıkları, baş, diş, mide ve karın ağrıları, hemoroit, yaralar ve cilt rahatsızlıkları gibi hastalıkların tedavisi için bitkisel kökenli ilaçlardan faydalanmaktadır. Yapılan anketlerin sonucunda, yörede kesin sonuç aldıklarını söyledikleri hastalıklar ve kullanılan bitkiler şu şekilde sıralanabilir:

Yöre halkının kullandığı ve kesin çözüm bulduğunu belirttiği bitkiler ve hastalıklar sırasıyla şu şekildedir: Oltu otu (*Tanacetum oltense*) karın ağrısını giderici, adet sancılarını kesici ve rahim iltihabını sökücü olarak; dar yapraklı sinirotu (*Plantago lanceolata*) yara tedavisinde ve mide ağrılarında; iri sinirotu (*Plantago major* subsp. *intermedia*); iltihap sökücü ve ağrı kesici olarak; kenger (*Gundelia tournefortii* var. *tournefortii*); mide rahatsızlıklarında ve bulantısında; gülfatma (*Alcea apterocarpa*) adet düzenleyici ve kabızlık giderici olarak; sarı civanperçemi (*Achillea biebersteinii*) adet sancısını ve adet düzensizliğini giderici, mide ağrısını ve bulantısını giderici olarak; Hoşap kızilotu (*Hypericum helianthemoides*) yanık tedavisinde; büyük ısırgan otu (*Urtica dioica*) saç dökülmesine karşı; kovançiçeği (*Achillea filipendulina*) şeker hastalığında ve adet sancısında; beyaz civanperçemi (*Achillea millefolium* subsp. *millefolium*) adet düzensizliğinde; ılgın (*Rheum ribes*) tansiyonu düzenlemede, şeker hastalığında ve iştah açıcı olarak; yeni pisikotu (*Nepeta trautvetteri*) cilt rahatsızlıklarında; karagöğünderme (*Solanum alatum*) yaraları iyileştirici ve ağrı kesici olarak kullanılmaktadır.

Çalışmada özellikle kadın hastalıklarının tedavisinde bitkisel kökenli ilaçlardan çok fazla faydalandığı görülmektedir. Bu durumun sosyolojik bir davranış şeklinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yörede kadınların kadın hastalıkları sebebiyle doktora

gitmekten çekinmeleri, sorunlarına tıbbi bitkiler kullanarak ve kendi imkanlarıyla çözüm bulmaya çalışmaları bu duruma sebep olarak gösterilebilir.

Bunların yanında, diz sütleğeni (*Euphorbia grisophylla*), kalın sütleğen (*E. heteradena*), karagöğündürme (*Solanum alatum*), sofrur (*S. dulcamara*), ökse otu (*Viscum album*), dikenli yabancı marul (*Lactuca serriola*), yabancı anason (*Xanthogalum purpurascens*) ve siyah banotu (*Hyoscyamus niger*) gibi zehirli olan bitki türlerinin halk tarafından uygun doz ve yöntemlerle bazı hastalıkları tedavi etmek amacıyla kullanıldığı da gözlenmiştir.

Anket sonuçları incelendiğinde, Yüksekova yöresinde çalışmada adı geçen bitkilerin hayvan yemi olarak kullanımları hariç çoğunlukla tıbbi amaçlı kullanıldığı; kozmetik, süs ve diğer amaçlar doğrultusunda kullanımlarının daha az olduğu görülmektedir.

Özellikle endemik ve yöreye özgü bazı bitki türlerinin halk tababetinde kullanıldığı çalışma sonucunda belirlenmiştir. Bu bitkilerin tedavi edici özelliklerinin doğal olarak diğer bölgelerde bilinmemesi ve hiç bir literatürde bulunmaması oldukça orijinal bir sonuçtur. Böylece yapılan bu çalışma ile halk tababeti literatürüne yeni bilgiler kazandırıldığı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akan, H., Korkut, M.M., Balos, M.M., 2008. Arat dağı ve çevresinde (Birecik, Şanlıurfa) etnobotanik bir araştırma. Fırat Üniversitesi *Fen ve Müh. Bil. Dergisi*, **20** (1): 67-81.
- Akdoğan, H., Akgün, B., 2006. Göksun (Kahramanmaraş) çevresinde halk ilacı olarak kullanılan bazı bitkisel gıdalar. *Türkiye 9. Gıda Kongresi*; 24-26 Mayıs 2006, Bolu. 183-186.
- Akgül, A., 2008. *Midyat (Mardin) Civarında Etnobotanik*. E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) İzmir. 176.
- Akgünlü, S.B., 2012. *Kilis ve Gaziantep Yöresinde Tüketilen Bazı Yabani Sebzelerin Mineral İçerikleri ve Mikrobiyolojik Analizleri*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) Kilis. 59.
- Aktan, T., 2011. *Yenişehir (Bursa) Köylerinin Etnobotanik Özellikleri* Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (yüksek lisans tezi, basılmamış) Manisa
- Alpaslan, Z., 2012. *Ergan Dağı (Erzincan)'nın Etnobotanik Özellikleri*. Erzincan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı (yüksek lisans tezi, basılmamış) Erzincan. 143.
- Altan, Y., Uğurlu, E., Gücel, S., 1999. Şenkaya (Erzurum) ve Çevresinin Etnobotanik Özellikleri. I. *International Symposium on Protection a Naturel Environment and Ehrami Karaçam*, Kütahya, 132–139.
- Altay, V., Çelik, O., 2011. Antakya semt pazarlarındaki bazı doğal bitkilerin etnobotanik yönden araştırılması. *Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi*, **4** (2): 137-139.
- Altay, V., Karahan, F., 2012. Tayfur Sökmen kampüsü (Antakya-Hatay) ve çevresinde bulunan bitkiler üzerine etnobotanik bir araştırma. *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi / The Black Sea Journal of Sciences* **2** (7):13-28.
- Altundağ, E., 2009. *Iğdır İlinin (Doğu Anadolu Bölgesi) Doğal Bitkilerinin Halk Tarafından Kullanımı*. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü

- Farmasötik Botanik Anabilim Dalı Farmasötik Botanik Programı, (doktora tezi, basılmamış) İstanbul. 413.
- Anonim, 2015. www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme2016/il-ve-ilceler-istatistik. Erişim tarihi: 13.10.2015.
- Anonim, 2016a. Hakkâri Valiliği, <http://www.hakkari.gov.tr>. Erişim tarihi: 12.08.2016.
- Anonim, 2016b. Bizimbitkiler (Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi). <http://www.Bizimbitkiler.org.tr>. Erişim tarihi: 05.10.2016.
- Anonim, 2016c. *Türkiye Bitkileri Veri Servisi (TUBİVES)* <http://www.tubives.com/index.php?sayfa=karsilastir>. Erişim tarihi: 10.11.2016.
- Arabacı, Anul, S., 2010. *İncek (Ankara) Florası ve Farmasötik Botanik Yönünden Değerlendirilmesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmasötik Botanik Programı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) Ankara. 164.
- Arasan, Ş., 2014. *Savur (Mardin) Yöresinde Halk Hekimliğinde Kullanılan Bitkiler Ve Kullanım Alanları* (yüksek lisans tezi, basılmamış) Van.
- Arık, M., 2003. *Korkut (Muş) İlçesi ve Köylerinin Faydalı Bitkileri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) 113s.
- Arıtuluk, Z.C., 2010. *Tefenni (Burdur) İlçesinin Florası ve Halk İlaçları*. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmasötik Botanik Programı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) Ankara. 368.
- Asımgil, A., 1996. *Şifalı Bitkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Asımgil, A., 1997. *Şifalı Bitkiler*. Timaş Yayınları, İstanbul. 352.
- Ayandın, H., 2010. *Avşar, Şabanözü ve Çile Dağı (Polatlı/Ankara) Arasında Kalan Bölgenin Etnobotanik Özellikleri*. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı (yüksek lisans tezi, basılmamış). Konya. 94.
- Bağcı, Y., 2000. Aladağlar (Yahyalı- Kayseri) ve çevresinin etnobotanik özellikleri, *OT Sistemik Botanik Dergisi*, 7 (1): 89–94.
- Bağcı, Y., Erdoğan, R., Doğu, S., 2016. Sarıveliler (Karaman) ve çevresinde yetişen bitkilerin etnobotanik özellikleri (Selçuk Üniversitesi) *Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 42 (1), 84-107.

- Balos, M.M., 2007. **“Zeytinbahçe ile Akarçay Arasında Kalan (Birecik) Bölgesinin Florası ve Etnobotanik Özellikleri”**. Harran Üniversitesi, Fen bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) 204s.
- Başer, K.H.C., Honda, G., Miki, W., 1986. Herb Drugs and Herbalists in Turkey, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. ***Studia Culturae Islamicae*, 27**, Tokyo.
- Başer, K.H.C., Tümen, G., Malyer, H., Kırimer, N., 2006. Plant used for common cold in Turkey. ***Proceedings of the IV. International Congress of Ethnobotany (ICEB 2005)***, s. 133-137, İstanbul.
- Baytop, T., 1994. ***Türkçe Bitki Adları Sözlüğü***. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Türk Dil Kurumu Yayınları; Ankara.
- Baytop, T., 1999. ***Türkiye’de Bitkiler İle Tedavi***. 2. Baskı; Nobel Tıp Kitapevleri Ltd. Şti. Tayf Ofset Baskı; İstanbul.
- Baytop, A., 1994. Türkiye’ de kullanılan yabani ve yetiştirilmiş aromatik bitkiler. ***Doğa-Tr. J. of Phannacy*, 1 (2): 76–78**.
- Baytop, T., 1984. ***Türkiye’de Bitkilerle Tedavi (Geçmiste ve Bugün)***, 2. Baskı, Nobel Tıp Kitapevleri, Çapa-İstanbul, Konak-İzmir, Sıhhiye-Ankara.
- Baytop, T., 1999. ***Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi; Geçmişte ve Bugün***. Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul.480s.
- Birinci, S., 2008. ***Doğu Karadeniz Bölgesinde Doğal Olarak Bulunan Faydalı Bitkiler ve Kullanım Alanlarının Araştırılması***. (yüksek lisans tezi, basılmamış) Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Bulut, G.E., 2008. ***Bayramiç (Çanakkale) Yöresinde Etnobotanik Araştırmalar***. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmasötik Botanik Anabilim Dalı, (doktora tezi, basılmamış), İstanbul. 440.
- Bulut, Y., 2006. ***Manavgat (Antalya) Yöresinin Faydalı Bitkileri***. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı (yüksek lisans tezi, basılmamış), Isparta, 107.
- Cansaran, A., Kaya, F.Ö., 2010. Contributions of the ethnobotanical investigation carried out in Amasya district of Turkey (Amasya-Center, Bağlarüstü, Boğaköy and Vermiş villages; Yassıçal and Ziyaret towns), ***Biological Diversity and Conservation*, 3/2: 97-116s**.

- Cansaran, A., Kaya, F.Ö., Yıldırım, C., 2007. Ovabaşı, akpınar, güllüce ve köseler köyleri (Gümüşhacıköy/Amasya) arasında kalan bölgede etnobotanik bir araştırma. *Fırat Üniv. Fen ve Müh. Bil. Dergisi*, **19** (3): 243-257.
- Cotton, C.M., 1996. *Ethnobotany Principles and Applications*, John Wiley & Sons, Chichester, 424s.
- Çakılciöğlu, U., Türkoğlu, İ., Kürşat, M., 2007. Harput (Elazığ) ve çevresinin etnobotanik özellikleri. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları (Daum) Dergisi*, **5**(2), 22-28.
- Çimen Oral, D., 2007. *Konya İlinde Kullanılan Halk İlaçları Üzerinde Etnobotanik Araştırmalar*. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Fitoterapi Programı. (yüksek lisans tezi, basılmamış). Ankara.
- Çubukçu, B., Özhatay, N., 1987. Anadolu halk ilaçları hakkında bir araştırma, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, (Özet Kitapçığı) 104.
- Çömlekçiöğlu, N., Karaman, Ş., 2008. Kahramanmaraş şehir merkezindeki aktarlarda bulunan tıbbi bitkiler. *KSU Journal of Science and Engineering*, **11**(1): 23-32.
- Davis, P. H., 1965-1985. *Flora of Turkey and East Aegean Islands*. Vol: 1-9, Edinburg University Press, Edinburg, UK.
- Davis, P. H., Mill, R. R., Kit Tan, 1988. *Flora of Turkey and East Aegean Islands*. Vol: 10, Edinburg University Press, Edinburg, UK.
- Demirci, S., 2010. *Andırın (Kahramanmaraş) İlçesinde Etnobotanik Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmasötik Botanik Anabilim Dalı Farmasötik Botanik Programı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), İstanbul. 251s.
- Deniz, L., 2008. *Uşak Üniversitesi 1 Eylül Kampüsü (Uşak) Florası Ve Etnobotanik Açından Değerlendirilmesi* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) 124s.
- Deniz, L., Serteser, A., Kargıoğlu, M., 2010. Uşak üniversitesi ve yakın çevresindeki bazı bitkilerin mahalli adları ve etnobotanik özellikleri. *AKÜ Fen Bilimleri Dergisi*, **01**: 57-72.
- Doğan, A., 2008. *Ovacık Tunceli Yöresinin Geleneksel Halk İlacı Olarak Kullanılan Bitkileri*. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmasötik Botanik Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), İstanbul, 99.

- Doğan, G., Bağcı, E., 2011. Elazığ'ın bazı yerleşim alanlarında halkın geleneksel ekolojik bilgisine dayanarak kullandığı bitkiler ve etnobotanik özellikleri. **Fırat Üniv. Fen Bilimleri Dergisi**, **23** (2): 77-86.
- Doğan, Y., Başlar, S., Ay, G., Mert, H.H., 2004. The Use of Wild Edible Plants in Western and Central Anatolia (Turkey), **Economic Botany**, **58** (4): 684-690.
- Doğanoğlu, Ö., Gezer, A., Yücedağ, C., 2006. Göller bölgesi-yenişarbademli yöresi'nin önemli bazı tıbbi ve aromatik bitki taksonları üzerine araştırmalar. **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi** **10** (1), 66-73s.
- Dönmez, A., 2000. An Etnobotanical Study in The Karagüney Mountain (Kırıkkale): Uses Nutritional Value and Vernacular Names, **Hacettepe Bulletin of Natural Sciences and Engineering, Series A**, **28**: 22-32.
- Duran, A., 1998. Akseki (Antalya) ilçesindeki bazı bitkilerin yerel adları ve etnobotanik özellikleri, **OT Sistemik Botanik Dergisi**, **5** (1): 77-92.
- Ecevit Genç, G., Özhatay, N., 2006. An Ethnobotanical Study in Çatalca (European part of Istanbul) **II. Turkish J. Pharm. Sci**, **3** (2), 73-89.
- Elçi, B., Erik, S., 2006. Gündül (Ankara) ve çevresinin etnobotanik özellikleri. **Hacettepe Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi Dergisi**, **26** (2): 57-64.
- Eraydın, S., 2010. **Camili Biyosfer Rezerv Alanının Tıbbi Bitkileri**, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Artvin.
- Erdoğan, R., 2011. **Sarıveliler (Karaman) ve Çevresinde Yetişen Bitkilerin Etnobotanik Özellikleri**. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Konya. 130s.
- Ersöz, T., 1988. **Gentiana olivieri Griseb. Üzerinde Farmakognozik Araştırmalar**. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmakognozi Programı, (doktora tezi, basılmamış), Ankara. 147s.
- Ertuğ, F., 1998. Orta Anadolu'da bir etnoarkeoloji ve etnobotanik çalışması, **Karatepe'deki Işık: Halet Çember'e Sunulan Yazılar**, Ege Yay., İstanbul.
- Ertuğ, F., 2000. An Ethnobotanical Study in Central Anatolia (Turkey), **Economic Botany**, **54** (2): 155-182.
- Ertuğ, F., 2002. Bodrum yöresinde halk tıbbında yararlanılan bitkiler, **Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiriler**, 29-31 Mayıs 2002.

- Ertuğ, F., 2004a. Etnobotanik Çalışmaları ve Türkiye’de Yeni Açılımlar, *Kepikeç*, **18**: 181-187.
- Ertuğ, F., 2004b. Wild Edible Plants of Bodrum Area (Muğla, Turkey), *Turk J. Bot*, **28**: 161-174.
- Ertuğ, F., 2004c. Buldan mutfak kültürü üzerinde bir deneme, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*; Dosya: Ot Kültürü ve Yemekler, **11**: 335-370.
- Ertuğ, F. Tümen, G., 2004. *Buldan (Denizli) Etnobotanik Envanter Çalışması*, İstanbul.
- Ertuğ, F., Tümen, G., Çelik, A., Dirmenci, T., 2004. Buldan (Denizli) etnobotanik alan araştırması, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, **2**: 187-218.
- Eşen, B., 2008. *Aydınlar Köyü Ve Çevresinin (Erdemli/Mersin) Etnobotanik Özellikleri* Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı (yüksek lisans tezi, basılmamış) 110s.
- Evren, H., 1991. Elazığ yöresinden toplanmış Fabaceae ve Asteraceae Familyalarına ait tıbbi ve endüstriyel bitkiler, *Fırat Havzası Tıbbi ve Endüstriyel Bitkileri Sempozyumu*, Elazığ, 127–135.
- Eyinc, M., 2007. *Kütahya ve Çevresinde Halk İlacı Olarak Kullanılan Bitkiler*. (yüksek lisans tezi, basılmamış), Dumlupınar Üniversitesi Kütahya.
- Ezer, N., Avcı, K., 2004. Çerkeş (Çankırı) yöresinde kullanılan halk ilaçları. Hacettepe Üniversitesi *Eczacılık Fakültesi Dergisi*, **24** (2) : 67-80.
- Ezer, N., Arısan, Ö., 2006. Folk medicine in Merzifon (Amasya, Turkey), *Turk. J. Bot.* **30**: 223-232s.
- Fujita, T., Sezik, E., Tabata, M., Yesilada, E., Honda, G., Takeda, Y., Tanaka, T., Takaishi, Y., 1995. Traditional medicine in Turkey VII. Folk Medicine in Middle and West Black Sea Regions. *Economic Botany*, **49** (4) pp. 406-422.
- Gençay, A., 2007. *Cizre (Sırnak)’ nin Etnobotanik Özellikleri* (yüksek lisans tezi, basılmamış), YYÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Van. 249s.
- Grieve, M., 1998. *A Modern Herbal. The Medicinal, Culinary, Cosmetic and Economic Properties, Cultivation and Folklore of Herbs, Grasses, Fungi, Shrubs and Trees With All Their Modern Scientific Uses*, Tiger Books International PLC, Twickenham.

- Güldaş, N., 2009. *Adıyaman İlinde Etnobotanik Değeri Olan Bazı Bitkilerin Kullanım Alanlarının Tespiti*. Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilimdalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış). Elazığ. 53.
- Gümüş, İ., 1994. Ağrı yöresinde yetişen bazı faydalı bitkilerin yerel adları ve kullanışları. *Tr. J. Of Botany*. **18**: 107-112.
- Güner, A., Özhatay N., Ekim, T., Başer, K. H. C., 2000. *Flora of Turkey and East Aegean Islands*. Vol: 11, Edinburg University Press, Edinburg, UK.
- Güner, A., Aslan, S., Ekim, T., Vural, M., Babaç, M.T., (edlr.), (2012). *Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler)*. Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi ve Flora Araştırmaları Derneği Yayını. İstanbul. <http://www.bizimbitkiler.org.tr>.
- Güneş, S., 2010. *Karaisalı (Adana) ve Köylerinde Halkın Kullandığı Doğal Bitkilerin Etnobotanik Yönden Araştırılması*. Niğde Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Niğde. 280s.
- Gürdal, B., 2010. *Marmaris (Muğla) İlçesinde Etnobotanik Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Farmasotik Botanik Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), İstanbul. 250s.
- Gürhan, G., Ezer, N., 2004. halk arasında hemoroit tedavisinde kullanılan bitkiler-I, *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, **24** (1): 37-55.
- Han, M.İ., 2012. *Kadışehri (Yozgat) Yöresinin Geleneksel Halk İlacı Olarak Kullanılan Bitkileri*. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmasötik Botanik Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), İstanbul. 108s.
- Honda, G., Yeşilada, E., Tabata, M., Sezik, E., Fujita, T., Takeda, Y., Takaishi, Y., Tanaka, T., 1996. Traditional Medicine in Turkey VI. Folk Medicine in West Anatolia: Afyon, Kütahya, Denizli, Muğla, Aydın provicens. *Journal of Ethnopharmacology*, **53**: 75-87s.
- Karaca, A., 2008. Aydın yöresinde bal arılarının (apis mellifera l.) yararlanabileceği bitkiler ve bazı özellikleri, *ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, **5** (2): 39-66
- Karamanoğlu, K., 1977, *Farmasötik Botanik Ders Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları: 44, Ankara.
- Karataş, H., 2007. *İlgaz (Çankırı)'ın Etnobotaniği*. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Ankara. 133s.

- Kaval, İ., 2011. *Geçitli (Hakkari) ve Çevresinin Etnobotanik Özellikleri*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Van. 278s.
- Kazan, D., 2007. *Ortaca (Muğla) İlçesinin Etnobotaniği*. Muğla Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Muğla. 142s.
- Kaya, İ., İncekara, N., Nemli, Y., 2004. Ege bölgesinde sebze olarak tüketilen yabani kuşkonmaz, sirken, yabani hindiba, rezene, gelincik, çoban değneği ve ebegümecinin bazı kimyasal analizleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi*, 14 (1): 1-6.
- Kendir, G., Güvenç, A., 2010. Etnobotanik ve Türkiye’de yapılmış etnobotanik çalışmalara genel bir bakış. *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi* 30 (1): 49-80.
- Keskin M, Alpınar K., 2002. Kışlak (Yayladağı-Hatay) hakkında etnobotanik bir araştırma. *Ot Sistemik Botanik Dergisi*, 9 (2): 91-100.
- Kıran, Ö., 2006. *Kozan Yöresi Florasındaki Tıbbi Bitkiler ve Bunların Halk Tıbbında Kullanılışı*. Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (yüksek lisans tezi, basılmamış). Adana.
- Kırbağ, S., Kürşat, M., Zengin, K.F., 2005. Elazığ’da tıbbi amaçlar için kullanılan bazı bitki ekstraktlarının antimikrobiyal aktiviteleri. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, 168-171.
- Kırbağ, S., Zengin, F., 2006. Elazığ yöresindeki bazı tıbbi bitkilerin antimikrobiyal aktiviteleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Bilimleri Dergisi, (J. Agric. Sci.)*, 16(2): 77-80.
- Kızılarlan, Ç., 2008. “*İzmit Körfezi’nin Güney Kesiminde Etnobotanik Bir Araştırma*” İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Farmasötik Botanik Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) 273s. İzmit.
- Koçak, S., 1999. *Karaman Yöresinde Etnobotanik Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Farmasötik Botanik Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış). İstanbul.

- Koçyiğit, M., Özhatay, N., The wild edible plants and miscellaneous useful plants in Yalova province (Northwest Turkey). *Journal of Faculty Pharmacy of Istanbul University* 2008-2009; **40** (baskıda).
- Koçyiğit, M., 2005. “*Yalova İlinde Etnobotanik Bir Araştırma*” İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Farmasötik Botanik Anabilim Dalı (yüksek lisans tezi, basılmamış). İstanbul. 176s.
- Koçyiğit, M., Özhatay, N., 2006. Wild plants used as medicinal purpose in Yalova (Northwest Turkey). İstanbul University, Faculty of Pharmacy, Department of Pharmaceutical Botany, 34416 Beyazıt-İstanbul, *TURKEY Turkish J. Pharm. Sci.* **3** (2): 91-103.
- Koyuncu, O., 2005. *Geyve (Sakarya) ve Çevresinin Floristik ve Etnobotanik İncelenmesi*. Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı Botanik Bilim Dalı, (doktora tezi, basılmamış), Eskişehir. 253s.
- Koyuncu, O., Yaylacı Koray Ö., Öztürk, D., Erkara Potoğlu, İ., Savaroğlu, F., Akçoşkun, Ö., Ardiç, M., 2010. Risk categories and ethnobotanical features of the Lamiaceae taxa growing naturally in Osmaneli (Bilecik/Turkey) and environs *Biological Diversity and Conservation*, **3** (3): 31-45.
- Korkut, M., 2006. *Arat Dağı (Şanlıurfa) Florası Ve Etnobotanik Özellikleri* Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) 103s.
- Kültür, Ş., 2007, Medicinal plants used in Kırklareli province (Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, **111**: 341-364s.
- Kültür, Ş., 2008. An Ethnobotanical study of Kırklareli (Turkey). *Phytologia Balcanica* **2008**; **14** (2): 279-289.
- Mart, S., 2006. *Bahçe ve Hasanbeyli (Osmaniye) Halkının Kullandığı Doğal Bitkilerin Etnobotanik Yönden Araştırılması*. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Adana. 59s.
- Mükemre, M., 2013. *Konalga, Sırmalı, Dokuzdam köyleri (Çatak-Van) ve çevrelerinin etnobotanik özellikleri*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Van. 368s.

- Onar, S., 2006. *Bandırma (A1(A) Balıkesir) ve Çevresinin Etnobotaniği* Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Fen bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) 133s.
- Oral, D.Ç., 2007. *Konya ilinde Kullanılan Halk İlaçları Üzerinde Etnobotanik Araştırmalar*. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Fitoterapi Programı, (yüksek lisans tezi, basılmamış) 149s.
- Özbek, H., 2002. *Foeniculum vulgare* Miller (Rezene) meyvesi uçucu yağının lethal doz (LD50) düzeyi ve sağlıklı ve diyabetli farelerde hipoglisemik etkisinin araştırılması. *Van Tıp Dergisi*, 9 (4): 98–103.
- Özçelik, H., 1992. On The Herbal Cheese From East Anatolia (Turkey), *Journal of Economic Botany*, New York Botanical Garden, Bronx, NY 10458.
- Özçelik, H., 1994, Notes on Economic Plants. *Economic Botany*, 48 (2): 214 221.
- Özçelik, H., Ay, G., Öztürk, M., 1990. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ekonomik yönden önemli bazı bitkileri, *X. Ulusal Biyoloji Kongresi Bildirileri*, 18–20 Temmuz 1990, Erzurum. 1–10.
- Özçelik, H., Sağmanlıgil, H. 1993. Van Gölü Havzasının zehirli bitkileri, *YYÜ Vet. Fak. Der.*, 4 (1-2): 171-189s.
- Özdemir, E., 2005. *Niğde-Aladağlar'ın Batısında Etnobotanik Bir Araştırma*. (yüksek lisans tezi, basılmamış), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özgen, U., Kaya, Y., Maksut, C., 2004. Etnobotanical studies in the villages of the district of ılıca (Erzurum), *Turkey, Economic Botany*, 58(4): 691-696.
- Özgökçe, F., Özçelik H., 2004. Ethnobotanical aspects of some taxa in east Anatolia (Turkey), *Economic Botany*, 8 (4): 697-704.
- Öztürk, M., Dinç, M. 2005. Nizip (Aksaray) bölgesinin etnobotanik özellikleri. *OT Sistematik Botanik Dergisi*, (12)1: 93-102.
- Öztürk, A., Öztürk, S., Kartal, Ş., 2000. Van otlu peynirlerine katılan bitkilerin özellikleri ve kullanılışları, *OT Sistematik Botanik Dergisi*, 7 (2): 167-179.
- Öztürk, M., Özçelik, H., 1991. *Doğu Anadolu'nun Faydalı Bitkileri*, Semih Ofset Basım Tesisleri, Ankara.
- Özyurt, MS., 1992. *Ekonomik Botanik*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Erciyes Üniversitesi Yayınları no: 47, Kayseri.

- Peel, M.C., Finlayson, B.L., McMahon, T.A., 2007. Updated world map of the Köppen-Geiger climate classification. *Hydrology and Earth System Sciences*, **11**: 1633–1644.
- Polat, R., 2010. *Havran ve Burhaniye Çevresinde Tarımsal Biyoçeşitlilik ve Etnobotanik Araştırmalar*. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (doktora tezi, basılmamış), Balıkesir. 334s.
- Poyraz Kayabaşı, N., 2011. *Manyas ve Köylerinde Etnobotanik Bir Çalışma*. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Balıkesir. 295.
- Saday, H., 2009. *Güzeloluk ve Çevresinin (Erdemli/Mersin) Etnobotanik Özelliği*. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Konya. 117s.
- Sadıkoğlu, N., (1998). *Cumhuriyet Dönemi Türk Etnobotanik Araştırmalar Arşivi*. İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (yüksek lisans tezi, basılmamış), İstanbul.
- Sargın, S.A., 2013. *Alaşehir ve Çevresinde (Manisa) Tarımsal Biyoçeşitlilik ve Etnobotanik Araştırmaları*, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (doktora tezi, basılmamış), Balıkesir. 461s.
- Sarıkan, I., 2007. *Kazdağı Yöresinin Geleneksel İlaçlarının Saptanması*, Ege Üniversitesi, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Farmakognozi Programı, İzmir.
- Satıl, F., Tümen, G., Dirmenci, T., Çelik, A., Arı, Y., Malyer, H., 2006. Kazdağı milli parkı ve çevresinde (Balıkesir) etnobotanik envanter çalışması 2004- 2006. *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, **5**. 171-203s.
- Satıl, F., Tümen, G., Dirmenci, T., Çelik, A., Arı, Y., Malyer, H., 2007. Kazdağı Milli Parkı ve çevresinde (Balıkesir) etnobotanik envanter çalışılması 2004-2006. *TÜBA Kültür Envanter Dergisi*, **5**:171-203s.
- Savran, A., Bağcı, Y., Kargıoğlu, M., 2002. Gemerek (Sivas) ve çevresindeki bazı bitkilerin yerel adları ve etnobotanik özellikleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, **8** (1): 314-322.
- Sayar, A., Güvensen, A., Özdemir, F., Öztürk, M., 1995. Muğla (Türkiye) ilindeki türlerin etnobotanik özellikleri, *OT Sistemik Botanik Dergisi*, **2** (1): 151–160.

- Sezgin, A., 2005. *Şuhut (Afyon) İlçesi'nde Kullanılan Halk İlaçları*. Hacettepe Üniversitesi, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Ankara.
- Sezik, E., 1991. Türkiye'de halk ilacı araştırmaları ve önemi, **IX. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı Bildiriler**, 16-19 Mayıs 1991, Eskişehir.
- Sezik, E., Yeşilada, E., Honda, G., Takaishi, Y., Takeda, Y., Tanaka, T., 2001. Traditional Medicine in Turkey X. Folk Medicine in Central Anatolia. **Journal of Ethnopharmacology**, **75**: 95-115.
- Sezik, E., Yesilada, E., Tabata, M., Honda, G., Takaishi, Y., Fujita, T., Tanaka, T., Takeda, Y., 1997. Traditional Medicine in Turkey VII. Folk Medicine in East Anatolia; Erzurum, Erzincan, Ağrı, Kars, Iğdır **Provinces, Economic Botany**, **51** (3): 195-211.
- Sürmeli, B., Sakçalı, S., Öztürk, M., Serin, M., Gürkan, E., Tuzlacı, E., 2001. Kilis ve çevresinde halk hekimliğinde kullanılan bitkiler. **XIII. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı**. Bildiri Kitabı, s. 211-220, İstanbul.
- Şanlı, B., 2006. **Bursa ve Çevresinden Toplanan ve Ticareti Yapılan Bazı Ekonomik Bitkiler** Uludağ Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Bursa.
- Şenkardeş, İ., 2010. **Ürgüp Yöresinin (Nevşehir) Geleneksel Halk İlacı Olarak Kullanılan Bitkileri**. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Farmasötik Botanik Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), İstanbul. 142s.
- Şimşek, I., Aytekin, F., Yeşilada, E., Yıldırım, Ş., 2002. Anadolu'da halk arasında bitkilerin kullanılış amaçları üzerinde etnobotanik bir çalışma. **Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, Bildiriler**. 29-31 Mayıs 2002, Eskişehir. 434-457.
- Şimşek, I., Aytekin F., Yeşilada E., Yıldırım, G., 2004. Anadolu'da halk arasında bitkilerin kullanılış amaçları üzerinde etnobotanik bir çalışma, **14. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı**, Eskişehir.
- Tabata, M., Sezik, E., Honda, G., Yeşilada, E., Fukui, H., Goto, K., Ikeshiro, Y., 1994. Traditional Medicine In Turkey III. Folk Medicine in East Anatolia; Van and Bitlis Provinces, **Int. J. Pharmacog**, **32**: 3-12.
- Tarakçı, S., 2006. **Beykoz Civarındaki Tıbbi Özellik Taşıyan Bitkiler Üzerine Araştırmalar**, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (doktora tezi, basılmamış). İstanbul.

- Tekin, S., 2011. *Üzümlü (Erzincan) İlçesinin Etnobotanik Özellikleri*. Erzincan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı (yüksek lisans tezi, basılmamış). Erzincan, 126s.
- Tonbul, S., Altan, Y., 1989. Elazığ yöresinde halkın çeşitli amaçlar için yararlandığı bazı bitkiler, *Fırat Üniversitesi Dergisi* (Sosyal Bilimler), **3** (2): 267-278.
- Tugay, O., Bağcı, İ., Ulukuş, D., Özer, E., Canbulat, M. A., 2012. Kurucuova (Beyşehir, Konya/Türkiye) kasabasında gıda olarak kullanılan doğal bitkiler. *Biological Diversity and Conservation*, **5/3**. 140-145s.
- Tugay, O., Koçer, E., 2009. Yazır köyü'nde (Selçuklu/Konya) gıda ve içecek olarak kullanılan doğal bitkiler, *S.Ü Fen Fakültesi Dergisi*, Sayı, **33**: 79-84.
- Tulukçu, E., Sağdıç, O., 2011. Konya'da aktarlarda satılan tıbbi bitkiler ve kullanılan kısımları. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, **27** (4): 304-308
- Tuzlacı, E., 1985. Türkiye'de bitkilerin yöresel kullanışları (I), *J.Pharm. Univ. Mar*, **1** (1-2): 101-106.
- Tuzlacı, E., Erol, M. K., 1999. Turkish folk medicinal plants, Part II: Eğirdir (Isparta). *Fitoterapia*, **70**: 593- 610.
- Tuzlacı, E., Tolon, E., 2000. Turkish folk medicinal plants, Part III: Şile (İstanbul). *Fitoterapia*, **71**: 673-685.
- Tuzlacı, E., Aymaz Eryaşar, P., 2001. Turkish folk medicinal plants, Part IV: Gönen (Balıkesir). *Fitoterapia*, **72**: 323-343.
- Tuzlacı, E., 2005. *Bodrum'da Bitkiler ve Yaşam*. Güzel Sanatlar Matbaası İstanbul.
- Tuzlacı, E., 2006. *Şifa Niyetine Türkiye'nin Bitkisel Halk İlaçları*, 1. Basım, Haziran.
- Tuzlacı, E., Alparslan İşbilen, D., Bulut, G., 2010. Turkish folk medicinal plants, VIII: Lalapaşa (Edirne). *Marmara Pharmaceutical Journal*, **14**: 47-52.
- Tuzlacı, E., Doğan, A., 2010. Turkish folk medicinal plants, IX: Ovacık (Tunceli), *Marmara Pharmaceutical Journal*, **14**: 136-143.
- Türkan, Ş., Malyer, H., Özaydın, S., Tümen, G., 2006. Ordu ili ve çevresinde yetişen bazı bitkilerin etnobotanik özellikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi, *Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, **10**: 162-166.
- Türkoğlu, İ., Kürsat, M., Civelek, S., 2006. Karga Dağı (Elazığ) ve çevresindeki bazı bitkilerin yöresel adları. PS-092, 18. *Ulusal Biyoloji Kongresi*, Kuşadası/Aydın

- Tütenocaklı, T., 2002. *Ayvacak (B1. Çanakkale) ve Çevresinin Etnobotaniği*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı. (yüksek lisans tezi, basılmamış).
- Uluğ, E., Kadıoğlu, İ., Üremiş, İ., 1993. *Türkiye'nin Yabancı Otları ve Bazı Özellikleri*. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Ziraî Mücadele Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No: 78, Adana.
- Uysal, G., 2008. *Köyceğiz (Muğla) İlçesinin Etnobotaniği*. Muğla Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Muğla. 506s.
- Vural, G., 2008. *Honaz Dağı ve Çevresindeki Bazı Doğal Bitkilerin Etnobotanik Özellikleri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (yüksek lisans tezi, basılmamış), 158s.
- Vural, H., 2014. *Ağız Ve Diş Sağlığında Kullanılan Bitkiler Üzerinde Farmakognozik Çalışmalar* Erciyes Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozisi Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış). Kayseri. 44s.
- Vural, M., Karavelioğulları, F.A., Polat, H., 1997. Çiçekdağı (Kırşehir) ve çevresinin etnobotanik özellikleri, *OT Sistematik Botanik Dergisi*, 4 (1):117–124.
- Yapıcı, İ.Ü., Hoşhören H., Saya Ö., 2009. Kurtalan (Siirt) ilçesinin etnobotanik özellikleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 191-196.
- Yenikalaycı, A., 1996, *Pınarbaşı (Kayseri) Yöresinde Bitkilerin İlaç, Baharat, Boya Ve Gıda Olarak Kullanımlarının Araştırılması*. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarla Bitkileri Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Adana.
- Yentür ve ark., 2002. *Türkiye'deki Doğal Eczane*. İstanbul. 94s.
- Yeşil, Y., 2007. *Kürecik (Akçadağ/Malatya) Bucağında Etnobotanik Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (yüksek lisans tezi, basılmamış), İstanbul. 275s.
- Yeşilada, E., Honda, G., Sezik, E., Tabata, M., Fujita, T., Tanaka, T., Takeda, Y., Takaishi, Y., 1995. Traditional Medicine In Turkey V. Folk Medicine In the Inner Taurus Mountains. *Journal of Ethnopharmacology*, 46: 133–152

- Yeşilada, E., Honda, G., Sezik, E., Tabata, M., Goto, K., Ikeshiro, Y., 1993. Traditional Medicine in Turkey IV: Folk Medicine in the Mediterranean Subdivision. ***Journal of Ethnopharmacology***, **39** (1): 31-38.
- Yeşilada, E., Sezik, E., Honda, G., Takaishi, Y., Takeda, Y., Tanaka, T., 1999. Traditional Medicine In Turkey IX. Folk Medicine in North-West Anatolia. ***Journal of Ethnopharmacology***, **64**: 195-210.
- Yıldırım, S., Terzioğlu, Ö., Özgökçe, F., Türközü, D., 2008. Etnobotanical and Pharmacological Uses of Some Plants in the Districts of Karpuzalan and Adıgüzel (Van-Turkey), ***Journal of Animal and Veterinary Advances***, **7** (7):873-878.
- Yıldırım, Ş., 1991. Munzur dağlarının tıbbi ve endüstriyel bitkileri. ***Fırat Havzası Tıbbi ve Endüstriyel Bitkileri Sempozyumu***, Ankara. 83-102.
- Yıldız, R., 1995. ***Büyük Şifalı Bitkiler Sular ve Kaphıcalar Ansiklopedisi***. Huzur Yayınevi, İstanbul. 536.
- Yüzbaşıoğlu, E., 2010. ***Reşadiye (A6, Tokat) ve Çevresinin Etnobotaniği***. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı, (yüksek lisans tezi, basılmamış), Çanakkale. 158s.

EKLER

Ek 1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek için anket yapılan kişiler ve bazı özellikleri

No	Adı Soyadı	Köy/Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
1	Abdullilah Töreci	Adaklı	E	50	Okumamış	Esnaf
2	Abdulvehap Gürdan	Adaklı	E	60	Okumamış	Çiftçi
3	Adil Gümüşgöz	Adaklı	E	63	Okumamış	Çiftçi
4	Şaziye Gümüşgöz	Adaklı	K	47	Okumamış	Ev hanımı
5	Haci Yağan	Akalan	E	40	İlkokul	Esnaf
6	Hakkı Arpat	Akalan	E	89	Okumamış	Çiftçi
7	Yunus Yılmaz	Akalın	E	65	Okumamış	Çiftçi
8	Alaattin Arslan	Akçalı	E	83	Okumamış	Çiftçi
9	Selahattin Arslan	Akçalı	E	60	Okumamış	Çiftçi
10	Ali Yalçıntuna	Akocak	E	58	Okumamış	Esnaf
11	Ahmet Yalçıntuna	Akocak	E	78	Okumamış	Çiftçi
12	Aysel Esener	Akocak	K	40	Okumamış	Ev hanımı
13	Azime Kurkuter	Akocak	K	64	Okumamış	Ev hanımı
14	Cevzet Göksal	Akocak	E	46	İlkokul	Esnaf
15	Gülşah Yalçıntuna	Akocak	K	54	Okumamış	Ev hanımı
16	Hanife Arkaç	Akocak	K	61	Okumamış	Ev hanımı
17	Halime Orkaç	Akocak	K	40	Okumamış	Ev hanımı
18	Kemal Göksal	Akocak	E	59	İlkokul	Esnaf
19	Sabri Göksal	Akocak	E	73	Okumamış	Çiftçi
20	Aysel Yazar	Akpınar	K	44	Okumamış	Ev hanımı
21	Bahattin Keremoğlu	Akpınar	E	56	İlkokul	Esnaf
22	Celal Kerman	Akpınar	E	53	İlkokul	Esnaf
23	Kotas Baki	Akpınar	E	55	Okumamış	Esnaf
24	Lezgin Keremoğlu	Akpınar	E	59	Okumamış	Esnaf
25	Mustafa Baki	Akpınar	E	79	Okumamış	Esnaf
26	Olcaý Diri	Akpınar	E	60	Okumamış	Çiftçi
27	Rıfat Baki	Akpınar	E	68	Okumamış	Çiftçi
28	Kazım Atak	Akpınar	E	71	Okumamış	Çiftçi

Ek 1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek için anket yapılan kişiler ve bazı özellikleri (devam)

No	Adı Soyadı	Köy/Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
29	Abdullatif Aldemir	Akpınar	E	61	Okumamış	Çiftçi
30	Cimşit Çoban	Akpınar	E	71	Okumamış	Çiftçi
31	Delal Uyar	Akpınar	K	53	Okumamış	Ev hanımı
32	Hacı Yazar	Akpınar	E	59	Okumamış	Esnaf
33	Hamit Diri	Akpınar	E	81	Okumamış	Çiftçi
34	Mecit Cihan	Akpınar	E	82	Okumamış	Çiftçi
35	Abdulhalik Anuş	Aksu	E	67	Okumamış	Çiftçi
36	Abdulmenaf Durna	Aksu	E	53	Okumamış	Esnaf
37	Ahmet Kaçan	Aksu	E	90	Okumamış	Çiftçi
38	Bapir Yıldırım	Aksu	E	62	Okumamış	Çiftçi
39	Bedriye Akdoğan	Aksu	K	52	Okumamış	Ev hanımı
40	Hatun Durmazer	Aksu	K	70	Okumamış	Ev hanımı
41	Hayat Koç	Aksu	K	47	Okumamış	Ev hanımı
42	Kayser Aşan	Aksu	K	44	Okumamış	Ev hanımı
43	Meryem Doğan	Aksu	K	42	Okumamış	Ev hanımı
44	Aziz Kadiroğlu	Altınoluk	E	58	Okumamış	Esnaf
45	Cemal Dilmaç	Altınoluk	E	76	Okumamış	Çiftçi
46	Hasan Çakmak	Altınoluk	E	71	Okumamış	Çiftçi
47	Abdulkadir Erci	Beşatlı	E	67	Okumamış	Çiftçi
48	Abdülkerim Ercan	Beşatlı	E	75	Okumamış	Çiftçi
49	Ali Atlı	Beşatlı	E	73	Okumamış	Çiftçi
50	Nesibe Aslan	Beşatlı	K	55	Okumamış	Ev hanımı
51	Sultan Ayhan	Beşatlı	K	59	Okumamış	Ev hanımı
52	Sabahattin Özdemir	Beşatlı	E	72	Okumamış	Çiftçi
53	Sadullah Turğay	Bostancık	E	52	Okumamış	Esnaf
54	Abdulgafar İnçe	Bostancık	E	46	Okumamış	Esnaf
55	Abdulhekim Özgenç	Bostancık	E	66	Okumamış	Çiftçi
56	Abdullah Düzsöz	Bostancık	E	73	Okumamış	Çiftçi
57	Abdurrahman Akın	Bostancık	E	66	Okumamış	Çiftçi
58	Ahmet Düzsöz	Bostancık	E	75	Okumamış	Çiftçi
59	Cemal Özses	Bostancık	E	66	Okumamış	Çiftçi

Ek 1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek için anket yapılan kişiler ve bazı özellikleri (devam)

No	Adı Soyadı	Köy/Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
60	Gülnaz Çakto	Bostancık	K	68	Okumamış	Ev hanımı
61	Mehmet Ali Çavlı	Bostancık	E	68	Okumamış	Çiftçi
62	Nazime Çavmak	Bostancık	K	70	Okumamış	Ev hanımı
63	Salihe Ayten	Bostancık	K	54	Okumamış	Ev hanımı
64	Şirin Çakto	Bostancık	K	66	Okumamış	Ev hanımı
65	Adil Dinçer	Bolük	E	81	Okumamış	Çiftçi
66	Cevdet Diri	Bolük	E	49	İlkokul	Esnaf
67	Fazıl Yusufoglu	Bolük	E	69	Okumamış	Çiftçi
68	Kadir Diri	Bolük	E	71	Okumamış	Çiftçi
69	Mehmet Selim Şehzade	Bolük	E	72	Okumamış	Çiftçi
70	Sultan İrez	Bolük	K	84	Okumamış	Ev hanımı
71	Miro Bakar	Bolük	E	75	Okumamış	Çiftçi
72	Abidin Çobanoğlu	Bulaklı	E	47	İlkokul	Esnaf
73	Casım Çobanoğlu	Bulaklı	E	48	İlkokul	Esnaf
74	Ferah Diba Çobanoğlu	Bulaklı	K	44	Okumamış	Ev hanımı
75	Hacı Mehmet Düzen	Bulaklı	E	84	Okumamış	Ev hanımı
76	Piroze Özçobanoğlu	Bulaklı	K	82	Okumamış	Ev hanımı
77	Tarık Çobanoğlu	Bulaklı	E	38	İlkokul	Esnaf
78	Barani Kalaç	Büyükçiftlik	E	53	Okumamış	Esnaf
79	Beyaz Telsaç	Büyükçiftlik	K	55	Okumamış	Ev hanımı
80	Cana İnaç	Büyükçiftlik	K	81	Okumamış	Ev hanımı
81	Cemil Güler	Büyükçiftlik	E	70	Okumamış	Çiftçi
82	Derviş Sınmaz	Büyükçiftlik	E	67	Okumamış	Çiftçi
83	Eyup Caner	Büyükçiftlik	E	65	Okumamış	Çiftçi
84	Faruk Çiçek	Büyükçiftlik	E	69	Okumamış	Çiftçi
85	Fuat İnaç	Büyükçiftlik	E	62	Okumamış	Çiftçi
86	Hamit Toktamış	Büyükçiftlik	E	80	Okumamış	Çiftçi
87	Hasan İnce	Büyükçiftlik	E	61	Okumamış	Çiftçi
88	Hasan Yılmaz	Büyükçiftlik	E	77	Okumamış	Çiftçi
89	İbrahim Algin	Büyükçiftlik	E	76	Okumamış	Çiftçi
90	İsmail Er	Büyükçiftlik	E	82	Okumamış	Çiftçi

Ek 1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek için anket yapılan kişiler ve bazı özellikleri (devam)

No	Adı Soyadı	Köy/Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
91	İsmail Yanık	Büyükçiftlik	E	60	Okumamış	Çiftçi
92	Mehmet Ali Taşel	Büyükçiftlik	E	70	Okumamış	Çiftçi
93	Mehmet Bulut	Büyükçiftlik	E	76	Okumamış	Çiftçi
94	Mehmet Zeydan	Büyükçiftlik	E	57	İlkokul	Esnaf
95	Mustafa Erçakli	Büyükçiftlik	E	70	Okumamış	Çiftçi
96	Salih Bulut	Büyükçiftlik	E	75	Okumamış	Çiftçi
97	Salih İnaç	Büyükçiftlik	E	80	Okumamış	Çiftçi
98	Salih Kalaç	Büyükçiftlik	E	78	Okumamış	Çiftçi
99	Sıddık Toktamış	Büyükçiftlik	E	71	Okumamış	Çiftçi
100	Alihan Yaşar	Büyükçiftlik	E	63	Okumamış	Çiftçi
101	Mehmet Selim Kayhan	Büyükçiftlik	E	62	Okumamış	Çiftçi
102	Numan Kayhan	Büyükçiftlik	E	67	Okumamış	Çiftçi
103	Kadir Yalın	Büyükçiftlik	E	72	Okumamış	Çiftçi
104	Abdullah Çakto	Çatma	E	60	Okumamış	Çiftçi
105	Abdurrahman Çakto	Çatma	E	70	Okumamış	Çiftçi
106	Hurşit Çakto	Çatma	E	51	Okumamış	Çiftçi
107	Zübeyda Dinçer	Çatma	K	48	Okumamış	Ev hanımı
108	Abdullah Özaka	Dağlıca	E	62	Okumamış	Çiftçi
109	Abdullah Terkoğlu	Dağlıca	E	73	Okumamış	Çiftçi
110	Abdurrahman Bartin	Dağlıca	E	68	Okumamış	Çiftçi
111	Adile Çapan	Dağlıca	K	76	Okumamış	Ev hanımı
112	Ahmet Kırkağaç	Dağlıca	E	62	Okumamış	Çiftçi
113	Begihan Ayvalık	Dağlıca	K	57	Okumamış	Ev hanımı
114	Emine Özaka	Dağlıca	K	42	Okumamış	Ev hanımı
115	Hanife Ayvalık	Dağlıca	K	72	Okumamış	Ev hanımı
116	Hasan Eskidede	Dağlıca	E	70	Okumamış	Çiftçi
117	Mustafa Sevdin	Dağlıca	E	74	Okumamış	Çiftçi
118	Sait Ayvalık	Dağlıca	E	73	Okumamış	Çiftçi

Ek 1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek için anket yapılan kişiler ve bazı özellikleri (devam)

No	Adı Soyadı	Köy/Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
119	Saniya Gürdal	Dağlıca	K	59	Okumamış	Ev hanımı
120	Abdullah Arslan	Dedeler	E	59	Okumamış	Esnaf
121	Aziz Arslan	Dedeler	E	82	Okumamış	Çiftçi
122	Bedel Artık	Dedeler	E	58	Okumamış	Esnaf
123	Bedriye Arslan	Dedeler	K	52	Okumamış	Ev hanımı
124	Hacice Atsız	Dedeler	K	56	Okumamış	Ev hanımı
125	Hasan Artık	Dedeler	E	72	Okumamış	Çiftçi
126	Abdulgafur Akbaş	Değerli	E	73	Okumamış	Çiftçi
127	Kadır Yılmaz	Değerli	E	57	Okumamış	Esnaf
128	Nüsrettin Ekici	Değerli	E	61	Okumamış	Çiftçi
129	Serdar Erişmiş	Değerli	E	79	Okumamış	Çiftçi
130	Beybun Diri	Demirkonak	K	63	Okumamış	Ev hanımı
131	Güzel Aybar	Demirkonak	K	60	Okumamış	Ev hanımı
132	Rıza Töregün	Demirkonak	E	78	Okumamış	Çiftçi
133	Seracdin Sefalı	Demirkonak	E	64	Okumamış	Çiftçi
134	Şükriye Örtüş	Demirkonak	K	72	Okumamış	Ev hanımı
135	Abdulkerim Çınar	Dibekli	E	68	Okumamış	Çiftçi
136	Ayşe Çınar	Dibekli	K	71	Okumamış	Ev hanımı
137	Behice Demirayak	Dibekli	K	49	Okumamış	Ev hanımı
138	Hacer Demirayak	Dibekli	K	50	Okumamış	Ev hanımı
139	Hatem Çınar	Dibekli	K	54	Okumamış	Ev hanımı
140	Mehmet Demirayak	Dibekli	E	86	Okumamış	Çiftçi
141	Sabri Yılan	Dibekli	E	49	İlkokul	Esnaf
142	Songül Demirayak	Dibekli	K	57	Okumamış	Ev hanımı
143	Şirin Demirayak	Dilektaş	K	72	Okumamış	Ev hanımı
144	Abdurehim Kaya	Dilektaş	E	58	Okumamış	Esnaf
145	Ahmet Kaya	Dilektaş	E	60	Okumamış	Çiftçi
146	Edibe Duman	Dilektaş	K	67	Okumamış	Ev hanımı
147	Halime Karaman	Dilektaş	K	61	Okumamış	Ev hanımı
148	Hatem Şahinoğlu	Dilektaş	K	63	Okumamış	Ev hanımı

Ek 1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek için anket yapılan kişiler ve bazı özellikleri (devam)

No	Adı Soyadı	Köy/Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
149	Saniye Duman	Dilektaş	K	81	Okumamış	Ev hanımı
150	Arif Fırtına	Esendere	E	67	Okumamış	Çiftçi
151	Ateş Kahraman	Esendere	E	71	Okumamış	Çiftçi
152	Casım Sırrı	Esendere	E	58	Okumamış	Esnaf
153	Celal Dara	Esendere	E	59	Okumamış	Esnaf
154	Hatice Fırtına	Esendere	K	45	Okumamış	Ev hanımı
155	Münire Büyüksu	Esendere	K	42	Okumamış	Evhanımı
156	Zeynep Karael	Esendere	K	54	Okumamış	Ev hanımı
157	Abdullah Şener	Güllüce	E	76	Okumamış	Çiftçi
158	Abidin Gökçay	Güllüce	E	62	Okumamış	Çiftçi
159	Ayişe Çayır	Güllüce	K	71	Okumamış	Ev hanımı
160	Gazali Aybar	Güllüce	E	89	Okumamış	Çiftçi
161	Halit Kızan	Güllüce	E	85	Okumamış	Çiftçi
162	Abdulgafur Bozkurt	Gürkavak	E	70	Okumamış	Çiftçi
163	Abdullatif Barut	Gürkavak	E	63	Okumamış	Çiftçi
164	Aynur Hayat Topgaç	Gürkavak	E	49	Okumamış	Esnaf
165	Bahar Özdiş	Gürkavak	K	62	Okumamış	Ev hanımı
166	Halime Barut	Gürkavak	K	81	Okumamış	Ev hanımı
167	Hatice Açar	Gürkavak	K	54	Okumamış	Ev hanımı
168	Medina Özdiş	Gürkavak	K	53	Okumamış	Ev hanımı
169	Meryem Açar	Gürkavak	K	70	Okumamış	Ev hanımı
170	Abdulkerim Kameri	Kadıköy	E	71	Okumamış	Çiftçi
171	Abdullah Onat	Kadıköy	E	63	Okumamış	Çiftçi
172	Hazal Avcı	Kadıköy	K	64	Okumamış	Ev hanımı
173	Kandiye Yalçın	Kadıköy	K	59	Okumamış	Ev hanımı
174	Memihan Gökay	Kadıköy	K	66	Okumamış	Ev hanımı
175	Zini Kaplan	Kadıköy	K	64	Okumamış	Ev hanımı
176	Fahrettin Piliç	Kazan	E	59	Okumamış	Çiftçi
177	Habib Atlı	Kazan	E	83	Okumamış	Çiftçi
178	İzzet Atlı	Kazan	E	56	Okumamış	Çiftçi

Ek 1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek için anket yapılan kişiler ve bazı özellikleri (devam)

No	Adı Soyadı	Köy/Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
179	Dırbaz Çakır	Keçili	E	73	Okumamış	Çiftçi
180	Gülnaz Arslan	Keçili	K	62	Okumamış	Ev hanımı
181	Hasan Şeker	Keçili	E	63	Okumamış	Çiftçi
182	Menica Kaplan	Keçili	K	58	Okumamış	Ev hanımı
183	Nafiye Arslan	Keçili	E	52	Okumamış	Ev hanımı
184	Celal Kartal	Merkez	E	70	Okumamış	Çiftçi
185	Cihangir Eliaçık	Merkez	E	63	Okumamış	Çiftçi
186	Hadi Oyman	Merkez	E	60	Okumamış	Çiftçi
187	Sadık Kozay	Merkez	E	62	Okumamış	Çiftçi
188	Abdulgani Yardımcı	Onbaşılar	E	43	İlkokul	Çiftçi
189	Abdullah Kına	Onbaşılar	E	64	Okumamış	Çiftçi
190	Abdurrahman İliş	Onbaşılar	E	63	Okumamış	Çiftçi
191	Ahmet Atila	Onbaşılar	E	71	Okumamış	Çiftçi
192	Behrem Tekin	Onbaşılar	E	48	Okumamış	Çiftçi
193	Cemil Tekin	Onbaşılar	E	64	Okumamış	Çiftçi
194	Ferhink Yazgan	Onbaşılar	E	58	Okumamış	Çiftçi
195	Habi Akın	Onbaşılar	E	72	Okumamış	Çiftçi
196	Latife Tekin	Onbaşılar	K	56	Okumamış	Ev hanımı
197	Nazdar Çelik	Onbaşılar	K	70	Okumamış	Ev hanımı
198	Şaziye Oğuz	Onbaşılar	K	70	Okumamış	Ev hanımı
199	Zekiye Oğuz	Onbaşılar	K	46	Okumamış	Ev hanımı
200	Ahmet Karataş	Ortaç	E	75	Okumamış	Çiftçi
201	Ali Çeber	Ortaç	E	74	Okumamış	Çiftçi
202	Aynur Sırma	Ortaç	K	51	Okumamış	Ev hanımı
203	Cafer Meriç	Ortaç	E	70	Okumamış	Çiftçi
204	Cebrail Çakçı	Ortaç	E	74	Okumamış	Çiftçi
205	Cemil Koyu	Ortaç	E	67	Okumamış	Çiftçi
205	Esmer Sırma	Ortaç	K	51	Okumamış	Ev hanımı
206	Fatma Kağan	Ortaç	K	44	İlkokul	Ev hanımı

Ek 1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek için anket yapılan kişiler ve bazı özellikleri (devam)

No	Adı Soyadı	Köy/Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
207	Hatem Meriç	Ortaç	K	63	Okumamış	Ev hanımı
208	İbrahim Kağan	Ortaç	E	49	Okumamış	Çiftçi
209	Cadır Şin	Örnek	E	60	Okumamış	Çiftçi
210	Davut Şin	Örnek	E	59	Okumamış	Çiftçi
211	Abdullah Oğuz	Suüstü	E	86	Okumamış	Çiftçi
212	Ahmet Sarkmaz	Suüstü	E	66	Okumamış	Çiftçi
213	Besna Oğuz	Suüstü	K	69	Okumamış	Ev hanımı
214	Halil Erkut	Suüstü	E	72	Okumamış	Çiftçi
215	Hazal Oğuz	Suüstü	K	69	Okumamış	Ev hanımı
216	Mevlut Yüksekova	Suüstü	E	54	Okumamış	Esnaf
217	Ali Seyitoğlu	Tatlı	E	73	Okumamış	Çiftçi
218	Hacer Seyitoğlu	Tatlı	K	47	Okumamış	Ev hanımı
219	Seyfettin Seyitoğlu	Tatlı	E	62	Okumamış	Çiftçi
220	Abdumecit Düzen	Tuğlu	E	63	Okumamış	Çiftçi
221	Hurşut Atar	Tuğlu	E	72	Okumamış	Çiftçi
222	Mehmet Raşit İrge	Tuğlu	E	69	Okumamış	Çiftçi
223	Reşit Düz	Tuğlu	E	71	Okumamış	Çiftçi
224	Asya Demirdaş	Vezirli	K	47	Okumamış	Ev hanımı
225	Celaleddin Sevmiş	Vezirli	E	70	Okumamış	Çiftçi
226	Fatma Atılgan	Vezirli	K		Okumamış	Ev hanımı
227	Hacı Düz	Vezirli	E	91	Okumamış	Çiftçi
228	Abdurrahman Çelçok	Yeniışık	E	68	Okumamış	Çiftçi
229	Ekrem Göç	Yeniışık	E	60	Okumamış	Çiftçi
230	Hanım Arkaç	Yeniışık	K	54	Okumamış	Ev hanımı
231	Naci İpek	Yeniışık	E	60	Okumamış	Çiftçi
232	Necmiye Ortaay	Yeniışık	K	38	Okumamış	Ev hanımı
233	Şemsettin Ortaay	Yeniışık	E	53	Okumamış	Esnaf
234	Sabri Hozman	Yeniışık	E	73	Okumamış	Çiftçi

Ek 1. Yüksekova’da halk tababetinde kullanılan bitkileri belirlemek için anket yapılan kişiler ve bazı özellikleri (devam)

No	Adı Soyadı	Köy/Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
235	Surmi Sezek	Yeniışık	K	59	Okumamış	Ev hanımı
236	Zahide Sezek	Yeniışık	K	44	Okumamış	Ev hanımı
237	Zehra Tomris	Yeniışık	K	54	Okumamış	Ev hanımı
238	A. Mecit Soydan	Yeşiltaş	E	60	Okumamış	Çiftçi
239	Cafer Sürücüoğlu	Yeşiltaş	E	74	Okumamış	Çiftçi
240	Casım Ayvalık	Yeşiltaş	E	68	Okumamış	Çiftçi
241	Dilşad Özcanan	Yeşiltaş	E	34	Ön Lisans	Ziraat tek.
242	Gülbahar Özcanan	Yeşiltaş	K	29	İlkokul	Ev hanımı
243	M. Salih Tire	Yeşiltaş	E	53	İlkokul	Çiftçi
244	Ömer Çevik	Yeşiltaş	E	55	Okumamış	Çiftçi
245	Ali Dara	Yoncalık	E	65	Okumamış	Çiftçi
246	Asmin Diri	Yoncalık	K	53	Okumamış	Ev hanımı
247	İsfendiyar Çardakçı	Yoncalık	E	79	Okumamış	Çiftçi

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında Hakkari'nin Yüksekova ilçesinde doğdu. İlk, Orta ve lise öğrenimini Yüksekova'da tamamladıktan sonra 2008 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi'nde lisans öğrenimine başladı. 2012 yılında Ziraat Mühendisi olarak mezun oldu. 2013 yılında Bitki Koruma Bölümü Herboloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı ve halen yüksek lisans öğrenimine devam etmektedir.

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 06/12/2016

Tez Başlığı / Konusu:

Yüksekova (Hakkari) yöresinde halk tababetinde kullanılan bitkiler ve kullanım alanları.

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 147 sayfalık kısmına ilişkin, 06/12/2016 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Unplag intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 (yüzde beş) dir.

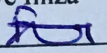
Uygulanan filtreler aşağıda verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit inatch size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi inceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

Tarih ve İmza

23.12.2016

Adı Soyadı: Fatma OĞUZ

Öğrenci No:12910910105

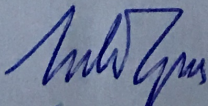
Anabilim Dalı: Bitki Koruma

Programı: Fitopatoloji

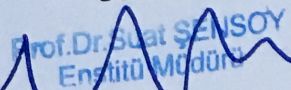
Statüsü: Y. Lisans ☒

Doktora ☐

DANIŞMAN ONAYI
UYGUNDUR

Prof. Dr. Işık TEPE

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR

Prof. Dr. Suat ŞENSOY
Enstitü Müdürü

(Unvan, Ad Soyad, İmza)